

**КВАЛІФІКАЦІЙНА МАГІСТЕРСЬКА
РОБОТА**

031. МР 242/1-С. 2022. 10. 22. 004. ПЗ

Бернатовича Олега Богдановича

2023

**ВІДОКРЕМЛЕНИЙ ПІДРОЗДІЛ
НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ БІОРЕСУРСІВ І
ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ
«БЕРЕЖАНСЬКИЙ АГРОТЕХНІЧНИЙ ІНСТИТУТ»**

Факультет «Економіки і природокористування»

ПОГОДЖЕНО
Декан факультету
економіки і природокористування

_____ Л.В. Ярема
« ____ » _____ 2023 р.

ДОПУСКАЄТЬСЯ ДО ЗАХИСТУ
Завідувач кафедри
економіки і менеджменту

_____ І.С. Гурська
« ____ » _____ 2023 р.

КВАЛІФІКАЦІЙНА МАГІСТЕРСЬКА РОБОТА
на тему «УПРАВЛІННЯ БІОРЕСУРСАМИ В
АГРАРНОМУ СЕКТОРІ ЕКОНОМІКИ»

Спеціальність 051 «Економіка»

Керівник кваліфікаційної магістерської роботи

д.е.н., професор _____ **С. М. Судомир**

Виконав _____ **О. Б. Бернатович**

Бережани – 2023 року

**ВІДОКРЕМЛЕНИЙ ПІДРОЗДІЛ
НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ БІОРЕСУРСІВ І
ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ
«БЕРЕЖАНСЬКИЙ АГРОТЕХНІЧНИЙ ІНСТИТУТ»**

Факультет «Економіки і природокористування»

Кафедра економіки і менеджменту

Ступінь вищої освіти «Магістр»

Галузь знань 05 «Соціальні та поведінкові науки»

Спеціальність 051 «Економіка»

Освітня програма «Економіка підприємства»

«Затверджую»

Завідувач кафедри
економіки і менеджменту

_____ І.С. Гурська

« ____ » _____ 2022 р.

**ЗАВДАННЯ
ДО ВИКОНАННЯ КВАЛІФІКАЦІЙНОЇ МАГІСТЕРСЬКОЇ РОБОТИ
СТУДЕНТУ**

Бернатовичу Олегу Богдановичу

Тема роботи: Управління біоресурсами в аграрному секторі економіки

Керівник роботи Судомир Світлана Михайлівна, д. е. н., професор

Затверджена наказом директора ВП НУБіП України «БАТІ» від 22.10.2022 р.

№242/1-С

Термін подання завершеної роботи на кафедру _____

Вихідні дані до кваліфікаційної магістерської роботи

1. Законодавчі та нормативні акти України.
2. Статистичні щорічники.
3. Праці вітчизняних та зарубіжних вчених.

Зміст пояснювальної записки

ВСТУП

РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ УПРАВЛІННЯ БІОРЕСУРСАМИ В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ ЕКОНОМІКИ

1.1. Управління біоресурсами в аграрному секторі як соціально-економічна категорія

1.2 Світовий досвід управління біоресурсами в аграрному секторі

1.3. Методичне забезпечення оцінки результативності управління біоресурсами в аграрному секторі

РОЗДІЛ 2. СТАН ТА ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ УПРАВЛІННЯ

БІОРЕСУРСАМИ В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ ЕКОНОМІКИ

- 2.1. Діагностика макро-та мікроекономічних умов управління біоресурсами в аграрному секторі
- 2.2 Аналіз ресурсного потенціалу управління біоресурсами в аграрному секторі
- 2.3 Оцінка економічної та соціальної результативності управління біоресурсами в аграрному секторі

РОЗДІЛ 3. ОСНОВНІ НАПРЯМИ ПІДВИЩЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ РЕЗУЛЬТАТИВНОСТІ УПРАВЛІННЯ БІОРЕСУРСАМИ

- 3.1. Підвищення соціально-економічного добробуту сільського населення
- 3.2. Підвищення економічної ефективності управління біоресурсами в контексті інтеграції України у світовий економічний простір
- 3.3. Інноваційно-інвестиційне забезпечення управління екологічним розвитком біоресурсів

ВИСНОВКИ

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Консультанти розділів роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис	
		завдання видав	завдання прийняв
1	Судомир С. М., професор кафедри		
2	Судомир С. М., професор кафедри		
3	Судомир С. М., професор кафедри		

Дата видачі завдання _____

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів магістерської роботи	Строк виконання етапів роботи
1	Підготовка вступу	листопад
2	Написання першого розділу	лютий-березень
3	Написання другого розділу	квітень-червень
4	Написання третього розділу	вересень-жовтень
5	Підготовка висновків	листопад
6	Відгук керівника	листопад
7	Отримання рецензії та попередній захист	листопад
8	Захист перед ЕК	грудень

Керівник кваліфікаційної магістерської роботи _____ Судомир С. М.
(підпис)

Завдання прийняв до виконання _____ Бернатович О.Б.
(підпис)

РЕФЕРАТ
на здобуття ОС «Магістр» за темою
«Управління біоресурсами в аграрному секторі економіки»

Магістерська робота викладена на 107 сторінках комп'ютерного тексту, містить 16 таблиць, 15 рисунків. Робота складається з вступу, 3-х розділів і висновків.

Для написання магістерської роботи було використано 71 літературне джерело.

Метою магістерської роботи є обґрунтування теоретико-методологічних положень та розробка методичних й науково-прикладних рекомендацій щодо управління біоресурсами в аграрному секторі економіки.

Предмет дослідження – сукупність теоретичних, методичних та прикладних аспектів управління біоресурсами в аграрному секторі економіки.

Об'єктом дослідження є процеси економічної, соціальної та біологічної природи в управлінні біоресурсами аграрного сектору економіки України.

Теоретико-методичною основою дослідження слугують всезагальні філософські методи – діалектичний метод пізнання стосовно соціально-економічних та екологічних процесів в їх розвитку, взаємозв'язку та взаємозалежності; критичний – для аналізу різних інформаційних джерел. При розв'язанні поставлених задач використовувалися загальнонаукові емпіричні методи: спостереження; порівняння; вимірювання; теоретичні методи: аналізу; синтезу; системний; спеціальні методи дослідження: монографічний; економіко-статистичний; індексний; розрахунково-конструктивний; графічний.

Інформаційною базою проведених досліджень магістерської роботи слугували законодавчі та нормативно-правові акти України, офіційні статистичні дані Державної служби статистики України, офіційні матеріали Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України, а також інших міністерств та відомств країни; органів місцевого самоврядування, обласних управлінь статистики, матеріали науково-

практичних конференцій за досліджуваною проблемою, періодичні видання, інформаційні дані мережі Internet, результати особистих обстежень автора.

У першому розділі висвітлені теоретико-методичні основи управління біоресурсами в аграрному секторі економіки, зокрема розглянуто: управління біоресурсами в аграрному секторі як соціально-економічну категорію; світовий досвід управління біоресурсами в аграрному секторі; методичне забезпечення оцінки результативності управління біоресурсами в аграрному секторі.

Другий розділ присвячено стану та тенденції розвитку управління біоресурсами в аграрному секторі економіки, зокрема розкрито: діагностику макро-та мікроекономічних умов управління біоресурсами в аграрному секторі; зроблений аналіз ресурсного потенціалу управління біоресурсами в аграрному секторі; оцінено економічну та соціальну результативність управління біоресурсами в аграрному секторі.

У третьому розділі на основі проведеного аналізу розкрито основні напрями підвищення: соціально-економічної результативності управління біоресурсами, зокрема підвищення: соціально-економічного добробуту сільського населення; економічної ефективності управління біоресурсами в контексті інтеграції України у світовий економічний простір; інноваційно-інвестиційне забезпечення управління екологічним розвитком біоресурсів.

Ключові слова: управління, біоресурси, система, потенціал, аграрний сектор, економіка.

ЗМІСТ

ВСТУП	8
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ УПРАВЛІННЯ БІОРЕСУРСАМИ В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ ЕКОНОМІКИ	11
1.1. Управління біоресурсами в аграрному секторі як соціально- економічна категорія	11
1.2. Світовий досвід управління біоресурсами в аграрному секторі	18
1.3. Методичне забезпечення оцінки результативності управління біоресурсами в аграрному секторі	31
РОЗДІЛ 2. СТАН ТА ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ УПРАВЛІННЯ БІОРЕСУРСАМИ В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ ЕКОНОМІКИ	40
2.1. Діагностика макро-та мікроекономічних умов управління біоресурсами в аграрному секторі	40
2.2. Аналіз ресурсного потенціалу управління біоресурсами в аграрному секторі	49
2.3. Оцінка економічної та соціальної результативності управління біоресурсами в аграрному секторі	58
РОЗДІЛ 3. ОСНОВНІ НАПРЯМИ ПІДВИЩЕННЯ СОЦІАЛЬНО- ЕКОНОМІЧНОЇ РЕЗУЛЬТАТИВНОСТІ УПРАВЛІННЯ БІОРЕСУРСАМИ	70
3.1. Підвищення соціально-економічного добробуту сільського населення	70
3.2. Підвищення економічної ефективності управління біоресурсами в контексті інтеграції України у світовий економічний простір	81
3.3. Інноваційно-інвестиційне забезпечення управління екологічним розвитком біоресурсів	86
ВИСНОВКИ	97
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	101

ВСТУП

Актуальність проведення досліджень з наукових та прикладних засад управління біоресурсами в аграрному секторі економіки спричинює, по-перше, належність біоресурсів сільського господарства до об'єктивної основи виникнення, сучасного існування та подальшого розвитку людської цивілізації; по-друге, системність проблем соціально-економічного, інституціонально-екологічного та політико-правового характеру, що упродовж багатьох десятиліть супроводжує українське селянство; по-третє, перспективність прискореного інтегрування у світовий економічний простір за рахунок переваг, що має вітчизняне сільське господарство завдяки природній родючості землі та землеробському селянському хисту; по-четверте, нагальність забезпечення надійного наукового супроводу подальших соціально-економічних трансформацій аграрного сектора, покликаних вирішити його економічні, соціальні, земельні, виробничі, інфраструктурні, демографічні, екологічні проблеми як сьогодні, так і далекого майбутнього.

Управлінню біоресурсами в аграрному секторі економіки присвячені праці Андрійчука В.Г., Березіної Л.М., Бородіної О.М., Вишневської О.М., Гавриша В. І., Гончаренко І.В., Єрмакова О.Ю., Лукінова І.І., Месель-Веселяка В.Я., Михайлової Л.І., Олійник Т.І., Прокопи І.В., Россохи В.В., Танклевської Н.С., Червена І.І., Чирви О.Г., Яценка В.М. та інших дослідників.

Проте постійно зростаючий попит на агропродовольчу продукцію та динамічні соціально-економіко-екологічні зміни як внутрішнього, так і зовнішнього середовища сільського господарства слугують аргументами на користь продовження досліджень з ключових напрямів управління біоресурсами аграрного сектора економіки.

Мета і завдання дослідження. Мета магістерського дослідження полягає в обґрунтуванні теоретико-методологічних положень та розробці методичних й науково-прикладних рекомендацій щодо управління

біоресурсами в аграрному секторі економіки.

Для досягнення визначеної мети поставлено і вирішено такі завдання:

- ідентифікувати понятійно-категоріальний апарат та розкрити сутність управління біоресурсами в аграрному секторі економіки;
- узагальнити світовий досвід управління біоресурсами в аграрному секторі економіки;
- розробити методичне забезпечення оцінки результативності управління біоресурсами в аграрному секторі економіки;
- провести діагностику макро- та мікроекономічних умов управління біоресурсами в аграрному секторі економіки;
- проаналізувати ресурсний потенціал управління біоресурсами в аграрному секторі економіки;
- оцінити економічну та соціальну результативність управління біоресурсами в аграрному секторі економіки;
- розробити практичні рекомендації щодо підвищення результативності управління біоресурсами в контексті інтеграції України у світовий економічний простір;
- запропонувати науково-прикладні підходи щодо інноваційно-інвестиційного забезпечення управління екологічним розвитком біоресурсів аграрного сектора економіки.

Предмет дослідження – сукупність теоретичних, методичних та прикладних аспектів управління біоресурсами в аграрному секторі економіки.

Об'єктом дослідження є процеси економічної, соціальної та біологічної природи в управлінні біоресурсами аграрного сектора економіки України.

Методи дослідження. Теоретико-методичною основою дослідження слугують всезагальні філософські методи – діалектичний метод пізнання стосовно соціально-економічних та екологічних процесів в їх розвитку, взаємозв'язку та взаємозалежності; критичний – для аналізу різних інформаційних джерел. При розв'язанні поставлених задач використовувалися загальнонаукові емпіричні методи: спостереження (для

дослідження стану та динаміки макро- та мікроекономічних умов розвитку біоресурсів); порівняння (для дослідження динаміки й оцінці тенденцій ресурсного потенціалу управління біоресурсами); вимірювання (для дослідження стану та динаміки економічної результативності управління розвитком біоресурсів); теоретичні методи: аналізу (для розкриття змісту системи управління та інгресії біоресурсів в аграрному секторі економіки); синтезу (для висвітлення взаємозв'язку біоресурсів з економічною та соціальною системами на основі кон'югації); системний (для встановлення значення відродження сільської соціально-побутової сфери як базової складової ефективного управління біоресурсами в аграрному секторі економіки); спеціальні методи дослідження: монографічний (для узагальнення вітчизняного та зарубіжного досвіду з управління біоресурсами); економіко-статистичний (для виявлення впливу окремих факторів в управлінні біоресурсами на економічну результативність аграрного виробництва); індексний (для характеристики змін показників в управлінні біоресурсами аграрного сектору); розрахунково-конструктивний (для обґрунтування основних напрямів підвищення соціально-економічної результативності управління біоресурсами); графічний (для оцінки динаміки ресурсного потенціалу аграрної галузі).

Інформаційно-нормативною базою дослідження слугували законодавчі акти державних органів країн ЄС та України, офіційні матеріали Кабінету Міністрів України, методичні та статистичні матеріали Державної служби статистики України та результати особистих досліджень автора.

Наукова новизна одержаних результатів. Наукова новизна одержаних результатів полягає в обґрунтуванні теоретико-методологічних положень та розробці методичних й науково-прикладних рекомендацій щодо управління біоресурсами в аграрному секторі економіки.

Обсяг і структура магістерської роботи. Магістерська робота складається із вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел. Робота містить 16 таблиць, 15 рисунків. Список використаних джерел нараховує 71 найменування.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ УПРАВЛІННЯ БІОРЕСУРСАМИ В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ ЕКОНОМІКИ

1.1. Управління біоресурсами в аграрному секторі як соціально-економічна категорія

Важливість наукового забезпечення управління біоресурсами в аграрному секторі зумовлена тим, що сільське господарство є об'єктивною базою існування людського суспільства та необхідною передумовою розширеного соціально-економічного відтворення за рахунок залучення в цей процес навколишнього середовища з його природно-кліматичними умовами, явищами та ресурсами. Примноження добробуту населення при збереженні природних ресурсів й нарощуванні їх потенціалу постає пріоритетною ціллю всіх учасників управлінського процесу агропромислового комплексу та потребує надійного наукового обґрунтування. Дослідження теоретичних основ управління біоресурсами в аграрному секторі включає ідентифікацію понятійно-категоріального апарату стосовно даного суспільного явища та представлення його в якості соціально-економічної категорії, розкриття методологічних основ дослідження управління біоресурсами в аграрному секторі та узагальнення щодо цього наявного світового та вітчизняного досвіду.

Проблеми управління біоресурсами і природокористуванням в аграрному секторі у контексті забезпечення його сталого розвитку досліджуються як вітчизняними, так і зарубіжними вченими. В частині підвищення економічної результативності використання ресурсного потенціалу аграрних підприємств загальновідомими є дослідження І.Ф. Баланюка, О.М. Бородіної, В.М. Гейця, І.І. Лукінова, Н.Г. Міценка, І.В.Прокопа, В.В. Россохи, О.В. Рубай, О.В. Ульянченка, М.М. Федорова, В.В. Юрчишината ін.

У першоджерелі частково позначається змістовність біологічних

ресурсів, їх користь або цінність для людства, а також взаємозв'язок з природними ресурсами (рис. 1.1).

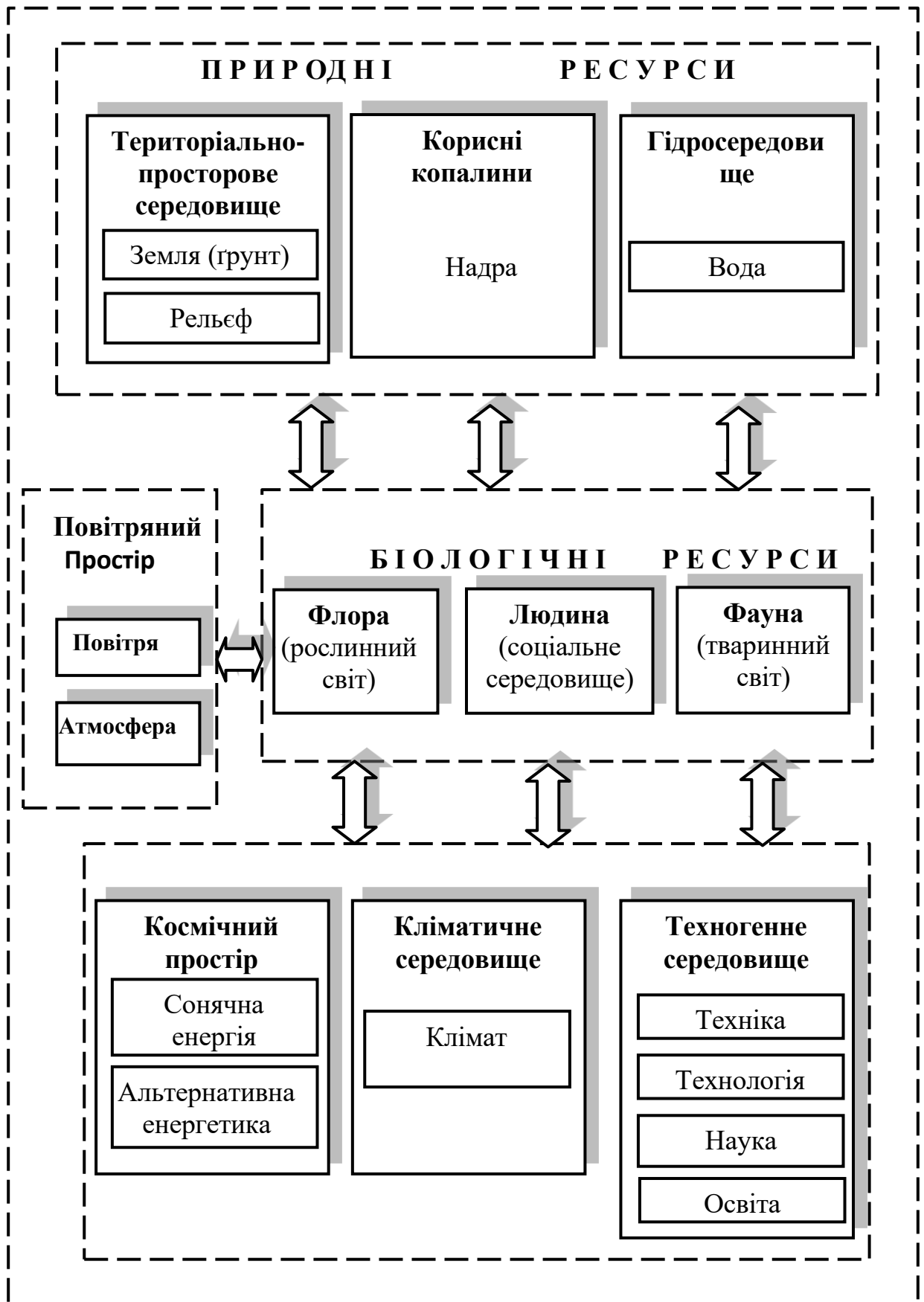

Рис. 1.1. Біоресурси та їх взаємозв'язок з природними ресурсами

Це в повній мірі відповідає меті і задачам дослідженню управління біоресурсами в аграрному секторі економіки України.

Будучи покликаними задовольняти матеріальні і нематеріальні потреби як окремої людини, так і суспільства в цілому, біоресурси виступають одним із основних чинників виробничо-господарської діяльності людини й суспільства. Адже вони є складовою природних ресурсів, що включає об'єкти та системи неживої і живої природи. Представляючи живу природу, біологічні ресурси нерозривно пов'язані та постійно взаємодіють з іншими компонентами природних ресурсів в процесі суспільного виробництва, сільськогосподарського зокрема.

В аграрному секторі економіки людиною безпосередньо використовуються біологічні ресурси, що представляють рослинний та тваринний світ та формують відповідно рослинницьку та тваринницьку галузі.

Біологічні ресурси, що використовуються людиною у виробничо-господарській діяльності аграрних галузей рослинництва та тваринництва, наведені на рис. 1.2.

Кожна з цих галузей, як рослинництва, так і тваринництва, належать до таких, що можуть мати основні та супутні продукти, а також відходи, які також слугують ресурсами для виробництва. Так, в рослинництві зернові та зернобобові культури включають такий набір сільськогосподарських культур як пшениця, ячмінь, рис, жито, овес, кукурудза, просо, сорго, горох, квасоля та інші, побічна продукція та відходи яких можуть використовуватися в подальшому процесі виробництва при створенні матеріальних благ. В тваринництві скотарство представляє молочний, м'ясний, м'ясо-молочний напрями виробництва продовольчої продукції та слугує джерелом органічних добрив для рослинництва.

Біоресурси аграрного сектора наведеним переліком не обмежується. В практиці господарювання рослинні ресурси мають перспективу нарощуватися за рахунок інших лісових, степових, лучних, болотних, водних та декоративних рослин, а також грибів, мохів, лишайників, водоростей тощо.

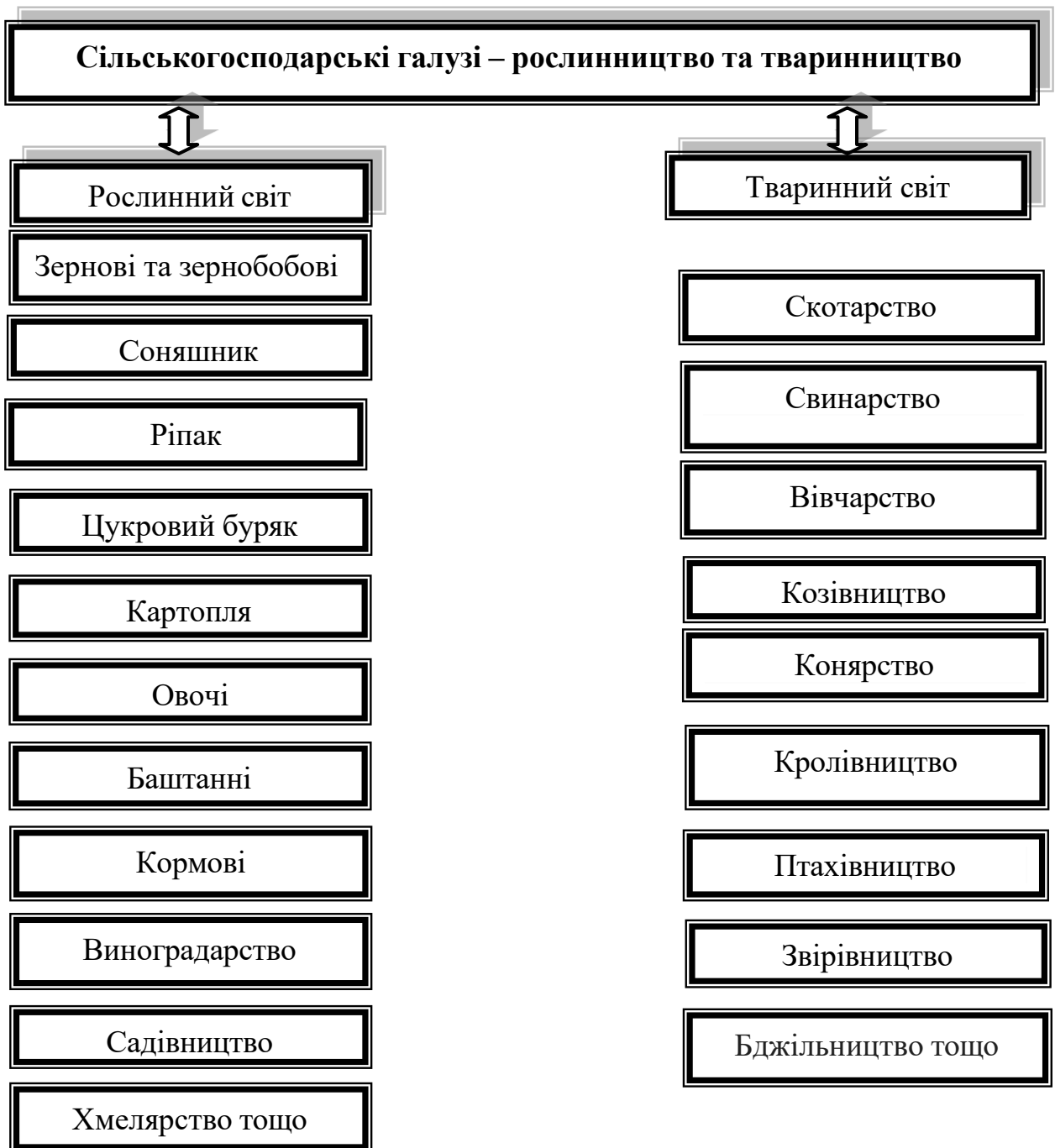

Рис. 1.2 Біоресурси аграрних галузей рослинництва та тваринництва

Дослідження показують, що до числа основних властивостей управління біоресурсами в аграрному секторі відносяться: множинність змісту та результатів процесів; залежність результативності від природних та соціально-економічних чинників; вичерпування, відновлення та нарощування біоресурсів; руйнування, збереження та удосконалення природних ресурсів в процесі їх використання; а також цілеспрямованість; системність; динамічність (рис. 1.3).

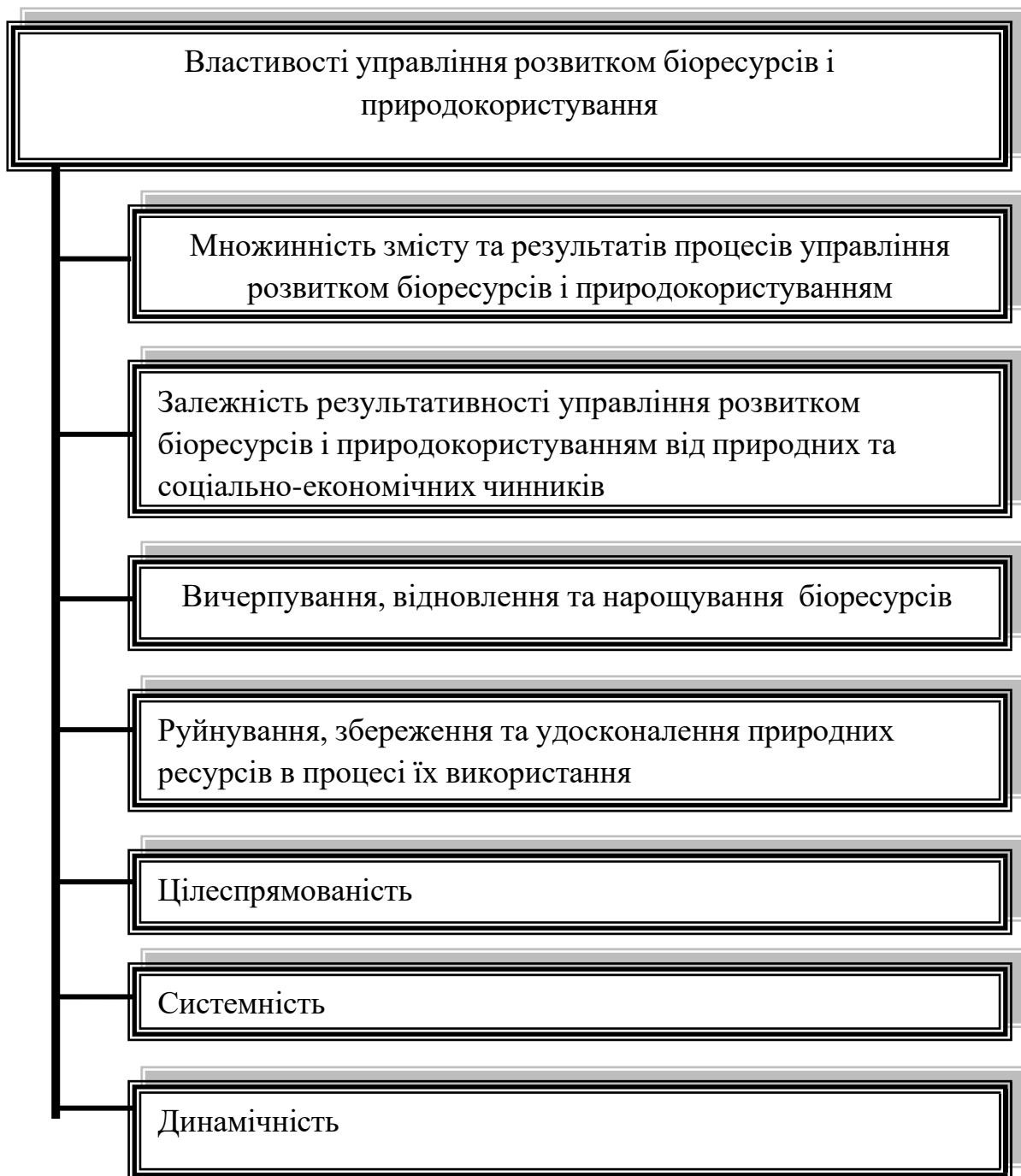

Рис. 1.3. Властивості управління біоресурсами в аграрному секторі

Першочерговість дослідження множинності змісту та результатів процесів управління біоресурсами в аграрному секторі в якості властивості правомірно здійснювати в силу поєднання в єдиному цілому сукупності складових біоресурсів і природокористування, які в сільськогосподарському виробництві не віддільні один від одних. Саме на них відбивається вплив управлінських інструментів, а тому вони є об'єктами управління, а процеси, що в них відбуваються, виступають, як в даному випадку, об'єктами магістерського дослідження.

Множинність біоресурсів проявляється тим, що за своїм змістом вони

відбивають необхідні для людини запаси рослин і тварин [10]. При цьому, якщо перша частина терміну (біо-) вказує на життя (життєві процеси) та біологічну форму даного явища, то друга (- ресурси) – на запаси, що можна використовувати у разі потреби, а також як засіб, можливість, якими можна скористатися в разі необхідності [10].

Певна спірність наведеного трактування полягає в тому, що «Великий тлумачний словник сучасної української мови» обмежує множинність біоресурсів лише необхідними для людини запасами рослин і тварин. Таке трактування біоресурсів досить поширене як в прикладному використанні, так і в науковому світі. Проте виведення людини за межі біоресурсів не відповідає об'єктивній дійсності, є штучним і за певних обставин, навіть шкідливим.

За своїм змістом біоресурси та природокористування є різними поняттями. Бо через рослинний й тваринний світ природокористування включає біоресурси як складову компоненту в тій її іпостасі, що відображає необхідні для людини запаси. Відтак, біоресурси та природокористування виступають в якості категорій частини та цілого, що відображають відносини між сукупністю елементів природного середовища та зв'язками, які відбивають їх множинність та поєднують ці елементи в цілісну сукупність, породжуючи в ній нові властивості, зокрема соціально-економічного характеру.

Проведені дослідження основних властивостей управління біоресурсами в аграрному секторі дають можливість зробити наступні узагальнюючі висновки:

– управління біоресурсами в аграрному секторі в якості економічної категорії відображає найзагальніші та найістотніші явища реальної економічної дійсності, що стосується як сільського господарства, так і господарського комплексу та суспільства в цілому;

– до числа основних властивостей управління біоресурсами в аграрному секторі відносяться: множинність змісту та результатів процесів; залежність результативності від природних та соціально-економічних чинників; вичерпування, відновлення та нарощування біоресурсів;

руйнування, збереження та удосконалення природних ресурсів в процесі їх використання; а також цілеспрямованість; системність та динамічність;

– сучасна множинність біоресурсів є результатом в частині зміненої продуктивності відібраних людиною для використання рослин і тварин, процеси якої належать до числа постійних, продовжуються та посилюються;

– біоресурси та природокористування виступають в якості загальнолюдської цінності, від розвитку якої залежить подальша еволюція цивілізації;

– розвиток біоресурсів і природокористування в аграрному секторі;

– управління біоресурсами в аграрному секторі в якості досліджуваного явища виступає результатом загальнолюдської цінності;

– управління біоресурсами в аграрному секторі являє собою цілеспрямоване ведення в сільському господарстві виробничо-господарської діяльності, множинність соціально-економічної та екологічної результативності якої в процесі використання довкілля забезпечує як відновлення та нарощування біоресурсів, так і збереження та удосконалення природних ресурсів;

– досягнення множинної результативності та прогресивного розвитку біоресурсів в аграрному секторі виступає об'єктивним критерієм оцінки здійснюваного в сільському господарстві рівня управління.

Таким чином, управління біоресурсами в аграрному секторі в якості економічної категорії відображає найзагальніші та найістотніші явища реальної економічної дійсності щодо цілеспрямованого ведення в сільському господарстві виробничо-господарської діяльності, множинність соціально-економічної та екологічної результативності якої в процесі використання довкілля забезпечує як відновлення та нарощування біоресурсів, так і збереження та удосконалення природних ресурсів за рахунок людського чинника. Бо людина, через еволюцію використаних в сільському господарстві сільськогосподарських рослин, тварин, комах, риб, грибів, бактерій та інших біологічних організмів своєю практичною діяльністю підтверджує можливості як нарощування біоресурсів, так і удосконалення природокористування, в тому числі завдяки управлінській діяльності.

Підґрунтям введення в теорію управління біоресурсами в аграрному секторі гіпотези, про належність людини до біологічних ресурсів, виступає:

по-перше, відповідність положенням фундаментальної науки, зокрема в біології щодо теорії еволюції про трансформізм та змінність видів, що пояснює механізми зміни форм живих організмів, їхніх спільнот та причини утворення як біорізноманіття на планеті Земля, так і біологічну еволюцію людини як такої;

по-друге, наявність в реальній дійсності процесів та явищ, що показують можливості людини як нарощувати, так і підтримувати чи руйнувати (і навіть знищувати) життєвий ресурс власного біологічного організму. Ці можливості стосуються конкретного людського життя, проте, як засвідчують історичні факти розвитку цивілізації, мають загальну властивість й поширюються на окремі колективи, сфери життєдіяльності, господарські комплекси і суспільства, тобто діють там, де існують люди;

по-третє, можливість верифікації належності людини до біологічних ресурсів через узагальнення емпіричних явищ, здійснене за науковими засадами;

по-четверте, необхідність врахування інтересів людини як особливої складової біоресурсів, що збалансовує розвиток економіко-соціально-екологічної сфери життєдіяльності громади, формує людиноцентриську політику та унеможлиблює утвердження в громадах людиноненависницьких ідеологій, в основі яких знаходяться ідеї щодо знищення людей – в силу перенаселеності, чи національної, расової, класової, ментальної, світоглядної, культурної, мовної чи іншої відмінності;

1.2. Світовий досвід управління біоресурсами в аграрному секторі

Виконуючи пізнавальну та перетворювальну місію, методологічний характер узагальнення світового досвіду управління біологічними ресурсами в аграрному секторі зумовлюється низкою чинників, до числа основних з яких слід віднести, по-перше, належність накопиченої емпірії до факторів,

опрацювання яких формує науковий інструментарій щодо обґрунтування заходів для виведення провідної галузі господарського комплексу на рівень сучасних цивілізаційних вимог. Адже завдяки варіативності існуючих національних підходів зі здійснення прикладних трансформацій в області природокористування можливо підібрати саме такий комплекс заходів, реалізація яких сприяє досягненню стратегічних галузевих, загальноекономічних та національних цілей.

По-друге, наочність результативності конкретних країн з управління біоресурсами і природокористуванням, що слугує орієнтиром для розробки науково-методологічного алгоритму з етапної послідовності проведення необхідних перетворень з врахуванням наявних ресурсів досліджуваної галузі та можливостей додаткових інвестицій зі сторони. В даному випадку враховується специфіка галузевої виробничо-господарської діяльності в Україні, загальний стан національної економіки та світові тренди на ринках сільськогосподарської продукції й продовольства загалом.

По-третє, важливість збереження та примноження потенціалу національних біоресурсів, що слугують складовою загальносвітових ресурсів та потребують відповідного методологічного інструментарію, що виходить за межі як місцевих регіонально-територіальних й вузькогалузевих, так і національних інтересів.

Слід також вказати на те, що системний характер управління біоресурсами в аграрному секторі і покликаний, з одного боку, здійснювати економічну й виробничу функції посередництвом постачання продовольства населенню та сільськогосподарської сировини для промислової переробки, а з іншого – виконувати низку суспільно важливих функцій – демографічних, соціальних, національних, ментальних, інституціональних, рекреаційних, фізико-психічних, культурних, естетичних тощо. Звідси витікає загальнонауковий предмет дослідження, що постає у форматі розробки методології управління біоресурсами аграрного сектора. Крім цього, має місце масштабність сучасних екологічних проблем, породжених економічною глобалізацією та зростаючою інтенсивністю залучених у виробничо-господарську діяльність природних ресурсів. Відтак,

узагальнення світового досвіду з управління біоресурсами та природокористуванням в аграрному секторі України виступає в якості методологічного інструментарію щодо вирішення цивілізаційної задачі зі збереження природного середовища у всьому світі, а наукова об'єктивність в змозі консолідувати для цього зусилля різних за економічним та політико-правовим статусом громади, суспільства, нації.

Варто вказати на те, що світовий досвід управління біоресурсами і природокористуванням в аграрному секторі містить різні національні сегменти та передбачає здійснення міжнародного природоохоронного співробітництва. Об'єктивний характер такої співпраці в управлінні біоресурсами та природокористуванням спричинюється низкою чинників (рис. 1.4.).

Рис. 1.4. Чинники планетарного характеру управління біоресурсами та природокористуванням в аграрному секторі

В процесі управління біоресурсами та природокористуванням аграрного сектора, за наявності розбіжностей між об'єктами природокористування та екологією, методологія дослідження має спільні риси в частині масштабів та протяжності й сили ієрархічної підпорядкованості пізнавальних об'єктів. Управління розвитком біоресурсів та природокористування аграрного сектора має спільні з екологізацією агропродовольчого виробництва проблеми, витоки яких наведені на рис. 1.5.

Рис. 1.5. Спільні витоки проблем управління біоресурсами та природокористуванням аграрного сектора і екологізації агропродовольчого виробництва

В управлінні біоресурсами і природокористуванням аграрного сектору України важливо використовувати досвід США стосовно розробки та здійснення державних програм з підтримки фермерів. Підвищення фермерських доходів забезпечується ціновою політикою на сільськогосподарську продукцію та підтриманням її експорту, страхуванням, використанням непрямого субсидіювання, розвитком сільської

та ринкової інфраструктури. Зокрема, державна політика підтримки зернового господарства здійснюється завдяки позичковим тарифам, цільовим цінам, дефіцитним платежам, контролю посівних площ зернових культур та проведенню маркетингових замовлень.

Позитивним для аграрного сектора України є досвід управління біоресурсами і природокористуванням США щодо поєднання різних організаційно-правових форм ведення сільськогосподарського виробництва. Так, у США налічується близько 2 млн. індивідуальних сімейних ферм, на яких працюють фермери та члени їхніх сімей, їм належить 65% всієї землі, вони виробляють 56% сільськогосподарської продукції [43]. В США аграрне виробництво базується на фермерському господарстві, земля якого є власністю фермера або орендується.

Фермерська результативність в США слугує орієнтиром продовження реформ в Україні для розвитку фермерства й утвердження повноцінної приватної власності на землю. Адже перспективи дрібних та середніх господарств пояснюються їх здатністю до відносно швидкої перебудови власного бізнесу на вимогу ринкової кон'юнктури. Позитивним також є сприйняття фермерами новітніх досягнень науково-технічного прогресу з позицій його прикладного використання при господарюванні на землі.

Згідно проведених досліджень вітчизняних науковців, основною організаційною формою ведення аграрного виробництва в США є великі науково-виробничі об'єднання. В кожному з них працює від 10 тис. до 100 тис. осіб, а обсяг виробленої ними продукції становить понад 5 млрд. дол. Своєрідною формою сімейного бізнесу в аграрному секторі США постають партнерства, якими в процесі виробничо-господарської діяльності поєднуються належні їм земельні, фінансові, матеріальні та трудові ресурси.

Частка сільськогосподарських корпорацій від загальної кількості аграрних господарств США складає 3,2%. Проте високу результативність цієї форми ведення аграрного бізнесу засвідчує те, що використовуючи лише 12% належної сільському господарству земельної площі, вони виробляють 25,6% від всієї вартості сільськогосподарської продукції. В цілому крупні сільськогосподарські підприємства домінують в аграрному секторі економіки

США. Адже на аграрні ринкові суб'єкти, вартістю товарної продукції яких складає понад 200 тис. дол., приходиться 44% землі, 26% тракторного парку, 50% поголів'я худоби при виробництві більше ніж 50% всієї вартості продукції сільського господарства.

Вертикальну інтеграцію в агробізнесі США використовується за рахунок поєднання сільськогосподарського виробництва і збуту виробленої продукції. Така форма ведення агробізнесу поширена при наявності в єдиному господарському комплексі власного сільськогосподарського виробництва та промислової переробки, або сільськогосподарського виробництва та матеріально-технічного постачання. Своєрідна форма агропромислової інтеграції має місце при укладенні фермерськими господарствами з підприємствами промислової переробки контракту на поставку сільськогосподарської сировини. Контрактом передбачається виробничо-господарська співпраця в рамках технологічної єдності виробництва сільськогосподарської продукції та її промислової переробки. Аналогічні контракти укладаються фермерськими господарствами з торговельними організаціями та обслуговуючими кооперативами.

Для аграрного сектора України доцільно використовувати набутий досвід стосовно регламентації зобов'язань сторін контракту між фермерським господарством та постачальником ресурсів. Виграшним є те, що постачальник має гарантоване надходження сільськогосподарської сировини в конкретні терміни та контролює її асортиментні та якісні параметри. Одночасно, фермерське господарство забезпечується постачальником необхідними для сільськогосподарського виробництва матеріалами, кредитами та основними засобами виробництва, раціонально завантажує наявні в нього матеріально-технічні, земельні та трудові ресурси, гарантовано збуває вироблену продукцію за наперед встановленою ціною, що гарантує отримання прибутку. Важливим для аграрного сектора України постає використання досвіду управління біоресурсами і природокористуванням США в сфері формування та розвитку фермерських кооперативів. Згідно проведених досліджень, в США функціонує 5,5 тисячі фермерських кооперативів. На їх частку приходиться третина від всієї

реалізованої сільськогосподарської продукції, в тому числі 77% молочних продуктів, 38% зерна і зернобобових, 31% бавовни. Фермерським господарствам від обслуговуючих кооперативів надходить 27% засобів виробництва, 38% мінеральних добрив, 38% паливно-мастильних матеріалів, 36% хімікатів для боротьби зі шкідниками рослин і тваринами, 19% кормів та 14% насіння сільськогосподарських культур [43].

Методологія розвитку аграрної кооперації США, яку варто врахувати в сільському господарстві України, полягає в тому, що значний масштаб в кооперативному русі досягається завдяки наявності податкових пільг, можливості використовувати здобутки сучасної науки та залучати до співпраці науково-дослідні інститути.

В управлінні біоресурсами і природокористуванням в аграрному секторі України важливо використовувати методологічний підхід в цьому плані Канади, яка належить до числа найбільших сільськогосподарських держав світу, зокрема з експорту сільськогосподарської продукції. За проведеними дослідженнями вітчизняних науковців частка вартості продукції аграрного сектора у валовому внутрішньому продукту цієї держави складає 35 відсотків. Вона формується переважно великими за обсягами виробництва фермерськими господарствами загальною чисельністю 220 тис. одиниць [43]. Що підтверджує доцільність системного підтримування урядом України утвердження фермерства в країні якості однієї з основних складових її аграрного сектора.

В управлінні біоресурсами і природокористуванням аграрного сектора України, регіони якої досить суттєво різняться між собою своїми природно-кліматичними та соціально-демографічними умовами, важливим є досвід Канади, високий рівень продуктивності сільського господарства якої забезпечується зональною спеціалізацією. Так, степові провінції Канади мають чітко виражену зернову спеціалізацію, тоді як в сільському господарстві Онтаріо і Квебеку, що вирізняються найбільшою чисельністю населення, домінує м'ясо-молочний виробничий тип господарств. Провінція Британська Колумбія спеціалізується на вирощуванні плодово-ягідної продукції, Нью-Брансуїк виділяється обсягами виробництва плодів, зокрема

яблук, на острові Принца Едуарда традиційним є вирощування картоплі [43].

За рахунок високого рівня спеціалізації виробництва сільськогосподарської продукції та її товарності Канада виступає вагомим постачальником на світовий ринок зерна, зокрема продовольчої пшениці твердих ярих сортів [43]. Цьому сприяє високий рівень інфраструктурного забезпечення зернового ринку в частині встановлення стандартів товарної пшениці та її маркетингового супроводу при здійсненні експорту. Державне регулювання зернового виробництва спрямоване на підтримання високої конкурентоспроможності продукції зернових культур на внутрішньому та світовому ринках і передбачає проведення вигідної для фермерських господарств маркетингової цінової політики.

Прийнятним для управління біоресурсами та природокористуванням в аграрному секторі України постає досвід Канади з використання супутникової системи моніторингу стану посівів зернових культур та програмного комп'ютерного супроводу експрес-аналізу з метою формування якісно однорідних експортних партій зернової продукції. Те ж стосується застосуванню інформаційних технологій щодо оперативного аналізу ринкової кон'юнктури, приведення нормативів діючих стандартів на зерно у відповідність реально існуючим умовам та функціонування системи оформлення, видачі, погашення складських свідоцтв під час зберігання товарів на товарних складах.

В управлінні біоресурсами і природокористуванням аграрного сектора України, як і в Канаді, варто значну увагу надавати розвитку тваринництва. Так, згідно проведених досліджень [43], фермерськими господарствами Канади кожного року відгодовується понад 4 млн. голів тварин, що дозволяє отримувати більше 5 млрд. канадських доларів. Завдяки цьому в загальному доході сільського господарства країни вартість м'ясної продукції фермерських господарств складає четверту частину.

Високу додану вартість в тваринницькій галузі Канади забезпечує тісна взаємодія фермерських господарств з переробною промисловістю та торгівлею, завдяки чому вартість м'ясної продукції зростає більш ніж на 14 млрд. канадських доларів. Для підтримки економічної ефективності

тваринництва у випадку зниження ринкових цін від середнього рівня цін за останні три роки, зі страхових фондів федерального і провінціальних урядів надходить грошова доплата. Її третю частину отримують виробники продукції тваринницької галузі [43]. Такий підхід дозволяє нарощувати обсяги виробництва тваринницької продукції та продавати за межами країни майже п'яту частину від загального обсягу виробленого м'яса великої рогатої худоби.

Канадський досвід в управлінні біоресурсами і природокористуванням аграрного сектора показує, що в Україні важливо використовувати державну підтримку провідної галузі господарського комплексу в частині розбудови інфраструктури ринку сільськогосподарської продукції, сприяння активної зовнішньоекономічної діяльності через спеціалізовані маркетингові організації та проведення в інтересах сільськогосподарських товаровиробників регулювання цінової політики.

Аграрна політика Європейського Союзу за своїм змістом віддзеркалює регулювання збалансованого соціально-економічного розвитку сільського господарства та системної державної підтримки провідної галузі господарського комплексу з виробництва агропродовольчої продукції. За час існування ЄС еволюція її аграрної політики відбиває перехід від підтримки сільськогосподарського виробництва до підтримки сільської території та сталого сільського розвитку. Тому для відповідності сучасним реаліям та вимогам ЄС управління розвитком біоресурсів і природокористуванням в аграрному секторі України передбачає розбудову інфраструктури життєзабезпечення сільського населення, зниження безробіття в сільській місцевості, покращення соціально-економічного добробуту селян та підвищення якості їх комунально-побутового обслуговування.

Країнами Європейського Союзу накопичено значний досвід зі створення результативних міждержавних організаційних структур та досить дієвий організаційно-економічний та правовий механізм з управління розвитком біоресурсів та природокористуванням, методологію якого варто використовувати стосовно модернізації аграрного сектора України. Так, для нашої країни важливим є те, що європейська модель виробництва

сільськогосподарської продукції збалансовує економічні, соціальні та екологічні сфери життєдіяльності сільського населення. Адже забезпечення високої конкурентоспроможності сільського господарства поєднується зі збереженням існуючих просторових краєвидів сільської місцевості, підтримання життєздатності сільських громад та сучасних стандартів добробуту його жителів, підвищенням якості продуктів харчування, забезпеченням захисту навколишнього природного середовища. Відбувається цей процес завдяки дотримання правил багатofункціональності сільської території, де селянство виступає в якості органічного інтегратора виробника сільськогосподарської продукції і активного учасника й перетворювача певного соціального та природного територіального комплексу.

Важливою складовою досягнення сучасних стандартів матеріального добробуту селян ЄС постає здійснення єдиних організаційно-економічних заходів в розрізі ціноутворення та збалансування попиту та пропозиції на ринку агропродовольчої продукції. Зі вступом до ЄС Східної та Центральної Європи, з метою забезпечення стабільних фермерських доходів, для кожної країни зафіксовані конкретні обсяги виплат, що співвідносні з витратами на захист навколишнього природного середовища, дотримання якісних стандартів харчових продуктів, відповідності вимогам до санітарно-гігієнічних умов утримання домашніх тварин [43].

Має місце поєднання, з одного боку, використання інтервенційних цін, імпорتنих тарифів та експортних субсидій, надання яких дозволяє фермерським господарствам отримувати прибутки за рахунок утримання високих цін на агропродовольчу продукцію, а з іншого – заохочується зменшення забруднення навколишнього природного середовища, сприяння збереженню сільських ландшафтів, довготривале вилучення сільськогосподарських угідь із господарського обороту для створення заповідників та збільшення природно-заповідного фонду. В ЄС фермерським господарствам здійснюється вагома підтримка державою та органами місцевого самоврядування завдяки науково-дослідним та консалтинговим послугам, доступу до інформаційних баз даних щодо ринкової кон'юнктури на різних ринках сільськогосподарської продукції, страхуванню врожаю,

інвестиціям на техніко-технологічну модернізацію аграрного виробництва, використання екологічно чистих та безвідходних технологій, програмам збереження довкілля. Такий збалансований за економічними, соціальними та екологічними сферами підхід є прийнятний для управління розвитком біоресурсів і природокористуванням в аграрному секторі України.

Відповідно цьому, з методологічних позицій доцільно використовувати організаційно-економічні та інституціональні інструменти, що забезпечують сучасні здобутки працівників сільського господарства Європейського Союзу. До числа найбільш дієвих стимулюючих важелів розвитку аграрного сектора слід віднести:

- наявність єдиного стандарту сільськогосподарської продукції і продуктів харчування рослинного і тваринного походження;
- збалансованість економічних, соціальних та екологічних сфер життєдіяльності сільських територій;
- вагомість державної підтримки виробників сільськогосподарської продукції різних організаційно-правових форм власності та господарювання, всіх природно-кліматичних зон та виробничо-господарської спеціалізації;
- різнобічність розвитку сільських територій, підвищення соціальних стандартів якості життя сільського населення, результативне відтворення трудових ресурсів, зростання освітньо-кваліфікаційного рівня робочої сили.

Виходячи з наявності різних природно-кліматичних умов ведення сільського господарства та широкого спектру організаційно-правових форм і масштабів ведення сільськогосподарського виробництва, в управлінні розвитком біоресурсів і природокористуванням України доцільно використовувати методологічні здобутки аграрних секторів конкретних національних економік Європейського Союзу.

Так, у Федеративній Республіці Німеччини на практиці позитивно проявляє себе методологія нарощування виробництва екологічно чистого агропродовольчого продукту за рахунок державного фінансового заохочення фермерів в цьому плані, відшкодування витрат на оплату послуг з контролю за екологічно чистим виробництвом, поширення ринкової концепції соціально-відповідального маркетингу. У Франції важливе значення

надається агропромислової інтеграції та кооперації, участь в яких дозволяє фермерським господарствам ефективно займатися матеріально-технічним та фінансовим забезпеченням аграрного виробництва, виробництвом, зберіганням, доведенням до товарного вигляду, продажем оптом та в роздріб, в тому числі за межами країни різноманітної агропродовольчої продукції. В Данії державна аграрна політика спрямована, на підтримку тваринництва як провідного сектора сільського господарства на основі збереження сімейних ферм, захисту природного навколишнього середовища за рахунок раціонального співвідношення поголів'я тварин та площі земельної ділянки, підвищення професійно-освітнього рівня працівників фермерських господарств, впровадження новітніх науково-технічних та організаційно-економічних здобутків в практику господарювання, поширення в сільській місцевості виробничо-господарської діяльності, що не пов'язана з аграрним сектором економіки.

Вагомий внесок в розвиток методології управління біоресурсами та природокористуванням аграрного сектора зроблений іншими країнами. До таких слід віднести розвиток агропромислової інтеграції та кооперації в сільському господарстві Японії, що базується на приватній власності фермерських господарств. Їх співпраця в первинних сільських кооперативах передбачає координацію зі збереження та збуту виробленої продукції, консультування з освоєння новітніх технологій; кредитування виробництва та його страхування, спільне використання сільськогосподарської техніки. Підвищення культури сільськогосподарського виробництва в сільській місцевості Японії поєднується із забезпеченням надійного соціально-культурного та побутового обслуговування жителів села.

Глибинні трансформації аграрного сектора економіки України, зокрема в частині управління розвитком біоресурсів та природокористуванням, слугують вагомим чинником щодо використання методології перебудови сільського господарства, досвід якої накопичений в країнах Східної Європи. Різноманітність реформування аграрного сектора в цих країнах пояснюється різним рівнем усупільнення сільськогосподарського виробництва, тривалістю функціонування в них колективних господарств,

інституціональними відмінностями ведення аграрного бізнесу, вагомістю впливу державної регуляторної політики та іншими факторами макро- та мікроекономічного характеру. Відтак методологічні здобутки аграрних перетворень в цих країнах варто переймати з врахуванням впливу вказаних та інших чинників.

Проведені дослідження світового досвіду управління біоресурсами і природокористуванням в аграрному секторі дозволяють зробити наступні узагальнюючі висновки. Перший, залежно від масштабів та протяжності й сили ієрархічної підпорядкованості в процесі управління розвитком біоресурсів та природокористуванням аграрного сектора виділяється 4 рівні: планетарний, економіко-блоковий, національний, регіональний, суб'єктно-господарюючий (індивідуальний). Другий, наукове пізнання названих об'єктів, за наявності різних масштабів, протяжності і сили ієрархічної підпорядкованості при здійсненні управління виробничо-господарською діяльністю, передбачає використання всезагальних філософських, загальнонаукових та спеціальних методів дослідження. Третій, має місце методологічна єдність наукового пізнання таких складних соціально-економічних явищ як управління розвитком біоресурсів та природокористуванням аграрного сектора та екологізація виробничо-господарської діяльності в планетарних, економіко-блокових, національних, регіональних та суб'єктно-господарюючих об'єктах, що належать до різних за масштабами та ієрархічною підпорядкованістю рівнів. Четвертий, управління розвитком біоресурсів та природокористуванням в аграрному секторі та екологізацію виробничо-господарською діяльності характеризує діалектична відмінність з позицій управлінської предметності як, відповідно, суб'єкта і об'єкта управління, а також як загального і одиничного різнорівневого економіко-соціально-екологічного явища.

Узагальнюючий методологічний висновок полягає в тому, що в загальносвітовій еволюції використання природних ресурсів управління розвитком біоресурсів та природокористуванням аграрного сектора України являє собою окремий предмет наукового дослідження щодо одиничного й неповторного явища економіко-соціально-екологічної природи. Відтак,

науково-методологічні надбання аграрної економічної науки щодо ефективних перетворень реального сектора господарського комплексу можуть слугувати як вітчизняному сільському господарству, так і світовому аграрному сектору в частині формування функціональної системи управління біоресурсами та природокористуванням планетарного масштабу.

1.3. Методичне забезпечення оцінки результативності управління біоресурсами в аграрному секторі

Процеси економічного, соціального, екологічного та інституціонального плану, що протікають під час управління біологічними ресурсами, мають кількісний та якісний вимір, показники якого формують квартетну систему з оцінки досліджуваного явища реальної аграрної економіки. В зв'язку з функціонуванням останньої на ринкових засадах, варто враховувати значну залежність результативності управління від дії факторів зовнішнього середовища. Відтак, з методологічних позицій, логіка методичного забезпечення оцінки результативності управління біоресурсами в аграрному секторі полягає в з'ясуванні сутності управлінської результативності, розкритті методичних підходів до аналізу зовнішнього середовища аграрного сектора та висвітленні системи показників, що оцінює результати управлінської діяльності щодо біоресурсів з економічних, соціальних, екологічних та інституціональних характеристик.

Будучи залежною від створення умов і результатів праці на конкретному об'єкті аграрного сектора, результативність останнього значною мірою залежить від факторів зовнішнього середовища, які визначають ринкову кон'юнктуру. Адже аграрний сектор є відкритою соціально-економічною системою, потужність та збалансованість якої формується сукупністю факторів макросередовища. До числа основних з них слід віднести природний ресурсний потенціал галузі, рівномірність перебігу всіх стадій кругообігу капіталу, рівень розвитку суб'єкту й об'єкту управління, раціональність співвідношення між виробничою та ринковою діяльністю, гармонійність між активними і пасивними складовими активів, адаптивність

та своєчасність реакцій господарської системи на динаміку оточення, конкурентоспроможність продукції на внутрішньому та світовому ринках, а також іншими чинниками політичного, економічного, соціального, інституціонального та техніко-технологічного характеру.

Проблема оцінки результативності та ефективності поглиблено досліджувалися вченими з позицій конкретних видів управління виробничо-господарською діяльністю.

Важливим методологічним здобутком щодо методичного забезпечення оцінки результативності управління біоресурсами та природокористуванням в сільському господарстві постає опрацювання вітчизняною дослідницею Новак І.М. методології формування ефективних інвестиційних стратегій в якості науково прикладного супроводу стратегічних засад ефективного інвестування аграрного сектора економіки України.

Розкриваючи методологічні підходи визначення пропозиції інвестиційного капіталу з позицій стратегії розвитку аграрної галузі, Новак І.М. конкретизує підходи науковців щодо чинників, вплив яких забезпечує інвестиційну привабливість конкретних сфер життєдіяльності суспільства та економічне зростання. На підставі проведених досліджень в монографії зроблено узагальнюючий висновок стосовно аграрного сектора про те, що визначення обсягів пропозиції інвестиційного капіталу для досліджуваної галузі виступає попередньою умовою розробки ефективної стратегії економічного розвитку, мета якої полягає в досягненні фіксованого соціально-економічного показника. На думку автора, досягнення такого результату забезпечується через встановлення рівноваги між попитом та пропозицією на ринку інвестиційного капіталу [45].

Система економічної результативності включає показники продуктивності та ефективності використання ресурсів безвідходного виробництва з інтегральною оцінкою конкурентоспроможності [3]. Соціальні характеристики відбивають абсолютні та відносні величини кількісного та якісного виміру сільських трудових ресурсів, рівень життя та умови життєдіяльності сільського населення, продуктивність використання тощо. Справедливим слід вважати віднесення до системи соціальної

результативності характеристик, що стосуються безвідходного агропромислового виробництва, в яку Андрейченко А.В. включає зайнятість населення, рівень заробітної плати, умови праці, рівень механізації та автоматизації, кваліфікаційну підготовку працівників тощо [3]. Проте такий підхід обмежується лише безвідходністю виробництва і не відображає соціальні умови життєдіяльності працівників, зайнятих в процесі управління біоресурсами.

Система екологічної результативності безвідходного агропромислового виробництва включає показники, сукупність яких характеризує енергоємність, матеріалоємність, якість продукції, природоємність [3]. При наведенні показників інституціональної результативності безвідходного агропромислового виробництва, автором вказуються абсолютні розміри земель, що з різних причин виводяться із сільськогосподарського обороту, а також характеристики рівня міграції, доходів домогосподарств тощо [3].

Позитивно оцінюючи комплексність такого підходу, варто вказати на те, що наведений перелік економічних, соціальних, екологічних та інституціональних показників є досить обмеженим. Відсутні також характеристики абсолютних розмірів наявних ресурсів (земельних, валових, товарних, активів, трудових тощо), які в умовах ринкової економіки об'єктивно показують результативність управління розвитком біоресурсів та природокористування. До того ж перелік інституціональних характеристик дублює показники соціальної та екологічної результативності, тоді як відсутні ті із них, що віддзеркалюють релевантну властивість управління.

Різні підходи щодо оцінки результативності управління біоресурсами в аграрному секторі показують доцільність формування системи показників, складові якої кількісно та якісно характеризують економічну, соціальну, екологічну та інституціональну сфери. В свою чергу, кожна з них оцінюється показниками в кількісних вимірах на макроекономічному та мікроекономічному рівнях в абсолютних та відносних величинах. Так, перелік основних макроекономічних показників результативності управління біоресурсами аграрного сектора в абсолютних величинах включає:

–вартість валового внутрішнього продукту сільського господарства, розрахованої по витратам;

–вартість валового внутрішнього продукту сільського господарства, розрахованої по добавленій вартості;

–вартість валового внутрішнього продукту сільського господарства, розрахованої по доходам;

–вартість валового національного продукту сільського господарства, розрахованої по витратам;

–вартість валового національного продукту сільського господарства, розрахованої по добавленій вартості;

–вартість валового національного продукту сільського господарства, розрахованої по доходам;

–вартість чистого національного продукту сільського господарства;

–вартість національного доходу сільського господарства;

–вартість споживання сільського господарства;

–вартість заощадження сільського господарства;

–обсяги виробництва окремих видів сільськогосподарської продукції в натуральних величинах;

–вартість виробництва окремих видів сільськогосподарської продукції;

–обсяги експорту (імпорту) окремих видів сільськогосподарської продукції в натуральних величинах;

–вартість експорту (імпорту) окремих видів сільськогосподарської продукції та ін.

У відносних величинах макроекономічні показники результативності управління біоресурсами аграрного сектора віддзеркалюють відношення значень зазначених показників в розрахунку на одиницю основних ресурсів виробничо-господарської діяльності в сільському господарстві – земельних, трудових, інвестиційних, витратних та ін. Доповнює наведену характеристику система індексів, що виступає в якості цифрового показника послідовних змін досліджуваного явища за певний період часу. При цьому індекс глобальної конкурентоспроможності виступає узагальнюючим показником результативності управління біоресурсами аграрного сектора, бо

поєднує його характеристики стосовно якості формальних та неформальних інституцій, наявної інфраструктури, макроекономічної стабільності, охорони здоров'я, всіх рівнів освітньої та професійної підготовки, ринкової ефективності товарів і послуг, ефективності функціонування ринку праці, рівня розвитку фінансового ринку та технологій, параметрів внутрішнього ринку, конкурентоспроможності суб'єктів господарювання та інноваційного потенціалу.

Мікроекономічні показники результативності управління біоресурсами аграрного сектора віддзеркалюють результатів праці конкретних суб'єктів господарювання та значною мірою визначаються умовами зовнішнього середовища. В ринковій економіці система таких показників включає характеристики основних складових ресурсного потенціалу та їх збалансованість, масштаб виробництва продукції у натуральному та грошовому вимірах, фінансові результати господарювання, ефективність використання основних ресурсів, конкурентоспроможність продукції та ринкового суб'єкта. Відтак, до числа основних мікроекономічних показників результативності управління біоресурсами аграрного сектора в абсолютних величинах слід віднести належні сільськогосподарським суб'єктам:

- площу земель сільськогосподарського призначення та в розрізі її основних видів (сільськогосподарські угіддя, рілля, багаторічні насадження, пасовища, сіножатті тощо);
- чисельність працівників;
- вартість активів та пасивів;
- вартість основних та оборотних засобів;
- вартість капітальних вкладень;
- енергетичні потужності та їх структура;
- кількість тракторів, автомобілів, комбайнів, інших сільськогосподарських машин, електродвигунів різних установок тощо;
- поголів'я сільськогосподарських тварин та в розрізі їх основних видів (великої рогатої худоби, свиней, овець, кіз, коней, птиці тощо);
- обсяги виробництва окремих видів сільськогосподарської продукції в натуральних величинах;

- вартість виробництва окремих видів сільськогосподарської продукції;
- вартість валової продукції сільського господарства;
- вартість товарної продукції;
- результати фінансової діяльності (валовий дохід, повна собівартість товарної реалізованої продукції, чистий дохід, прибуток тощо).

У відносних величинах мікроекономічні показники результативності управління біоресурсами аграрного сектора віддзеркалюють як пропорційність та збалансованість ресурсів суб'єктів господарювання, так і економічну ефективність їх виробничо-господарської діяльності. Так, до відносними показниками оцінки майнового стану підприємства є коефіцієнти зносу основних засобів, коефіцієнт оновлення основних засобів, коефіцієнт вибуття основних засобів, питома вага активної частини основних засобів тощо.

Важливими мікроекономічними показниками результативності управління біоресурсами аграрного сектора є оцінки фінансової діяльності суб'єктів господарювання, зокрема: обертання необоротних активів, прибутковість активів, ліквідності та платоспроможності, фінансової стійкості та стабільності, ділової активності.

В складі відносних показників результативності виокремлюються характеристики економічної ефективності, які вимірюються через відношення результатів та витрачених ресурсів. До числа основних із них слід віднести: урожайність сільськогосподарських культур, продуктивність сільськогосподарських тварин, загальногосподарську продуктивність праці, трудомісткість виробництва одиниці продукції, продуктивність праці при виробництві конкретного виду продукції, собівартість одиниці продукції, ціна реалізації одиниці продукції, фондівіддачу; фондомісткість; фондоозброєність ; енергомісткість тощо).

Об'єктивну оцінку економічної ефективності в умовах ринкової економіки відбивають показники рентабельності підприємства: рентабельність основної діяльності, рентабельність виробничих фондів: рентабельність сукупних активів, рентабельність власного (акціонерного) капіталу, рентабельність окупності власного капіталу, рентабельність

продажу, рентабельність окремих видів продукції.

Оцінка конкурентоспроможності суб'єкта господарювання віддзеркалює комплексну порівняльну характеристика ступеню його переваг по відношенню до конкурентів за сукупністю параметрів виробничо-господарської діяльності протягом певного часового періоду на конкретних ринках. Аналогічні значення відбивають показники, що характеризують конкурентоспроможність окремих видів продукції на ринку.

Послідовні зміни досліджуваного явища протягом певного періоду часу в якості цифрових показників відбиває система відповідних індексів в розрізі конкретних суб'єктів господарювання.

Система показників, що характеризує соціальну результативність управління біоресурсами аграрного сектора економіки в абсолютних та відносних величинах, включає:

- загальну чисельність працівників, зайнятих в сільському господарстві;
- загальну чисельність безробітних в сільській місцевості;
- загальну чисельність працівників сільського господарства розрізі окремих освітньо-кваліфікаційних рівнів;
- загальний житловий фонд сільської місцевості;
- рівень заробітної плати в розрахунку на 1 працівника сільського господарства;
- рівень зайнятості сільського населення;
- рівень безробіття сільського населення;
- рівень освітньо-кваліфікаційної підготовки працівників сільського господарства;
- рівень використання кінно-ручних робіт в сільському господарстві;
- рівень механізації, автоматизації та роботизації в сільському господарстві;
- параметри житлового фонду в розрахунку на 1 сільське домогосподарство;
- житлового фонду, що обладнанні – засобами автоматичного управління та експлуатації, водопроводом, каналізацією, опаленням, газом,

гарячим водопостачанням та іншими житлово-комунальними зручностями;

- тривалість життя сільського населення тощо.

Система показників, що характеризує екологічну результативність управління біоресурсами аграрного сектора економіки в абсолютних та відносних величинах, включає:

- площа екологічно чистої землі сільськогосподарського призначення та в розрізі її основних видів;
- частка екологічно чистої землі сільськогосподарського призначення та в розрізі її основних видів;
- загальні обсяги виробництва екологічно чистої сільськогосподарської продукції;
- частка екологічно чистої продукції в загальному обсязі;
- якісні параметри сільськогосподарської продукції;
- частка порушеного рослинного і ґрунтового покривів в сільському господарстві;
- рівень ерозії (вітрової, водної) земель сільськогосподарського призначення;
- площа землі з пошкодженням природних ландшафтів;
- частка землі з пошкодженням природних ландшафтів;
- площа землі аграрного сектора з техногенним акумулятивним (відвали) і денудаційним (виїмки) рельєфом;
- площа землі з перезволоженням, заболоченням і отруєнням довкілля;
- частка гумусу в ґрунті;
- площа землі з використанням безплужної системи обробітку ґрунту;
- частка землі з використанням безплужної системи обробітку ґрунту;
- площа земель з використання довгострокових сівозмін;
- частка земель з використання довгострокових сівозмін;
- площа земель з внесенням органічних добрив;
- площа земель із застосуванням сидератів та багаторічних трав;
- частка земель із застосуванням сидератів та багаторічних трав;
- площа земель із застосуванням біологічних препаратів для захисту

рослин;

- площа земель із застосуванням біологічних препаратів для захисту

рослин;

- площа рекультивованих сільськогосподарських земель;
- частка рекультивованих сільськогосподарських земель;
- площа новостворених земель з продуктивними біогеоценозами;
- частка новостворених земель з продуктивними біогеоценозами тощо.

Наведені показники характеризують екологічні позиції управління біоресурсами та за потреби можуть доповнюватися іншими оціночними положеннями.

Інституціональні оцінки показують абсолютні та відносні величини кількісного та якісного виміру формальних та неформальних сторін досліджуваного соціально-економічного явища. Вони, маючи свої власні особливості і доповнюючи економічні, соціальні та екологічні характеристики, формують повноцінну систему науково методичного забезпечення оцінки результативності управління біоресурсами в аграрному секторі.

РОЗДІЛ 2

СТАН ТА ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ УПРАВЛІННЯ БІОРЕСУРСАМИ В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ ЕКОНОМІКИ

2.1. Діагностика макро- та мікроекономічних умов управління біоресурсами в аграрному секторі

Доцільність проведення діагностики макро- та мікроекономічних умов управління біоресурсами в аграрному секторі зумовлена значним впливом на досліджувану галузь оточуючого та внутрішнього різнопланового середовища. Адже, будучи сферою матеріального виробництва, сільське господарство характеризується значним рівнем ризику та невизначеності, тісним переплетінням економічних та природно-біологічних процесів, залежністю від дії кліматично-погодних чинників, нерівномірним використанням робочої сили і засобів виробництва протягом календарного року, сезонністю виробництва та переривчастим надходженням продукції і доходів протягом маркетингового року, необхідністю створення в аграрних господарюючих суб'єктах страхових резервів насіння та кормів в зв'язку з можливими форс-мажорними обставинами, що викликані посухами чи повенями, або іншими природними негараздами.

В аграрному секторі висхідний розвиток біоресурсів характеризується залученням додаткових фінансових ресурсів для забезпечення економічно ефективної операційної діяльності, значною тривалістю періоду виробництва сільськогосподарської продукції та низькою оборотністю коштів, меншою інвестиційною привабливістю по відношенню до галузей зі швидким кругообігом капіталу, органічною залежністю стану розвитку низки аграрних виробництв аграрної продукції від її ринкової кон'юнктури, необхідністю поєднання різних за технологією та організацією виробництва товарних галузей, просторово-територіальною розосередженістю виробничо-

господарської діяльності, взаємозалежністю і взаємодоповнюваністю окремих аграрних виробництв галузей, продукція яких не набуває товарної форми, а використовується в наступних циклах виробничого відтворення й іншими характерними рисами.

При цьому управління біоресурсами в аграрному секторі нерозривно пов'язано з макроекономічними процесами господарського комплексу, соціально-демографічними змінами та динамікою кон'юнктури на внутрішньому і зовнішньому ринках сільськогосподарської продукції. На цій підставі науково прикладна діагностика стану та тенденцій розвитку сільського господарства правомірно пов'язується з конкретними особливостями виробничо-господарської діяльності даної сфери та її ринковим обслуговуванням, оцінюється також взаємозв'язок ефективності функціонування галузі з результативністю використання ресурсного потенціалу суб'єктами господарювання тощо.

Діагностика макро- та мікроекономічних умов управління біоресурсами в аграрному секторі включає, передусім, оцінку його ролі у створенні валової доданої вартості разом з лісовим та рибним господарствами, в контексті існуючих трендів основних видів економічної діяльності за останні роки.

На сьогодні сільське господарство займає частку у 17,0% у структурі валової доданої вартості України і є другою за величиною галуззю, яка наповнює державний бюджет країни (рис. 2.1)

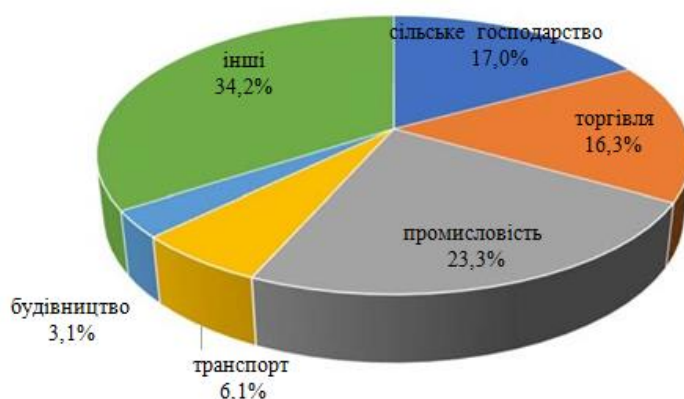

Рис. 2.1. Структура валової доданої вартості у III кварталі 2021 р., %

Аналіз динаміки створення валового внутрішнього продукту проводився в силу його належності до числа основних результативних

показників функціонування національної економіки. При розрахунку валового внутрішнього продукту використовувався виробничий метод, що передбачає підсумовування створеної всіма галузями економіки доданої вартості. Такий підхід найточніше відбиває роль та місце аграрного сектора, бо характеризує сукупну вартість кінцевої продукції (або додану вартість) та враховує ринкову вартість товарів (і послуг), вироблених (створених) усередині країни протягом річного періоду за участі досліджуваної галузі безпосередньо та опосередковано. Водночас, на функціонуванні аграрного сектора відбивається вплив інших сфер життєдіяльності суспільства.

Річний період вибраний в силу того, що основний виробничий цикл більшості сільськогосподарських галузей рослинництва триває календарний рік. Оскільки в лісовому та рибному господарствах додана вартість створюється за безпосередньою участю біоресурсів і має місце природокористування, то в статистичному відображенні сільське господарство подається разом з лісовим та рибним. Таке поєднання дозволяє загалом досить об'єктивно оцінити як роль аграрного сектора в створенні валового внутрішнього продукту країни, так і вплив на аграрний сектор інших сфер життєдіяльності суспільства.

Про вагомому роль аграрного сектора у створенні валового внутрішнього продукту свідчить той факт, що у 2020 р. його частка на два порядки більша за значення аналогічних показників таких важливих сфер життєдіяльності суспільства як мистецтво, спорт, розваги та відпочинок (0,6 %), тимчасове розміщування й організація харчування (0,6 %), водопостачання; каналізація, поводження з відходами (0,3 %). В зв'язку з тим, що на відміну від всіх інших видів діяльності, лише в сільському господарстві відбувається створення абсолютного додаткового продукту, то провідна роль аграрного сектора у створенні валового внутрішнього продукту країни є безперечною.

Про належність сільського господарства, разом з лісовим та рибним господарством до рушійних сил господарського комплексу країни засвідчує найвищий приріст за сумою доданих вартостей усіх суб'єктів господарювання, серед всіх основних видів економічної діяльності. Так, в досліджуваному секторі ринкова вартість усіх кінцевих товарів і послуг,

вироблених у 2020 р. по відношенню до 2013 р. збільшилась майже у 2,36 рази, що посідає друге місце в рейтингу приростів додаткової вартості після державного управління й оборони; обов'язкового соціального страхування (у 2,4 рази). Тоді як весь валовий внутрішній продукт країни за досліджуваний період зріс лише у 2 рази.

Максимальний приріст вартості додаткового продукту, створеного в економічній діяльності державного управління й оборони; обов'язкового соціального страхування пояснюється цілеспрямованою концентрацією інвестиційних ресурсів держави в оборонній сфері для збройного захисту території країни.

Аграрний сектор, маючи один з найбільших приростів доданої вартості, послужив вагомим фактором зростання ринкової вартості усіх кінцевих товарів і послуг в переробній промисловості (майже в 2,2 рази), в оптовій та роздрібній торгівлі, ремонті автотранспортних засобів і мотоциклів (на 93,3%), транспорті, складському господарстві, поштовій та кур'єрській діяльності (на 83%), тимчасовому розміщуванні й організації харчування (на 84,5 %), фінансовій та страховій діяльності (на 22,9 %), операції з нерухомим майном (на 80,2 відсотків).

В свою чергу, нижчі ніж у сільському господарстві прирости вказаних видів економічної діяльності, а також в таких галузях як будівництво, де приріст становив 74,6%, водопостачання; каналізація, поводження з відходами (50,3 %), діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування (2 рази), професійна, наукова та технічна діяльність (81,4 %) виступає чинником, вплив якого зменшує обсяг готової агропродовольчої продукції, що покидає процес виробництва та придатна для задоволення потреб кінцевих споживачів.

Додатковим аргументом про те, що вказані види економічної діяльності до певної міри стримують зростання ринкової вартості кінцевих товарів і послуг сільського господарства, слугує їх суттєва різниця в абсолютних величинах. Бо представлена у 2020 р. сільським, лісовим та рибним господарствами вартість валового внутрішнього продукту перевищувала вартість створену в сферах постачання електроенергії, газу, пари та

кондиційованого повітря в 3,5 рази, будівництва – в 4,7 рази, транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність – в 1,6 рази, професійна, наукова та технічна діяльність – в 3,5 рази, освіта – 2,3 рази. Адже вартість валового внутрішнього продукту освіти включає лише суму фонду оплати праці викладачів, операційні витрати (електроенергія, опалення тощо), витрат на устаткування. Відтак приріс такої доданої вартості значною мірою залежить від державної регуляторної політики в соціальній сфері та впливу суб'єктивних чинників.

Узагальнюючий висновок полягає в тому, що приріст створеної в сільському господарстві додаткової вартості впливає на загальний ріст валового внутрішнього продукту. Кількість та якість виробленої в аграрному секторі продукції в форматі мультиплікатора нарощує додаткову вартість в таких видах економічної діяльності як промисловість, оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів, транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність, організація харчування, інформація та телекомунікації, фінансова та страхова діяльність, операції з нерухомим майном, професійна, наукова та технічна діяльність, діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування, державне управління й оборона; обов'язкове соціальне страхування, охорона здоров'я та надання соціальної допомоги, освіта, мистецтво, спорт, розваги та відпочинок, надання інших видів послуг. Отже високопродуктивне управління розвитком біоресурсів і природокористування в аграрному секторі об'єктивно викликає економічне зростання у країні і сприяє вирішенню проблем як економічного, так і соціально-демографічного та інституціонально-політичного плану.

Водночас, ефективність функціонування наведених видів економічної діяльності впливає на результативність функціонування сільського господарства. Наявну об'єктивну взаємозалежність варто враховувати при управлінні розвитком біоресурсів і природокористування в аграрному секторі. Бо його прогрес потребує існування та висхідного руху забезпечуючих галузей.

Процес управління розвитком біоресурсів і природокористування в аграрному секторі характеризується високим рівнем матеріаломісткості, що на провідні позиції виводить галузеве машинобудування, виробництво будівельних матеріалів, постачання енергоресурсів, добрив, засобів захисту сільськогосподарських рослин та тварин, матеріально-технічних та інших ресурсів. Їх переміщення між галузями показує як на міжгалузевий взаємозв'язок в господарському комплексі, так і на конкуренцію між ними за обмежені ресурси. Особлива роль при цьому належить працівникам, зайнятих у виробничо-господарській діяльності досліджуваних ринкових суб'єктів.

Зайняте населення є важливою складовою трудових ресурсів. Їх особи володіють фізичними й розумовими здібностями та відповідними знаннями, що необхідні для виконання корисної діяльності, яка пов'язана із задоволенням особистих та суспільних потреб з метою одержання доходу у грошовій або іншій формі. До зайнятого населення належать також члени однієї сім'ї при здійсненні господарської діяльності або виконанні праці у суб'єктів господарювання, заснованих на їх власності, що приносить їм дохід у грошовій або іншій формі.

Цифрові дані щодо динаміки зайнятого населення за видами економічної діяльності у 2017-2021 роках за останні п'ять років наведені в таблиці 2.1.

Наведені цифрові матеріали таблиці 2.1. показують, що звітного року чисельність зайнятого населення в сільському, лісовому та рибному господарствах становила 2937,6 тис. осіб. В загальній чисельності господарського комплексу країни це складає 18,0% і поступається лише числу зайнятого населення в оптовій та роздрібній торгівлі, ремонті автотранспортних засобів і мотоциклів (22,3%) та на 3,1 в. п. перевищує частку, яку займає у загальній чисельності зайнятих в промисловості, що знаходиться на третьому місці за значенням даного показника.

Таблиця 2.1

Зайняте населення за видами економічної діяльності у 2017-2021

рр., тис. осіб

Види економічної діяльності	2017 р.	2018 р.	2019 р.	2020 р.	2021 р.	2021 р. до 2017 р.	
						%	+/-
Усього зайнято	18073,3	16443,2	16276,9	16156,4	16360,9	90,5	-1712,4
Сільське, лісове та рибне господарство	3091,4	2870,6	2866,5	2860,7	2937,6	95,0	-153,8
Промисловість	2898,2	2573,9	2494,8	2440,6	2426	83,7	-472,2
Будівництво	746,4	642,1	644,5	644,3	665,3	89,1	-81,1
Торгівля; ремонт автотранспорту	3965,7	3510,7	3516,2	3525,8	3654,7	92,2	-311,0
Транспорт, складське господарство, пошта	1113,4	998	997,2	991,6	995,1	89,4	-118,3
Тимчасове розміщення й організація харчування	309,1	277,3	276,7	276,3	283	91,6	-26,1
Інформація та телекомунікації	284,8	272,9	275,2	274,1	280,3	98,4	-4,5
Фінансова та страхова діяльність	286,8	243,6	225,6	215,9	214	74,6	-72,8
Операції з нерухомим майном	286,1	268,3	255,5	252,3	259,4	90,7	-26,7
Професійна, наукова та технічна діяльність	456	422,9	428,1	415,8	437,9	96,0	-18,1
Адміністративне та допоміжне обслуговування	334,3	298,6	304,3	297,9	304,3	91,0	-30,0
Державне управління й оборона	959,52	974,52	973,1	979,7	939,3	97,9	-20,2
Освіта	1587,7	1496,5	1441,4	1423,4	1416,5	89,2	-171,2
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	1150,5	1040,7	1030,4	1013,6	995,4	86,5	-155,1
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	221,2	207,9	201,6	199,8	196,9	89,0	-24,3
Інші види економічної діяльності	382,2	344,7	345,8	344,6	355,2	92,9	-27,0

Джерело: розраховано автором за даними [58].

Про належність досліджуваної галузі за абсолютною величиною зайнятого населення до числа домінуючих в національній економіці засвідчує той факт, що чисельність його зайнятого населення у 2021 р. в 2 рази перевищує освітню сферу, що знаходиться на четвертій позиції, та майже у 3 рази переважає чисельність зайнятих охороною здоров'я та наданням соціальної допомоги, а також зайнятих в транспорті, складському господарстві, пошті, які займають відповідно п'яту та шосту позиції в

рейтинговому переліку за значенням даного показника в господарському комплексі України.

Значущість сільського господарства з позицій його частки зайнятого населення у загальній чисельності зайнятого населення відбиває діаграма, що представлена на рис. 2.2.

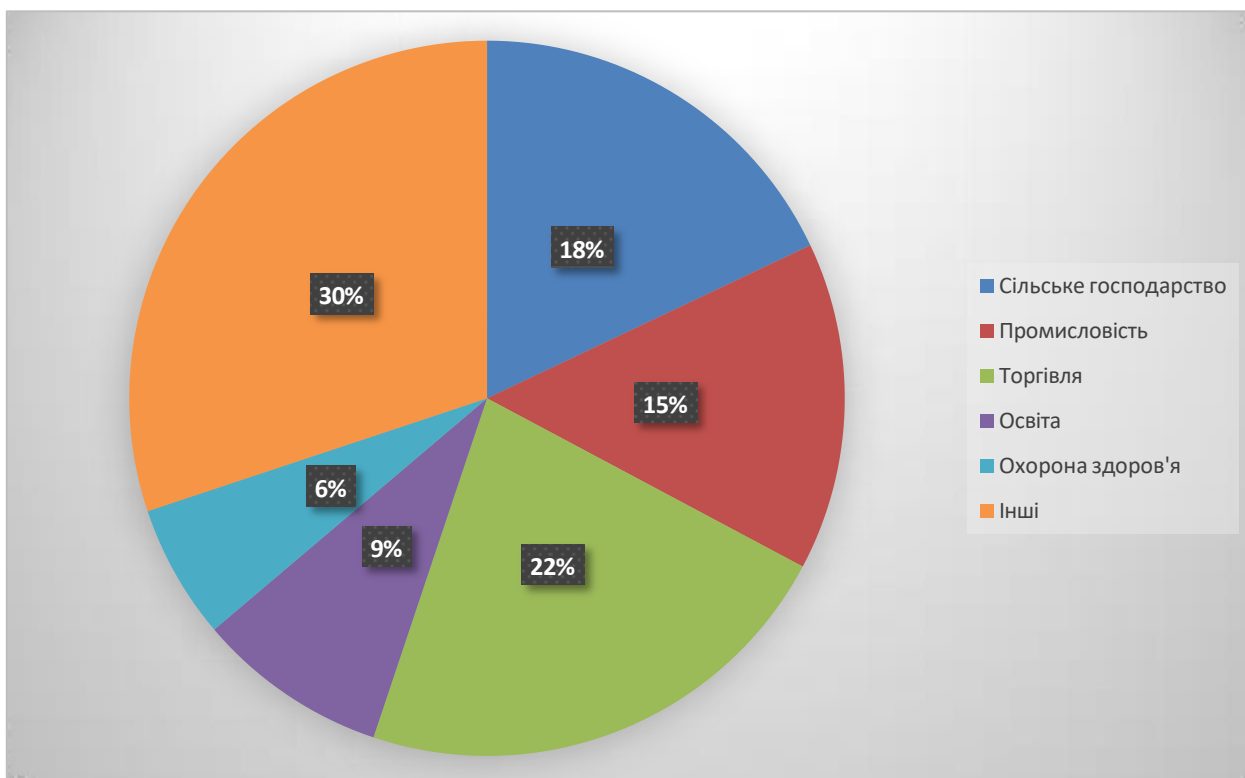

Рисунок 2.2. Структура зайнятого населення за провідними видами економічної діяльності у 2021 р.

Джерело: розраховано автором за даними [58].

Водночас, найменші значення показників зайнятості населення за питомою вагою звітного року в загальній чисельності населення країни характерні для сфери мистецтво, спорт, розваги та відпочинок (1,2%), фінансова та страхова діяльність (1,3%), а також тимчасове розміщування й організація харчування (1,7 %) та інформація та телекомунікації (1,7 %). Якщо врахувати те, що частка зайнятого населення професійною та науково-технічною діяльністю в загальній чисельності зайнятих складає всього 2,7 %, то така поточна структура віддзеркалює недостатній трудовий ресурс для використання інноваційної моделі управління біоресурсами та природокористуванням, в аграрному секторі економіки зокрема.

Про належність сільського господарства, разом з лісовим та рибним

господарством до найбільш впливових та, водночас, суттєво залежних від інших сфер життєдіяльності суспільства засвідчує те, що протягом періоду дослідження чисельність зайнятого в галузі населення скоротилася на 153,8 тис. осіб. За абсолютною величиною ці втрати поступаються зменшенню зайнятого населення, що відбулося в промисловості (472,2 тис. осіб) та в оптовій і роздрібній торгівлі, разом з обслуговуванням ремонтних робіт автотранспортних засобів і мотоциклів (311 тис. осіб). Проте, у відносних величинах, понесені втрати зайнятого населення досліджуваної галузі складають 5%, що менше ніж в промисловості (16,3%) та в оптовій та роздрібній торгівлі і в ремонті автотранспортних засобів та мотоциклів (7,8 відсотків).

При загальному скороченні чисельності зайнятого населення в господарському комплексі країни – понад 1,7 млн. осіб, відповідні зменшення відбувалися у всіх без винятка секторах економіки. Максимальні втрати зайнятого населення у відносних величинах протягом періоду дослідження понесені в сферах фінансової та страхової діяльності, де чисельність зайнятих зменшилася на 25,4 %, в будівництві(на 18,9%), в охороні здоров'я та наданні соціальної допомоги (на 13,5 %), промисловості (на 12,3 відсотків).

Протягом періоду дослідження випереджаючими темпами ніж в середньому в господарському комплексі скорочується чисельність зайнятого населення в таких сферах, як: оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів (на 17,8%), операції з нерухомим майном (9,3%), транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність(10,6 %), освіта (10,8 %), охорона здоров'я та надання соціальної допомоги (13,5%), інші види економічної діяльності (7,1 відсотків).

Маючи в абсолютних величинах одні з найбільших втрат чисельності зайнятого населення, сільське, лісове та рибне господарства, у відносних величинах скоротили число зайнятих менше ніж в середньому по господарському комплексі країни (5 відсотків).

Нижчі темпи скорочення зайнятого населення ніж в середньому по країні мають такі галузі як: тимчасове розміщування й організація

харчування (8,4%), професійна, наукова та технічна діяльність (4%), діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування (9%), мистецтво, спорт, розваги та відпочинок (11 відсотків).

Мінімальні втрати як в абсолютних, так і у відносних величинах мають такі сфери економіки, як: інформація та телекомунікації – 4,5 тис осіб (1,6%), професійна, наукова та технічна діяльність – 18,1 тис осіб (4 %), державне управління й оборона та обов'язкове соціальне страхування – 20,2 тис осіб (2,1 відсотків). Виокремлення цих сфер життєдіяльності суспільства на фоні інших, де скорочується чисельність зайнятого населення значно вищими темпами, пояснюється, з одного боку, домінуванням інформаційних технологій та науково-технічних здобутків в умовах сучасності, з іншого – необхідністю посилення обороноздатності країни в силу ведення війни країни та існуючої загрози її територіальної цілісності. Загалом ці сфери національної економіки гальмували негативний розвиток демографічних процесів життєдіяльності суспільства в цілому та його аграрному секторі.

Водночас, значні скорочення в абсолютних та відносних величинах числа зайнятих в таких сферах, як освіта, мистецтво, спорт, розваги та відпочинок, охорона здоров'я та надання соціальної допомоги, що виступають в якості чинників людиноцентристської та соціально орієнтованої економіки, слугують важливим аргументом на користь перспектив удосконалення управління біоресурсами та природокористуванням в аграрному секторі.

2.2. Аналіз ресурсного потенціалу управління біоресурсами в аграрному секторі

Важливість проведення аналізу ресурсного потенціалу управління біоресурсами в аграрному секторі ґрунтується на тому, що передбачає розкладання досліджуваного цілого складного явища на його складові з виділенням окремих основних компонентів, властивостей та зв'язків для

з'ясування їх стану і подальших можливих змін як діючих самостійних елементів, так і перспектив функціонування цільного об'єкта загалом.

При розкритті теоретико-методологічних аспектів управління формуванням конкурентоспроможного потенціалу підприємств вітчизняні дослідники Гудзинський О.Д., Судомир С.М. та Гуренко Т.О. цілком логічно структурують наукову монографію в розрізі положень, що віддзеркалюють: по-перше, теоретичні основи управління потенціалом стратегічного розвитку підприємств; по-друге, аналіз системи управління формуванням потенціалу стратегічного розвитку підприємств; по-третє, формування результативної системи управління потенціалом стратегічного розвитку підприємств. Центральне місце в даній монографії по праву займає аналітична частина, в якій справедливо подається стан та тенденції розвитку підприємств та їх потенціалу [62, С. 74-100], система управління формуванням та розвитком потенціалу підприємств [62, С. 101-129], оцінка результативності системи управління потенціалом підприємств [62, С. 130-145].

Такий підхід до викладення матеріалу дає змогу зробити системний аналіз управління формуванням потенціалу стратегічного розвитку підприємств та об'єктивно показати результативність функціонування цієї системи.

Проведені дослідження показують, що аналіз ресурсного потенціалу управління розвитком біоресурсів і природокористування в аграрному секторі передбачає вивчення його основних складових для з'ясування їх стану і подальших можливих змін в розрізі управлінського об'єкту, яким постає земельний ресурс, а також поголів'я тварин та птиці тваринницької галузі. Земельні ресурси заслуговують на особливу увагу в силу належності в сільському господарстві до основних засобів виробництва.

У 2021 р. площа сіножатей становила 2399,4 тис га, що складає 5,8% від загальної площі сільськогосподарських угідь. Перелоги, що показують площу необроблюваної тривалий час землі, займають найменший розмір території – 229,3 тис. га, або 0,6 % від всіх угідь. Різна значущість складових сільськогосподарських угідь України на початку 2021 р. наочно відбиває діаграма, що представлена на рис. 2.3.

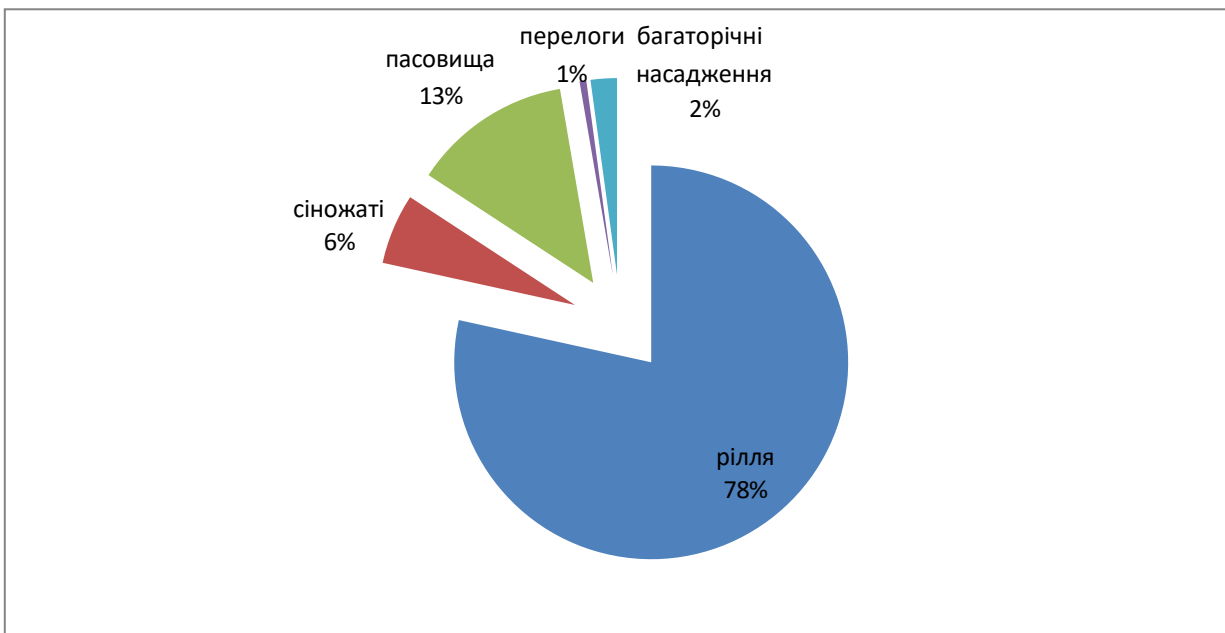

Рис. 2.3. Структура сільськогосподарських угідь України на початку 2021 р.

Джерело: розраховано автором за даними [58].

Протягом періоду дослідження площа сільськогосподарських угідь України скоротилася на 36,5 тис. га. При цьому якщо максимальні абсолютні скорочення відбуваються з пасовищами (на 25,3 тис. га), то максимальні відносні скорочення стосуються площі, що займають перелоги, розміри яких за період дослідження зменшилися на 8,7 % (21,9 тис. га). Про загальну спрямованість на скорочення земель, що мають низький рівень інтенсивності використання засвідчує факт зменшення сіножатей на 9,4 тис. га (на 0,4%).

Особлива увага щодо посівів приділяється групі зернових та зернобобових культур, представлених здебільшого озимими (пшениця, жито, ячмінь), яровими (пшениця, ячмінь, овес, кукурудза на зерно, просо, гречка, рис) та зернобобовими культурами (горох, вика), які за розмірами в абсолютних і відносних величинах суттєво переважають інші групи сільськогосподарських культур. Адже за період дослідження питома вага зернової групи у структурі посівних площ складала від 53 % до 54,3 %.

Максимальна площа посіву під зерновими культурами в абсолютних величинах приходить на звітний (2021 р.), коли зернові культури займали 27699 тис. га, що складало 53,6% від загальної посівної площі. Максимум у відносних величинах, де питома вага групи зернових становила 54,8 % всіх

посівів, приходиться за період дослідження на 2018 рік.

Таблиця 2.2.

**Динаміка посівних площ та структури сільськогосподарських культур
у 2017–2021 рр., тис га**

Роки та показники	Посівна площа	Культури зернові та зернобобові	Культури технічні	Картопля, культури овочеві та баштанні продовольчі	Культури кормові
2017	27239	14801	8437	1900	2101
Питома вага, %	100,0	54,3	31,0	7,0	7,7
2018	26902	14739	8350	1823	1990
Питома вага, %	100,0	54,8	31,0	6,8	7,4
2019	27026	14401	8852	1841	1932
Питома вага, %	100,0	53,3	32,8	6,8	7,1
2020	27585	14624	9259	1844	1858
Питома вага, %	100,0	53,0	33,6	6,7	6,7
2021	27699	14839	9266	1825	1769
Питома вага, %	100,0	53,6	33,4	6,6	6,4
2021 р. до 2017 р., +/-	460	38	829	-75	-332
2021 р. до 2017 р., %	101,7	100,3	109,8	96,1	84,2

Джерело: розраховано автором за даними [58].

Скорочення (на 75 тис. га) та нестабільне відведення посівних площ під картоплю, овочеві та баштанні продовольчі культури є характерною рисою для цієї групи сільськогосподарських культур.

Скорочення площі кормових культур в управлінні розвитком біоресурсів та природокористування аграрного сектора слід оцінювати негативно. Бо кормові культури можуть використовуватися в якості природних джерел поліпшення якісних характеристик ґрунтів, особливо в частині багаторічних трав. Скорочення посівів кормового клину зменшує кормову базу тваринництва й відповідно зменшує надходження органічних

добрив, внесення яких під посіви сільськогосподарських культур сприяє підвищенню їх урожайності і водночас, збільшує природну родючість ґрунтів.

Вагомість групи технічних культур звітнього року наочно відбиває рис. 2.4.

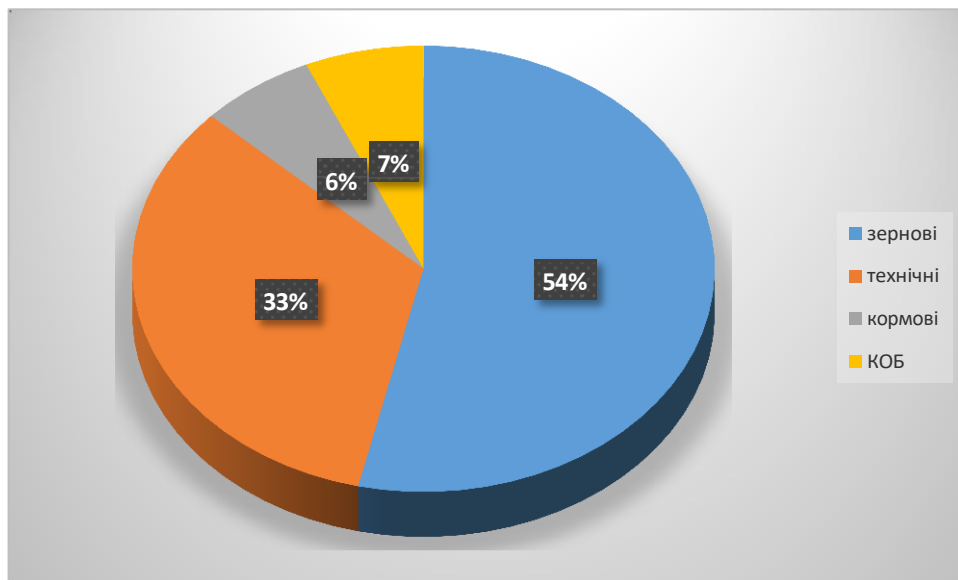

Рис. 2.4. Структура посівних площ в Україні у 2021 р.

Джерело: розраховано автором за даними [58].

Стратегічну лінію на нарощування в абсолютних і відносних величинах посівних площ технічних культур, з позицій управління розвитком біоресурсів та природокористування в аграрному секторі, слід оцінювати негативно. Аргументами на користь такої оцінки слугує те, що збільшення понад науково обґрунтовані параметри посівів технічних культур призводить до порушення сівозмін, зниження природної родючості ґрунтів, втрат гумусу, вітрової та водяної ерозії земельних площ.

Важливою складовою ресурсного потенціалу біоресурсів і природокористування в аграрному секторі постає тваринництво. Здійснюючи розведення і використання сільськогосподарських тварин, ця галузь забезпечує людей цінними продуктами харчування, з яких більшість білків, що їх споживає людина, є продуктами тваринництва. Галузь постачає сировину для промислової переробки, відходи якої можуть служити в якості органічних добрив як джерела підвищення природної родючості ґрунтів.

Загалом в природокористуванні цінність тваринництва полягає в

надходженні гною, що у зв'язку з рослинництвом забезпечує замкнутий біологічний кругообіг поживних речовин. Бо в землю тваринництво повертає все, що з неї забирається. Завдяки тваринництву біоенергетика та природна родючість ґрунтів підвищується.

Основою біоресурсів тваринницької галузі є сільськогосподарські тварини, динаміка поголів'я основних видів якого наведена в таблиці 2.3.

Таблиця 2.3.

**Динаміка поголів'я сільськогосподарських тварин в Україні,
тис гол (на кінець року)**

Поголів'я тварин	Роки					2021 р. у % до 2017 р.
	2017	2018	2019	2020	2021	
Велика рогата худоба	3884	3750,3	3682,3	3530,8	3332,9	85,8
в т. ч. корови	2262,7	2166,6	2108,9	2020,8	1919,4	84,8
Свині	7350,7	7079	6669,1	6109,9	6025,3	82,0
в т.ч. основні свиноматки	478	525,5	417,8	373,6	371,5	77,7
Вівці та кози	1371,1	1325,3	1314,8	1309,3	1268,6	92,5
в т. ч. - вівці	785,8	743,9	718,9	727,2	698,5	88,9
- кози	585,3	581,4	595,9	582,1	570,1	97,4
Коні	316,8	305,8	291,5	264,9	244	77,0
Кролі	5141,3	5042,9	4940,4	4773,3	4700	91,4

Джерело: розраховано автором за даними [58].

Аналіз цифрових матеріалів показує, що в абсолютних величинах за поголів'ям в тваринництві домінує свинарство, поголів'я якого на кінець звітнього року становило 6025,3 тисяч голів. З них на поголів'я основних свиноматок приходить 371,5 тисяч голів, або 6,1 % від загальної кількості тварин свинарської галузі.

Протягом періоду дослідження загальне поголів'я свиней скоротилося на 1325,4 тис. голів, або на 18 відсотків. При цьому число основних свиноматок зменшилося на 106,5 тис. голів (на 22,3%), що за темпами скорочення перевищує значення аналогічного показника в свинарській галузі. Відтак, в структурі поголів'я питома вага основних свиноматок зменшується по відношенню до базового року (на 0,3 відсоткових пунктів).

Зниження у відносних величинах поголів'я основних свиноматок, що за

період дослідження серед всіх тваринницьких галузей належить до числа найбільших, а також скорочення їх питомої ваги в структурі поголів'я свиней засвідчує про значні втрати цієї важливої складової біоресурсів тваринництва. Наявність кризових процесів в свинарстві оцінюється як незадовільне явище. Адже галузь знижує результативність природокористування в цілому, так як є постачальником м'яса і сала для харчової промисловості, а також шкіри і щетини – для переробної.

Втрати поголів'я в свинарстві належать до прямих втрат біоресурсів в економіці аграрного сектора. Водночас, ці втрати мають негативні соціальні наслідки, бо поживна якість свинини вища за яловичину і баранину, а в ковбасних виробках саме м'ясо свиней значною мірою визначає їх смакові якості, ніжність, соковитість та аромат. Крім цього свинарство для України виступає традиційною тваринницькою галуззю, інституціональний характер якої потребує внесення її до числа пріоритетних в частині управління розвитком природокористування.

Скорочення в абсолютних величинах загального поголів'я великої рогатої худоби, а також зменшення питомої ваги в структурі стада поголів'я дійних корів, при зменшенні їх числа в абсолютному виразі, є свідченням формування тренду втрат біоресурсів цієї важливої складової тваринництва. Розведення і використання великої рогатої худоби за період дослідження оцінюється як негативне явище. Скотарська галузь знижує результативність природокористування в цілому, так як постачає людям м'ясо, молоко, масло, сир та інші цінні продукти харчування.

Відтак, втрати поголів'я в скотарстві слід віднести до прямих втрат біоресурсів в аграрному секторі.

Скорочення поголів'я вівчарської галузі знижує результативність природокористування в аграрному секторі, бо розведення овець постачає для споживання м'ясо, сало і молоко, що також слугує сировиною для харчової промисловості. Для легкої промисловості вівчарство є постачальником шерсті, овчини та смушку. Втрати вівчарства слід оцінювати як зниження економічного потенціалу біоресурсів тваринництва в цілому.

В частині управління біоресурсами слід врахувати, що занепад

вівчарства спричинює соціально-інституційні негаразди. Бо з молока овець виробляють такі цінні продукти харчування як сири та бринза. Населення при цьому отримує можливість задовольняти потреби в виробах з натуральних тканин, трикотажу, килимів, валяних та хутряних виробів.

Подібні до вівчарства процеси скорочення поголів'я характерні також для козівництва. На кінець звітнього року в абсолютних величинах поголів'я кіз становило 570,1 тисяч голів. Протягом періоду дослідження загальне козине поголів'я скоротилося на 15,2 тис гол., або на 2,6 відсотків.

Понесені в біоресурсах аграрного сектора втрати галуззю козівництва знижують результативність природокористування. Бо розведення кіз постачає людині м'ясо та молоко, висока споживча якість якого гарантується збалансованим вмістом жиру і білка, а також характеризується бактерицидністю. Якщо м'ясо і молоко є сировиною для харчової промисловості, то для легкої промисловості козівництво слугує постачальником вовни, пуху, шкір та хутра.

Скорочення поголів'я кіз слід оцінювати як зниження економічного потенціалу біоресурсів тваринництва в цілому. В управлінні розвитком природокористування втрати козівництва мають негативні соціальні наслідки. Адже зі шкір молодих козенят здійснюється виробництво шевро, популярність якого у споживачів досягається м'якістю шкіри, що отримується шляхом хромового дублення шкір молодих козенят від кіз м'ясо-молочної та шерстяно-пухової породи.

Аналіз цифрових матеріалів розведення та використання коней в Україні показує наявність проблем щодо розвитку біоресурсів цієї тваринницької галузі. Поголів'я конярства на кінець звітнього року становило 244 тисяч голів. Протягом періоду дослідження загальне поголів'я коней скоротилося на 72,8 тис голів, або на 23 відсотків. За темпами скорочення поголів'я конярство поступається лише значенню аналогічного показника в свинарській галузі основним свиноматкам.

Значні скорочення у відносних величинах поголів'я коней засвідчують про втрати біоресурсів цієї важливої складової тваринництва. Кризові процеси в конярстві оцінюються як незадовільне соціально-економічне

явище навіть за умови зменшення ролі коней в якості тягової сили на сільськогосподарських і транспортних роботах.

Загалом, в частині управління розвитком природокористування слід врахувати, що біоресурси тваринництва протягом останніх років в частині поголів'я тварин має сталий регресивний характер. Наочність сталості аналогічних процесів у вівчарстві, козівництві та конярстві демонструє динаміка поголів'я цих тварин за 2013-2020 рр.

Важливою складовою ресурсного потенціалу біоресурсів в аграрному секторі є птахівництво, динаміка поголів'я основних видів якого наведена в таблиці 2.4.

Таблиця 2.4.

Динаміка поголів'я птахівництва в Україні, тис. гол. (на кінець року)

Поголів'я	Роки					2021 р. у % до 2017 р.
	2017	2018	2019	2020	2021	
Птиця	213335,7	203986,2	201968	204830,9	211654,4	99,2
у т. ч. – кури та півні	193885,5	186354,3	184335,9	186737,2	191967,9	99,0
- гуси	5365,4	5114,7	4183,4	4116,9	4159,7	77,5
- качки	11310,4	10150,2	10876,4	10953,7	11680	103,3
- індики	2114,7	1825	1575,3	1951	1706,9	80,7
Бджолосім'ї, тис.	2699,6	2590	2487,1	2642,2	2601	96,3

Джерело: розраховано автором за даними [58].

Протягом періоду дослідження в птахівництві відбуваються аналогічні галузям тваринництва регресивні процеси. За винятком качок, поголів'я яких збільшилося на 3,3 %, всі інші види птахівництва зменшили загальне поголів'я на 1681,3 тисяч голів.

Зниження в абсолютних та у відносних величинах поголів'я основних видів птахівництва за період дослідження засвідчує про значні втрати цієї важливої складової біоресурсів аграрного сектора. Наявність загальних регресивних процесів в галузі оцінюється як незадовільне явище. Адже такі скорочення поголів'я в птахівництві знижують результативність природокористування в аграрному секторі.

Отже аналіз ресурсного потенціалу управління біоресурсами в аграрному секторі показує, по-перше, в рослинництві відбувається зростання інтенсивності використання землі – основного засобу виробництва в сільському господарстві. Це підтверджується збільшенням питомої ваги посівів технічних культур, при скороченні частки посівів кормових та овоче-баштанних культур. Внаслідок чого відбувається порушення сівозмін та екологічних систем, зниження природної родючості ґрунтів, втрата гумусу, посилення дії вітрової та водяної ерозії земельних площ.

Узагальнюючий висновок полягає в об'єктивній необхідності удосконалення управління біоресурсами в аграрному секторі економіки на наукових засадах.

2.3. Оцінка економічної та соціальної результативності управління біоресурсами в аграрному секторі

Необхідність проведення оцінки економічної та соціальної результативності управління біоресурсами в аграрному секторі витікає з того, що управлінський чинник значною мірою визначає забезпечення країни продовольством та гарантує відповідні масштаби виробництва сільськогосподарської продукції. При цьому враховується: належність людини до числа особливих складових біоресурсів та її участь в природокористуванні; наявність ризику недоодержання продукції та її втрати через несприятливі кліматичні та погодні умови; залежність сільського господарства та стану розвитку його галузей й окремих аграрних підприємств від природно-біологічних процесів; доступність територій аграрної виробничо-господарської діяльності для різних за своїми намірами сторонніх осіб; потреба докладання додаткових транспортних та інфраструктурних зусиль для організації збереження та переміщення продукції від виробника до споживача; розосередженість на території об'єктів охорони власного та орендованого майна; стихійність кон'юнктури попиту та пропозиції на ринку агропродовольчих товарів.

Залежність соціально-економічної результативності та економічної

ефективності управління біоресурсами в аграрному секторі від економічного потенціалу регіону спричинює потребу кожній його адміністративно-територіальній одиниці здійснювати зміцнення власних трудових, фінансових, інноваційних, виробничих, ресурсних та інформаційних складових.

Розкриваючи соціально-економічну результативність та економічну ефективність управління біоресурсами в аграрному секторі з теоретичних позицій, вітчизняні науковці доктора економічних наук Новіков О.Є. та Ключник А.В. виходять з того, що ефективне використання економічного потенціалу сільських територій забезпечує досягнення останніми стратегічних цілей розвитку.

Соціально-економічну результативність та економічну ефективність управління біоресурсами в аграрному секторі доктор економічних наук професор Яценко В. М. досліджує на мікроекономічному рівні. Так, висвітлюючи результативність та ефективність господарювання підприємств агропромислового комплексу з позицій їх самостійного функціонування та в складі інтегрованих формувань, звертається увага на перевагах тісної взаємодії суб'єктів господарювання аграрного сектора і переробної промисловості. Справедливість такої позиції витікає з якісно вищої результативності використання наявних ресурсів, що дозволяє збалансувати економічні, соціальні та екологічні інтереси на території, де відбувається агропромислова інтеграція ринкових суб'єктів різних секторів економіки.

Узагальнення наведених досліджень щодо економічної та соціальної результативності управління біоресурсами як в аграрному секторі, так і за його межами показує, що ця оцінка для об'єктивності потребує відповідного кількісного та/або якісного виміру. До числа основних із них слід віднести обсяги виробництва продукції сільськогосподарських культур, цифрові матеріали яких за 2017–2021 рр. наведені в табл. 2.5.

Таблиця 2.5.

**Виробництво продукції сільськогосподарських культур у 2017–2021
рр., тис. т.**

Роки	Сільськогосподарські культури					
	Зерно та зернобобові	Буряк цукровий	Соняшник	Картопля	Овочі	Плоди та ягоди
2017	63859,3	15734,1	10133,8	23693,4	9637,5	1999,1
2018	60125,8	10330,8	11181,1	20839,3	9214,0	2152,8
2019	66088,0	14011,3	13626,9	21750,3	9414,5	2007,3
2020	61916,7	14881,6	12235,5	22208,2	9286,3	2048,0
2021	70056,5	13967,7	14165,2	22504	9440,2	2571,3
2021 р. до 2017 р., +/-	6197,2	-1766,4	4031,4	-1189,4	-197,3	572,2
2021 р. до 2017 р., %	109,7	88,8	139,8	95,0	98,0	128,6

Джерело: розраховано автором за даними [153].

Вивчення основних асортиментних рядів сільськогосподарських культур вказаної таблиці показує, що вітчизняний аграрний сектор виробляє такі види сільськогосподарської продукції, як: зерно, соняшник, картопля, овочі, виноград, плоди, ягоди та інші продукти. Найбільше продукції виробляється зерновими та зернобобовими культурами, загальний обсяг урожаю яких звітного року складає 70056,5 тис. т.

Звітного року в рейтингу загального обсягу виробництва другу сходинку займає картопля (22504 тис т), а третю – соняшник (14165,2 тис. т.), що досить близький за масштабом до вирощеного буряку цукрового фабричного (13967,7 тис. т.). Варто вказати на те, що в абсолютних величинах культури плодови та ягідні дають найменший обсяг вирощеної продукції (2571,3 тис. т.), що майже в 3,7 рази менше ніж овочеві культури (9440,2 тис. т.), які займають передостанню рейтингову сходинку урожаю 2021 року.

Проведення аналізу обсягів виробництва основних видів сільськогосподарської продукції в цілому вказує на неоднозначні процеси стосовно динаміки результативності виробничої діяльності рослинницької галузі сільського господарства. Якщо загалом має місце зростання виробництва зерна та зернобобових, насіння соняшника та продукції

плодових і ягідних культур, то в розрізі буряка цукрового фабричного, картоплі та овочевої продукції відбувається скорочення.

Нарощування потенціалу біоресурсів зернових культур в аграрному секторі економіки забезпечується досить широким асортиментом, основними представниками якого є пшениця, рис, кукурудза, жито, овес, ячмінь, просо, сорго. Цей спектр доповнює гречка, крупа якої має високі споживчі, смакові й лікувально-дієтичні якості. Традиції вирощування гречки в Україні пояснюється її високою калорійністю та використанням для виробництва гречаного борошна, що придатне для випікання млинців та печива, а також для виготовлення галушок, вареників, гречаників, макаронів, і навіть деяких сортів шоколаду. Вирощування зернових культур в широкому асортименті має значні перспективи з позицій підвищення результативності управління розвитком біоресурсів та природокористування за рахунок застосування новітніх технологій, високоврожайних сортів та їх регіональної адаптивності для різних природно-кліматичних зон країни.

Значні перспективи підвищення результативності управління розвитком біоресурсів та природокористування надаються виробництвом картоплі, вирощування якої постає важливою для людини харчовою, лікувальною, енергетичною та кормовою цінністю. Постійно займаючи другу сходинку в рейтингу загальних обсягів виробництва агропродовольчої продукції після зерна та зернобобових, картопля підтверджує власне право на звання «другого хліба» в Україні. Адже в харчових цілях з картопляних бульб готують страви у вареному, смаженому, тушкованому та печеному вигляді.

Існуюча економічна та соціальна результативність управління біоресурсами і природокористуванням в аграрному секторі економіки особливо вагомо слугує чітким індикатором необхідності удосконалення інституціональної управлінської системи, що зримо й об'єктивно проявляється в розрізі виробництва основних видів продукції тваринницької галузі.

Різницю економічної результативності управління біоресурсами, а також значущості кожної галузі в м'ясному тваринництві чітко відбиває

діаграма рис. 2.5.

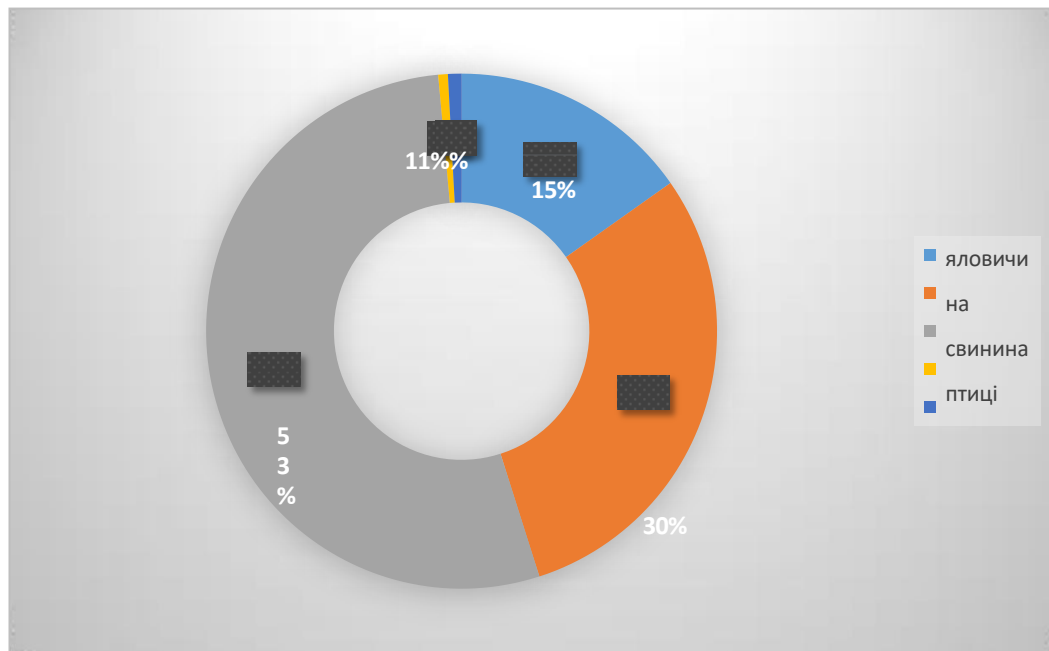

Рисунок 2.5. Структура виробництва м'яса (у забійній масі) в Україні у 2021 р.

Джерело: розраховано автором за даними [58].

Так, якщо у 2021 р. по відношенню до 2000 р. виробництво свинини зростає (на 60 тис т), або на 8,9 %, то обсяги виробленої баранини та козятини зменшилися (на 3,7 тис т), або на 21,5 відсотків. Особливо суттєвою постає відмінність в процесах виробництва м'яса птиці і яловичини разом з телятиною. Бо за період дослідження випуск м'ясної продукції птахівництва збільшився в 6,1 рази, або на 991,5 тис т, тоді як в м'ясному скотарстві відбуваються протилежні зміни, бо виробництво яловичини та телятини скоротило на 390,8 тис. т, або на 51,8%.

Цифрові матеріали щодо динаміки урожайності основних сільськогосподарських культур в господарствах усіх категорій наведені в таблиці 2.6.

Аналіз наведених даних показує, що урожайність основних сільськогосподарських культур, будучи одним із найбільш об'єктивних показників рівня результативності використання землі, демонструє наявність як коливань за роками, так і прояву різних тенденцій. Проте домінуючою в аграрному секторі виступає тенденція підвищення врожайності, що вказує на відповідне зростання результативності використання біологічних ресурсів.

Таблиця 2.6.

Динаміка урожайності основних видів сільськогосподарських культур в господарствах усіх категорій за 2017– 2021 рр., ц/га

Сільськогосподарські культури	Роки					2021 р. до 2017 р.	
	2017	2018	2019	2020	2021	%	+/-
Зернові та зернобобові	43,7	41,1	46,1	42,5	47,4	108,5	3,7
Буряк цукровий фабричний	476,5	435,8	481,5	474,9	508,5	106,7	32
Соняшник	19,4	21,6	22,4	20,2	23	118,6	3,6
Картопля	176,4	161,4	165,8	167,8	170,5	96,7	-5,9
Овочеві	207,8	206,1	210,5	207,9	214,3	103,1	6,5
Плодові та ягідні	95,2	104,5	101,9	103,1	128,4	134,9	33,2

Джерело: розраховано автором за даними [58].

Проведений аналіз урожайності сільськогосподарських культур з позицій результативності використання землі дозволяє зробити наступні узагальнюючі висновки та пропозиції:

по-перше, коливання урожайності сільськогосподарських культур відбиває зміни їх результативності предметно використання землі при взаємодії економічних і біологічних процесів відтворення та актуалізує необхідність подальшого удосконалення управління біоресурсами в аграрному секторі;

по-друге, підвищення економічної результативності використання землі передбачає проведення комплексу організаційно-управлінських, техніко-технологічних та агро меліоративних заходів, спрямованих на зниження залежності урожаю сільськогосподарських культур від погодних умов та підтримування стабільно високої врожайності;

по-третє, економічна результативність використання біоресурсів прямо корелює з урожайністю, зростання якої ґрунтується на новітніх високоврожайних сортах сільськогосподарських культур, що створюються на основі досягнень сучасної селекційно-генетичної науки, в тому числі за рахунок технології редагування генів для захисту урожаю від хвороб та шкідників без внесення в гени чужорідних елементів та уникнення застосування технологій генної модифікації;

по-четверте, підвищення економічної результативності управління біоресурсами потребує високої культури землеробства, сучасний рівень ведення якого здійснюється за рахунок внесення на конкретну земельну ділянку в точних пропорціях необхідних для неї ресурсів (органічних та мінеральних добрив, сортового насіння, засобів захисту рослин тощо) у відповідності до інформаційно-електронних карт полів та аналітики їх поточного стану. Оцінка конкретних земельних полів проводиться за допомогою постійного моніторингу та знімків з космічних супутників і радіокерованих дронів, а внесення необхідних ресурсів здійснюється завдяки використанню сіялок точного висіву, GPS-автопілоту та відповідному програмному забезпеченню бортових комп'ютерів сільськогосподарської техніки.

В тваринництві дані узагальнення підтверджуються динамікою продуктивності основних видів сільськогосподарських тварин в підприємствах (табл. 2.7).

Таблиця 2.7.

Динаміка продуктивності сільськогосподарських тварин в підприємствах за 2017–2021р.

Показники	Роки					2021 р. до 2017 р.	
	2017	2018	2019	2020	2021	%	+/-
Середній річний удій молока від однієї корови, кг	5027	5352	5643	6025	6190	123,1	1163
Середній річний настриг вовни від однієї вівці, кг	1,6	1,7	1,6	1,6	1,5	93,5	-0,1
Витрати кормів на виробництво одиниці продукції тваринництва, ц кормових одиниць							
На 1 центнер приросту великої рогатої худоби	15,05	14,80	14,74	14,34	12,06	80,1	-2,99
На 1 центнер приросту свиней	4,57	4,46	4,41	4,31	4,84	105,9	0,27
На 1 центнер виробництва молока	1,02	1,00	0,97	0,94	0,86	84,3	-0,16

Джерело: розраховано автором за даними [58].

Неоднозначність динаміки продуктивності тваринництва в підприємствах ґрунтується на галузевих пріоритетах. Так, протягом періоду дослідження середній річний удій молока від однієї корови збільшився на

1163 кг або на 23,1 % та сягає звітнього року 6190 кг. Витрати кормів на виробництво одиниці молочної продукції зменшилися на 0,16 ц кормових одиниць або на 15,7 відсотків. При цьому витрати кормів на 1 центнер приросту великої рогатої худоби скоротилися на 2,99 ц кормових одиниць (на 19,9 відсотків).

Варто вказати на те, що протягом періоду дослідження найвищі фінансові результати сільськогосподарськими підприємствами були отримані у 2018 р., коли частка прибуткових підприємств від загальної кількості становила 89%, чистий прибуток - 101912,2 млн грн, рівень рентабельності всієї діяльності –30,4 %, а рівень рентабельності операційної діяльності – 43 відсотків.

Наведені дані економічної результативності в грошовому вимірі та у якісних показниках, що характеризують рівень віддачі понесених витрат на виробництво і збут виробленої продукції, показують наявність резервів щодо удосконалення управління біоресурсами в сільськогосподарських підприємствах аграрного сектора економіки за рахунок поліпшення їх фінансової діяльності. Про це свідчить як досягнутий у 2018 р. максимум їх економічної результативності, так і щорічне зниження після цього піку суми фінансових результатів до оподаткування, постійне збільшення частки збиткових сільськогосподарських підприємств та збільшення грошових втрат від одержуваних ними збитків.

Даний висновок підтверджує динаміка продуктивності праці в сільськогосподарських підприємствах, рівень якої характеризує результативність використання трудових ресурсів та показує здатність конкретної праці протягом одиниці робочого часу створювати певну кількість продукції. Важливість оцінки рівня та динаміки продуктивності праці ґрунтується на тому, що вона інтегрує в цільну єдність економічну та соціальну результативність використання людини, в тому числі як невід'ємної складової біоресурсів аграрного сектора економіки. Відповідні цифрові матеріали щодо динаміки продуктивності праці в сільському господарстві в останні роки наведені в табл. 2.8.

Таблиця 2.8.

**Динаміка продуктивності праці в сільськогосподарських підприємствах
за 2017–2021 рр., грн**

Показники	Роки					2021 р. у % до 2017 р.
	2017	2018	2019	2020	2021	
Сільське господарство, у тому числі:	227753,4	223309,9	275317,8	271491,4	313627,3	137,7
-рослинництво	228884,7	218768	270863,2	260793,7	305314,5	133,4
-тваринництво	224105,1	237990	292511,2	315503,8	348901,4	155,7

Джерело: розраховано автором за даними [58].

Аналіз стану продуктивності праці у сільському господарстві показує, що звітного року відношення вартості продукції сільського господарства у постійних цінах 2010 року в розрахунку на 1 середньооблікового працівника, зайнятого у сільськогосподарському виробництві, становила 313627,3 грн., в тому числі в рослинництві - 305314,5 грн., в тваринництві - 348901,4 грн. Отже на поточний період продуктивність праці в тваринництві перевищує значення аналогічного показника в рослинництві на 14,3 %, на противагу базового року, коли продуктивність праці рослинницької галузі була вищою на 2,1 відсотків.

Результативність управління біоресурсами з соціальних позицій найбільш точно відбиває споживання населенням країни основних продуктів харчування, сировинною базою якого постає аграрний сектор економіки. Бо саме обсяг спожитих однією особою продуктів харчування протягом року об'єктивно показує як економічну спроможність населення стосовно задоволення однієї з найвагоміших людських потреб в їжі, так і соціальну спрямованість аграрної економіки на реально існуючі пріоритетні інтереси громади та її представників. Відтак, споживання населенням основних продуктів харчування в розрахунку на одну особу за рік виступає вагомою характеристикою соціально-економічної результативності управління розвитком біоресурсів та природокористування аграрного сектора.

Відповідні цифрові матеріали щодо динаміки споживання населенням країни основних продуктів харчування за 2017 – 2021 рр. наведені в табл. 2.9.

Таблиця 2.9.

**Динаміка споживання населенням основних продуктів харчування
за 2017 –2021 рр. на одну особу за рік, кг**

Продукти харчування	Роки					2021 р. до 2017 р.	
	2017	2018	2019	2020	2021	%	(+/-)
М'ясо та м'ясопродукти	54,1	50,9	51,4	51,7	52,8	97,6	-1,3
Молоко та молочні продукти	222,8	209,9	209,5	200	197,7	88,7	-25,1
Яйця, шт.	310	280	267	273	275	88,7	-35
Хлібні продукти	108,5	103,2	101	100,8	99,5	91,7	-9
Картопля	141	137,5	139,8	143,4	139,4	98,9	-1,6
Овочі та баштанні продовольчі культури	163,2	160,8	163,7	159,7	163,9	100,4	0,7
Плоди, ягоди та виноград	52,3	50,9	49,7	52,8	57,8	110,5	5,5
Риба та рибні продукти	11,1	8,6	9,6	10,8	11,8	106,3	0,7
Цукор	36,3	35,7	33,3	30,4	29,8	82,1	-6,5
Олія	13,1	12,3	11,7	11,7	11,9	90,8	-1,2

Джерело: розраховано автором за даними [58].

Аналіз наведених цифрових матеріалів показує, що звітного року споживання населенням продуктів харчування, в розрахунку на одну особу за рік, відбувалося в розрізі всіх його основних груп, з яких максимальна вага – 197,7 кг приходить на молоко та молочні продукти. Другу сходинку в рейтингу споживання займають овочі та баштанні продовольчі культури (163,9 кг на одну особу за рік), а третю – картопля (139,4 кг).

Споживання хлібних продуктів, перелік яких включає хліб та макаронні вироби у перерахунку на борошно; крупи, борошно, а також бобову продукцію становить 99,5кг на одну особу за рік. В 2021 р. спожиті однією людиною м'ясо та м'ясопродукти заважили 52,8 кг, дещо поступаючись плодам, ягодам та винограду, вага яких становила 57,8кг. Кількість яєць, спожитих людиною протягом року складала 275 штук. Варто вказати на те, що в абсолютних величинах найменший обсяг споживання притаманний рибі та рибним продуктам – всього 11,8 кг.

Проведення аналізу динаміки споживання населенням основних продуктів харчування в цілому вказує на наявність досить однозначних процесів зменшення значень показників, перелік яких до певної міри

відбиває соціальну результативність управління біоресурсами. Про її зниження засвідчує факт скорочення споживання більшості продуктів однією особою, що має місце звітного року по відношенню до базового. Позитивним винятком в такому переліку постають овочі та баштанні продовольчі культури, споживання яких збільшилося на 0,7 кг (на 0,4%), плоди, ягоди та виноград – на 5,5 кг, (на 10,5%) та риба і рибні продукти – на 0,7 кг (на 6,3 відсотків).

У 2021 р. по відношенню до 2017 р. найбільше скорочення споживання в абсолютних величинах мало місце по молоку та молочним продуктам – на 25,1 кг, що у відносних величинах становило 11,3 відсотків. Найбільші втрати при споживанні продукції харчування у відносних величинах стосувалися цукру (на 17,9 %), скорочення яких в продовольчому раціоні в абсолютних величинах в розрахунку на одну особу складало 6,5 кг. Особливо суттєвим є те, що у звітному році по відношенню до базового року відбулося скорочення споживання м'яса та м'ясопродуктів, в абсолютних та відносних величинах відповідно на 1,3 кг, або на 2,4 %; хлібних продуктів – на 9 кг, (8,3%); картоплі – на 1,6 кг (1,1 %), олії – на 1,2 кг (9,2 %), яєць – на 35 штук (11,3 відсотків).

При цьому якщо щорічне скорочення споживання цукру можна аргументувати підвищенням уваги з боку населення до збереження здоров'я, то зменшення спожитих м'яса, яєць та молока слід оцінювати як зниження соціальної результативності використання біоресурсів та й потенціалу біоресурсів в цілому за рахунок людини.

Оцінка економічної та соціальної результативності управління біоресурсами і природокористуванням в аграрному секторі дає підстави для наступних узагальнюючих висновків.

1. Наявність щорічних коливань урожайності сільськогосподарських культур слугує свідченням значної залежності результативності використання землі як основного засобу виробництва в сільському господарстві від погодних та природних чинників, що актуалізує необхідність удосконалення управління біоресурсами та природокористування загалом в аграрному секторі.

2. Економічна результативність використання біоресурсів прямо корелює з урожайністю, зростання якої ґрунтується на новітніх високоврожайних сортах сільськогосподарських культур, що створюються на основі досягнень сучасної селекційно-генетичної науки, в тому числі за рахунок технології редагування генів для захисту урожаю від хвороб та шкідників без внесення в гени чужорідних елементів та уникнення застосування технологій генної модифікації.

3. В умовах ринкової економіки результативність управління біоресурсами в аграрному секторі значною мірою визначається фінансовими результатами господарювання, бо лише продаж виробленої продукції та отримання прибутку гарантує розширене відтворення на землі.

4. Стан фінансових результатів та їх динаміка в сільськогосподарських підприємствах, збільшення частки збиткових агропідприємств та зростання грошових втрат від одержуваних ними збитків, рівень продуктивності праці в сільському господарстві, що показує інтегровану соціально-економічну результативність використання людини в якості біоресурси в процесі сільськогосподарського виробництва; скорочення споживання населенням основних продуктів харчування протягом року в розрахунку на одну особу є аргументами предметно наявності резервів щодо удосконалення управління біоресурсами в аграрному секторі.

РОЗДІЛ 3

ОСНОВНІ НАПРЯМИ ПІДВИЩЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ РЕЗУЛЬТАТИВНОСТІ УПРАВЛІННЯ БІОРЕСУРСАМИ

3.1. Підвищення соціально-економічного добробуту сільського населення

Науково прикладне опрацювання проблеми підвищення соціально-економічного добробуту сільського населення ґрунтується на необхідності подолати негативну динаміку споживання населенням основних продуктів харчування в розрахунку на одну особу, важливості зменшити відтік сільського населення в інші сектора економіки та зберегти людський капітал сільської місцевості. Постановка зазначеної проблеми повністю відповідає цілям сталого розвитку України, положення яких узгоджуються з основними напрямками підвищення соціально-економічної результативності управління розвитком біоресурсів та природокористування аграрного сектора, зокрема в розрізі зростання рівня та якості життя населення, подолання бідності та забезпечення продовольчої безпеки. З напрямками підвищення результативності управління розвитком біологічних та природних ресурсів сільського господарства співпадають також такі важливі цілі сталого розвитку країни, як забезпечення екологічної стійкості населених пунктів; відновлення та раціональне використання екосистем, повернення природної родючості ґрунтів на противагу процесам їх деградації, збереження біологічного різноманіття природного довкілля. Поєднання економічної, соціальної та екологічної результативності використання біологічних та природних ресурсів аграрного сектора також в повній мірі відповідає таким цілям сталого розвитку як ведення здорового способу життя та забезпечення добробуту людей різного віку як сільської, так і міської місцевості [64].

З позицій підвищення соціально-економічного добробуту сільського населення як складової результативного управління розвитком біоресурсів і природокористування в аграрному секторі слід розглядати чинну Концепцію розвитку фермерських господарств та сільськогосподарської кооперації в

якій визнається, що низькі доходи сільського населення відносяться до числа основних причин стримування розвитку фермерських господарств. Відтак, цілком правомірно в якості кінцевої мети Концепції визначається покращення матеріально-фінансового становища сільського населення, а збільшення рівня його реальних доходів передбачається шляхом оренди сільськогосподарських угідь [24]. Таким чином, підтверджується визнання Кабінетом Міністрів України залежності добробуту сільського населення, в даному випадку фермерів, від результативності використання землі, важливої складової біологічних та природних ресурсів аграрного сектора економіки.

Об'єктивний характер необхідності підвищення добробуту сільського населення засвідчує рівень середньомісячної номінальної заробітної плати штатних працівників за видами економічної діяльності (табл. 3.1).

Таблиця 3.1

**Середньомісячна номінальна заробітна плата штатних працівників
за видами економічної діяльності, грн**

Основні види економічної діяльності	Роки					2022 р. у % до 2018 р.
	2018	2019	2020	2021	2022	
Усього	9072	10410	11969	14843	12510	1,37
Сільське господарство, лісове господарство та рибне господарство	6918	8393	9716	22067	10092	1,45
Промисловість	9682	10765	11651	13581	12357	1,27
Добувна промисловість і розроблення кар'єрів	22531	15649	16862	20266	21812	0,96
Переробна промисловість	8788	9846	10351	12113	11113	1,26
Постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря	12585	14681	16949	20149	16707	1,32
Водопостачання; каналізація, поводження з відходами	7089	9138	10501	11221	11467	1,61
Будівництво	14022	13935	13107	14963	14775	1,05
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	6609	7555	8413	10211	9862	1,49
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	9409	11586	12510	14841	14692	1,56
Тимчасове розміщування й організація харчування	6084	6521	5758	8456	9100	1,49
Інформація та телекомунікації	17118	18195	29854	41377	34429	2,01
Фінансова та страхова діяльність	12220	17131	15659	20303	15927	1,3

1	2	3	4	5	6	7
Операції з нерухомим майном	6324	7883	9484	12801	10291	1,62
Професійна, наукова та технічна діяльність	12039	11719	14489	17951	13205	1,09
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	6099	8636	9299	11541	10458	1,71
Державне управління й оборона; обов'язкове соціальне страхування	15699	21950	21939	25389	15671	0,99
Освіта	7937	9153	11041	14164	11373	1,43
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	7274	8157	12268	13992	12385	1,7
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	8023	9744	9349	13320	10806	1,34
Надання інших видів послуг	6982	6606	8841	12026	9028	1,29

Джерело: розраховано автором за даними [58].

Наведені в таблиці 3.1 цифрові матеріали, згідно даних статистики [58] показують, що звітного року середньомісячна номінальна заробітна плата штатних працівників сільського господарства становила 10092 грн. Значення цього показника в загальному рейтингу заробітних плат країни займає місце серед четвірки аутсайдерів і поступається 15-ти секторам економіки. Нижчу ніж в сільському господарстві заробітну плату отримують

Особливо значним (більш ніж 1,55 рази) є розрив середньомісячної номінальної заробітної плати штатних працівників досліджуваного аграрного сектора на користь працюючих, які здійснюють фінансову та страхову діяльність і займають перше місце в рейтингу заробітних плат серед всіх інших секторів економіки. Також 3,4 рази працівники сільського господарства поступаються зайнятим у сфері інформації та телекомунікації. Про усвідомлення невідповідності значущості праці сільських працівників їх місцю у зарплатному рейтингу та намагання усунути існуючий дисбаланс, засвідчує приріст заробітної плати аграріїв, яка звітного року більш ніж 1,45 рази перевищила рівень базового року.

В цілому приріст середньомісячної номінальної заробітної плати штатних працівників сільського господарства знаходиться серед лідерів господарського комплексу. Приріст зарплати аграріїв, знаходиться на рівні

працівників з оптової та роздрібною торгівлі; організації харчування та освіти.

Проте грошові ресурси виступають лише складовою всіх доходів сільського населення. Їх роль та місце у формуванні грошових ресурсів сільських домогосподарств засвідчують показники структури грошових доходів сільських домогосподарств, приведених у середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство (рис. 3.1).

Поточний стан грошових доходів сільських домогосподарств є результатом структурних зрушень, що відбуваються в них протягом періоду дослідження. Оскільки щорічні значення структурних зрушень є незначними, то термін дослідження охоплює 2010 – 2022 рр. та подається у співставленні зі структурними зрушеннями міських домогосподарств.

Відповідні цифрові матеріали, згідно даних державної статистики [58], наведені в табл. 3.2.

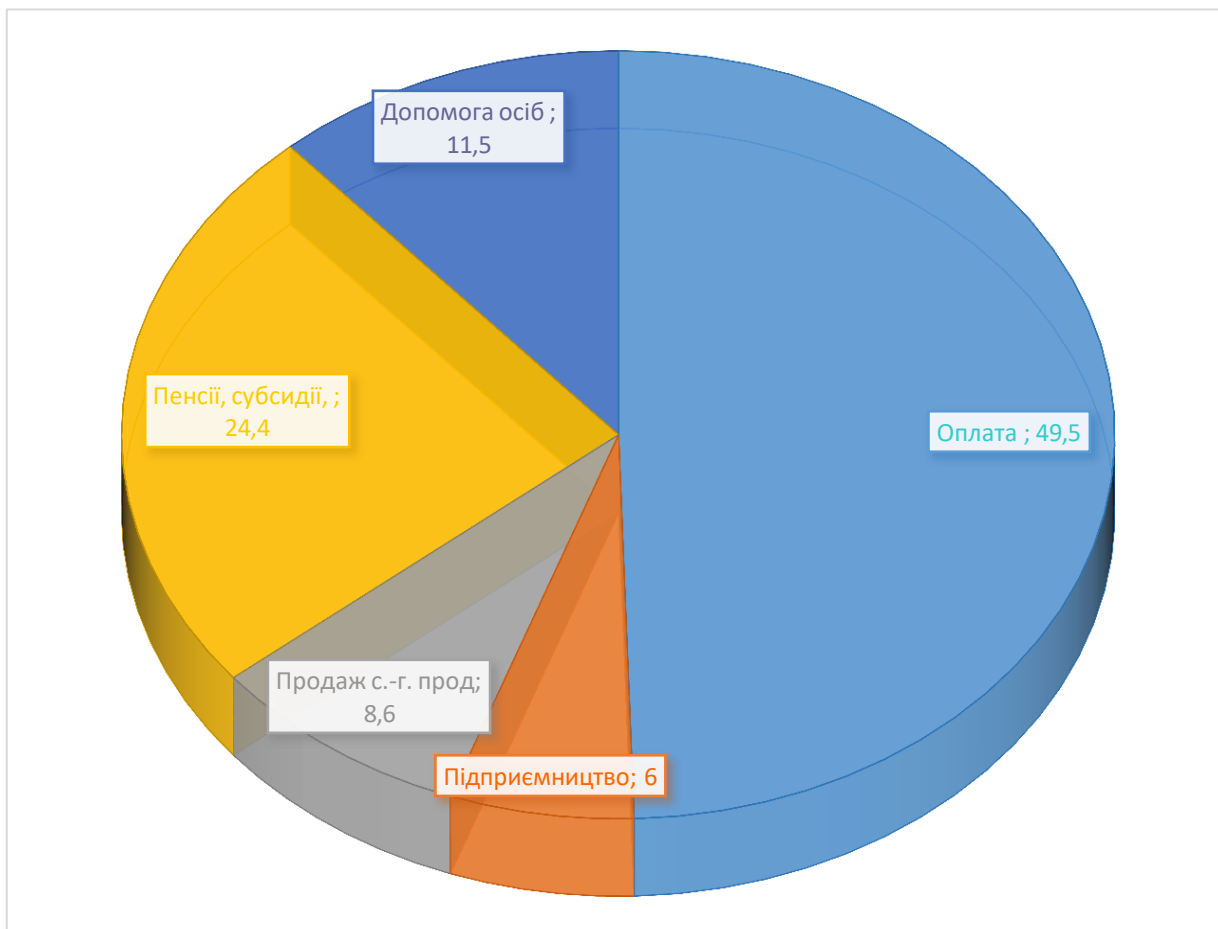

Рисунок 3.1. Структура грошових доходів сільських домогосподарств у 2022 р. (у середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство), %*

Джерело: складено автором за даними [58].

Аналіз наведених цифрових матеріалів показує, що у середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство грошові доходи сільських жителів на 1446,7 грн менші за аналогічне значення показника жителів міських поселень. Визначальним фактором при цьому виступає саме оплата праці, питома вага якої в сільському домогосподарстві на 15,6 в. п. поступається аналогічному значенню показника міських домогосподарств. Менші (на 0,9 в. п.) доходи сільських домогосподарств по відношенню до міських від підприємницької діяльності та самозайнятості населення.

Водночас, в структурі грошових доходів сільські домогосподарства мають перевагу по відношенню до міських домогосподарств по доходах від продажу сільськогосподарської продукції (на 8,2 в. п.), наданих готівкою пенсій, стипендій, матеріальної допомоги та субсидій (на 3,2 в. п.), а також за рахунок грошової допомоги від родичів, інших осіб та інших грошових доходів (на 5,1 в. п.).

Таблиця 3.2

Динаміка структури грошових доходів домогосподарств (у середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство) за 2010-2022 рр.

Грошові доходи	2010р.		2022р.		2022 р. (+/-) до 2010 р.	
	міське	сільське	міське	сільське	міське	сільське
Усього грошових доходів, грн.	3358,1	2607,4	9376,2	7929,5	6018,1	5322,1
Відсотків						
Оплата праці	58,0	38,9	65,1	49,5	7,1	10,6
Доходи від підприємницької діяльності та самозайнятості	7,2	5,7	6,9	6,0	-0,3	0,3
Доходи від продажу сільськогосподарської продукції	0,5	13,2	0,4	8,6	-0,1	-4,6
Пенсії, стипендії, допомоги та субсидії, надані готівкою	26,7	34,7	21,2	24,4	-5,5	-10,3
Грошова допомога від родичів, інших осіб та інші грошові доходи	7,6	7,5	6,4	11,5	-1,2	4

Джерело: розраховано автором за даними [58].

Збільшення грошових доходів сільських домогосподарств у 2021 р. по відношенню до 2010 р. на 5322,1 грн відбувається саме за рахунок оплати праці, бо її питома вага в сукупному грошовому доході зросла на 10,6 в. п. Дещо збільшується в грошових доходах сільських домогосподарств частка грошової допомоги від родичів, інших осіб та інших грошових доходів – на 4 відсоткових пунктів. Позитивно оцінюється те, що в сільських домогосподарствах у загальному надходженні грошових доходів зростає частка доходів від підприємницької діяльності та самозайнятості (на 0,3 відсоткових пунктів). Водночас, за іншими джерелами надходжень має місце відносне скорочення грошових надходжень.

У міських домогосподарствах має місце більший приріст грошових доходів, що в абсолютних величинах складає 6018,1 грн, що перевищує значення аналогічного показника домогосподарства сільської місцевості на 696 гривень.

Аналіз середньомісячної номінальної заробітної плати штатних працівників за видами економічної діяльності та структури грошових доходів сільських та міських домогосподарств дають підстави для наступних узагальнень. Перший, існуючий приріст оплати праці сільських домогосподарств в умовах домінування приватної власності в аграрному секторі здійснюється переважно приватним аграрним бізнесом та пояснюється його зацікавленістю у забезпеченні виробничо-господарської діяльності на селі робочою силою. Другий, скорочення частки наданих готівкою пенсії, стипендії, допомоги та субсидій є наслідком реальної, а не декларованої як соціальної, політики державних та регіональних управлінських структур по відношенню як до сільських, так і міських домогосподарств. Третій, протилежні за вектором спрямування структурні зрушення щодо грошової допомоги від родичів, інших осіб та інших грошових доходів на користь сільських домогосподарств (на противагу міським), до певної міри слугують доказом існуючої в національному соціумі загалом суспільної селяниноцентричної свідомості. Вона ґрунтується на усвідомленні з боку суспільства нижчого рівня в абсолютних вимірах грошових доходів та їх приросту у селян по відношенню до жителів міських

поселень та наявності загального суспільного руху громади на усунення цієї диспропорційної невідповідності.

Добробут сільського домогосподарства визначається як його грошовими доходами, так і понесеними витратами, збалансування яких формує його бюджет та віддзеркалює індивідуальний стиль споживання і життєдіяльності такої економічної одиниці. Забезпечуючи особисті потреби сільського домогосподарства, його витрати здійснюються на купівлю споживчих та неспоживчих товарів, що мають матеріально-уречевлену та грошово-обслуговуючу форму.

Цифрові матеріали, що відбивають динаміку структури сукупних витрат сільських та міських домогосподарств у середньому за місяць у розрахунку на одну економічну одиницю, згідно статистичних даних [58], наведені в табл. 3.3.

Таблиця 3.3.

Динаміка структури сукупних витрат домогосподарств (у середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство) за 2010-2022 рр.

Сукупні витрати	2010р.		2022р.		2022 р. (+/-) до 2010 р.	
	міське	сільське	міське	сільське	міське	сільське
Усього сукупних витрат, грн.	3209,8	2765,6	8642,8	7618,7	5433	4853,1
Відсотків						
Споживчі сукупні витрати, в т.ч.	91	87,4	93,1	90,0	2,1	2,6
- продовольчі товари (включаючи харчування поза домом, алкогольні напої та тютюнові вироби)	55,6	59,9	52,0	54,6	-3,6	-5,3
- непродовольчі товари та послуги, з них:	35,4	27,5	41,1	35,4	5,7	7,9
- оплата житла, комунальних продуктів та послуг	8,6	4,9	15,0	11,4	6,4	6,5
з них сума пільг та субсидій	0,6	0,5	3,0	4,0	2,4	3,5
Неспоживчі сукупні витрати	9	12,6	6,9	10,0	-2,1	-2,6

Джерело: розраховано автором за даними [58].

Згідно наведених цифрових матеріалів, у 2021 р. в середньому за місяць у розрахунку на одне сільське домогосподарство сукупні витрати складають 7618,7 грн, що на 1024,1грн менше за аналогічне значення показника міського домогосподарства.

При цьому в сільських домогосподарствах на споживчі сукупні витрати приходить 90 % від всіх понесених витрат, що на 3,1 в. п. менше ніж у жителів міських поселень. На противагу, за таким значенням питома вага неспоживчих сукупних витрат в усіх сукупних витратах сільських домогосподарств перевищує значення відповідного показника міських домогосподарств.

Про значну перевагу у 2022 р. в сільських домогосподарствах споживчих сукупних витрат по відношенню до неспоживчих сукупних витрат засвідчує рис. 3.2.

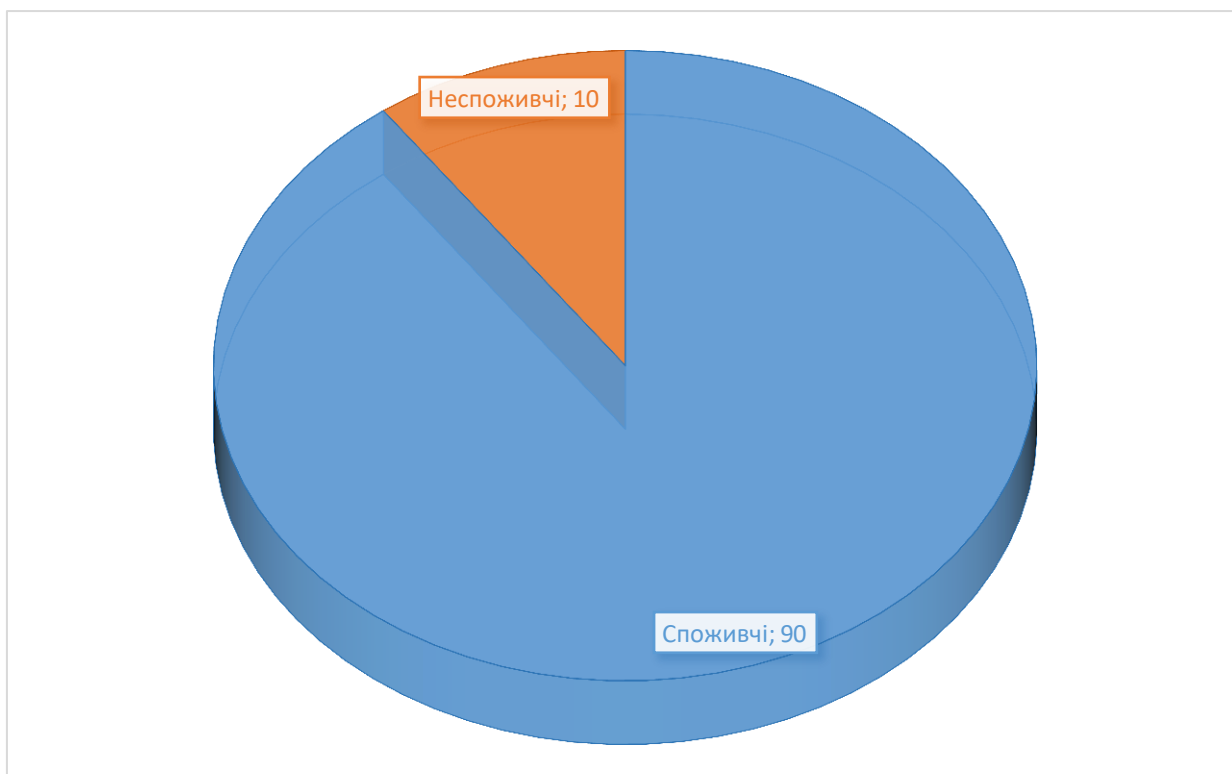

Рисунок 3.2. Структура сукупних витрат сільських домогосподарств України у 2022 р., %

За змістом в споживчих сукупних витратах найбільшу частку займають продовольчі товари, включаючи харчування поза домом, алкогольні напої та тютюнові вироби, на які в сільських домогосподарствах приходить 54,6%,

що на 2,6 в. п. перевищує значення міських домогосподарств. Водночас, меншою є питома вага сільських домогосподарств по відношенню до міських стосовно витрат на непродовольчі товари та послуги (на 5,7 в. п.), а також на оплату житла, комунальні продукти та послуги (на 3,6 відсоткових пунктів).

Збільшення сукупних витрат сільських домогосподарств у 2022 р. по відношенню до 2010 р. на 4853,1 грн відбувається саме за рахунок споживчих сукупних витрат, бо їх питома вага в усіх сукупних витратах зросла на 2,6 відсоткових пунктів. Аналогічні процеси за такими ж відносними величинами в структурних змінах відбуваються і у міських домогосподарствах. Тобто зростання усіх споживчих сукупних витрат в абсолютних та відносних величинах є загальною тенденцією сільських та міських домогосподарств.

Протягом періоду дослідження в сільських домогосподарствах має місце скорочення в усіх сукупних витратах питомої ваги неспоживчих сукупних витрат – на 2,6 відсоткових пункти. Аналогічні зміни у таких же відносних величинах відбуваються і у міських домогосподарствах.

Таким чином, в сукупних витратах сільських домогосподарств стають меншими частки грошових та не грошових витрат, спрямованих на підтримку родичів та інших осіб, понесених витрат на купівлю житлових та нежитлових приміщень та споруд і проведення їх капітального ремонту, а також витрати на придбання цінних паперів та здійснення обов'язкових платежів до державного та місцевого бюджетів, разом зі сплатою кредитних зобов'язань й іншими неспоживчими виплатами.

Спільність відносного підвищення споживчих сукупних витрат в домогосподарствах країни, при скороченні неспоживчих сукупних витрат, дають підстави для узагальнення про вибраній суспільством орієнтир, в тому числі сільським населенням, на поліпшення умов власного комфорту проживання та підвищення матеріально-грошового добробуту.

Проте понесені витрати різних за своїми доходами соціальних груп сільських домогосподарств в розрізі конкретних витратних позицій мають суттєві відмінності. Їх чітко фіксує структура сукупних витрат сільських домогосподарств за децильними (10%-ми) групами залежно від розміру

середньодушових еквівалентних загальних доходів, що наведені згідно статистичних даних [58] в табл. 3.4.

Таблиця 3.4

Структура сукупних витрат сільських домогосподарств за децильними (10%-ми) групами залежно від розміру середньодушових еквівалентних загальних доходів у 2022 р. (у середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство), %*

Сукупні витрати	Всі домогосподарства	у тому числі за децильними (10%-ми) групами за рівнем середньодушових еквівалентних грошових доходів у місяць					Десята (+/-) перша група
		перша (нижча)	друга	п'ята	дев'ята	десята (вища)	
Продукти харчування та безалкогольні напої	50,7	60,6	58,4	52,2	47,2	38,7	-21,9
Алкогольні напої	0,9	0,7	0,7	0,8	0,9	1,0	0,3
Тютюнові вироби	2,0	3,0	2,1	2,3	1,2	1,9	-1,1
Одяг і взуття	5,8	5,1	5,6	5,3	6,6	5,6	0,5
Житло, вода, електроенергія, газ та інші види палива	13,8	13,3	14,5	14,2	13,9	10,4	-2,9
Предмети домашнього вжитку, побутова техніка та поточне утримання житла	2,0	1,2	1,6	1,9	2,9	2,8	1,6
Охорона здоров'я	4,3	3,6	3,7	4,3	3,6	3,7	0,1
Транспорт	3,6	1,9	2,7	4,4	4,9	6,0	4,1
Зв'язок	2,2	2,6	2,4	2,1	2,4	1,7	-0,9
Відпочинок і культура	0,8	0,6	0,5	0,5	0,8	2,0	1,4
Освіта	0,6	0,4	0,6	0,4	0,5	0,7	0,3
Ресторани та готелі	1,2	0,7	0,8	0,8	1,1	2,1	1,4
Різні товари та послуги	2,1	1,6	1,8	2,0	2,3	1,9	0,3
Споживчі сукупні витрати:	90,0	95,3	95,4	91,2	88,3	78,5	-16,8
- продовольчі товари	53,6	64,3	61,28	55,3	49,3	41,6	-22,7
- непродовольчі товари	26,7	23,8	25,8	28,0	29,3	25,4	1,6
- послуги	9,7	7,2	8,4	7,9	9,7	11,5	4,3
Неспоживчі сукупні витрати	10,0	4,7	4,6	8,8	11,7	21,5	16,8
Всього сукупних витрат	100	100	100	100	100	100	X

Джерело: розраховано автором за даними [58].

Так, наведені цифрові матеріали показують, що за сукупними витратами основних децильних груп серед сільських домогосподарств має місце соціальна нерівність. Вона проявляється в різній питомій вазі окремих товарних груп та послуг в структурі витрат, понесених децильними групами, де найбідніші домогосподарства формують першу (нижчу) групу, а

найбагатші – останню десяту (вищу) групу. Між ними знаходяться рівні за своїми доходами вісім груп, з яких для дослідження вибрані по дві крайні – перша та друга (нижчі) децильні групи, десята та дев'ята (вищі) децильні групи, а також п'ята та для порівняння – середнє значення для всіх сільських домогосподарств.

Аналіз структури сукупних витрат сільських домогосподарств за децильними групами залежно від розміру середньодушових еквівалентних загальних доходів засвідчує, що найбідніші сільські домогосподарства мають найвищу питому вагу споживчих сукупних витрат 95,3 %, з яких на продовольчі товари приходиться максимальне зі всіх груп значення частки – 64,3 відсотків. Найзаможніші сільські домогосподарства мають найменшу частку споживчих сукупних витрат – 78,5 %, та мінімальну зі всіх децильних груп питому вагу продовольчих товарів – 41,6 %, що на 22,7 в. п. поступається першій групі.

Зростання рівня середньодушових еквівалентних грошових доходів фіксує тренд пониження частки споживчих сукупних витрат та її продовольчої складової. Аналогічні понижуючі тренди формуються також частками витрат на тютюнові вироби, на житло, воду, електроенергію, газ та інші види палива, а також на зв'язок. Протилежні (зростаючі) тренди формуються на основі зростання рівня середньодушових еквівалентних грошових доходів, бо при цьому відбувається збільшення частки сукупних витрат. Зі зростанням доходів децильних груп підвищується частка понесених ними витрат на алкогольні напої, одяг і взуття, предмети домашнього вжитку, побутову техніку та поточне утримання житла, охорону здоров'я, освіту, транспорт, відпочинок і культуру, ресторани та готелі, різні товари та послуги, а також на неспоживчі сукупні витрати.

Проведені дослідження стану та тенденцій сукупних витрат сільських домогосподарств як чинника зростання соціально-економічного добробуту сільського населення, що слугує важливим напрямом підвищення соціально-економічної результативності управління біоресурсами та дає підстави для наступних узагальнень.

1. В сільських домогосподарствах зростання рівня

середньодушових еквівалентних грошових доходів за децильними групами фіксує тренд зростання частки сукупних витрат в розрізі таких товарних груп як алкогольні напої, одяг і взуття, предмети домашнього вжитку, побутова техніка та поточне утримання житла, охорона здоров'я, освіта, транспорт, відпочинок і культура. ресторани та готелі, різні товари та послуги, а також на неспоживчі сукупні витрати.

2. В сільських домогосподарствах при зростанні рівня середньодушових еквівалентних грошових доходів мають місце також протилежні тренди, коли за децильними групами фіксується пониження частки споживчих сукупних витрат. Це стосується частки витрат на продовольство, тютюнові вироби, житло, воду, електроенергію, газ та інші види палива, а також на зв'язок.

3. Підвищення соціально-економічного добробуту сільського населення важливе як для розвитку виробничо-господарської діяльності аграрного сектора, так і для інших галузей та сфер життєдіяльності господарського комплексу. Бо зі зростанням заможності сільських домогосподарств підвищуються їх витрати на підтримку оздоровлення, освіти, відпочинок, культуру, послуги тощо. Ці сфери, в свою чергу, сприяють підвищенню соціально-економічної результативності управління біоресурсами в аграрному секторі.

Спільність відносного підвищення споживчих сукупних витрат в домогосподарствах країни, при скороченні неспоживчих сукупних витрат, дають підстави для узагальнення про вибраний суспільством орієнтир, в тому числі сільським населенням, на поліпшення умов власного комфорту проживання та підвищення матеріально-грошового добробуту.

3.2. Підвищення економічної ефективності управління біоресурсами в контексті інтеграції України у світовий економічний простір

Необхідність дослідження проблеми підвищення економічної

ефективності управління біоресурсами в контексті інтеграції України у світовий економічний простір спричинюється:

по-перше, важливістю участі України у світовому поділі праці, в якому поєднання наявних в країні природних та біологічних ресурсів забезпечує певну конкурентну перевагу вітчизняним аграрним товаровиробникам на світовому ринку агропродовольчої продукції;

по-друге, можливістю провести модернізацію країни та обрати траєкторію руху як сільської громади, так і суспільства в цілому у відповідності до сучасних світових стандартів та вивести рівень життя селян до прийняттого за матеріально-грошовим достатком, житлово-комунальними, культурно-побутовими та соціально-інституціональними послугами;

по-третє, перспективністю утвердження позитивних результатів зовнішньоекономічної діяльності господарюючих суб'єктів аграрного сектора на світовому ринку за рахунок новітніх науково-технічних та менеджерсько-маркетингових здобутків;

по-четверте, наявністю різних форм реалізації парадигми зовнішньополітичної поведінки України та зовнішньоекономічної діяльності її господарюючих суб'єктів в умовах глобалізації світогосподарських зв'язків та блокової міждержавної та внутрішньодержавної регіоналізації.

З позицій підвищення економічної ефективності управління розвитком біоресурсів та природокористування в контексті інтеграції України у світовий економічний простір важливою постає теза Власова В.І. щодо належності землі до реального джерела формування доданої вартості, за рахунок якої впродовж багатьох тисячоліть відбувається розбудова людської цивілізації в рамках різних економічних формацій. Проте виділяючи землю в якості головної складової сільського господарства [12], допускається методологічна неточність щодо другорядності інших складників біоресурсів в процесі аграрної виробничо-господарської діяльності, зокрема людського чинника. Бо при виведенні людини зі сфери біоресурсів сільського господарства відбувається соціально-економічне розбалансування галузі, а недооцінка селянина в якості стрижневого виробника агропродовольчої

продукції призводить до політичного авантюризму і в окремі історичні періоди навіть до великомасштабних людських втрат.

Особливо чітко проявляється вагомість людського чинника в умовах постіндустріальної економіки, коли людина завдяки власному інтелекту перетворює знання та інформацію у продуктивну силу суспільства.

В контексті інтеграції України у світовий економічний простір, опосередковано щодо підвищення економічної ефективності управління розвитком біоресурсів та природокористування в аграрному секторі, подається вітчизняним дослідником Гальчинським А.С. в розрізі участі України в процесах глобалізації [13]. Адже будучи учасником економічної глобалізації, Україна чітко орієнтована на інтеграцію в Європейський Союз, що задекларовано законодавством країни та діями уряду. Аргументами на користь такого інтеграційного кроку слугує належність Європи до самостійного науково-культурного, економічного, соціального та інституціонального центру людської цивілізації. Відносна відкритість цього геостратегічного центру та соціальна орієнтованість його економіки, поряд з географічною та історичною близькістю, дає підстави відносити Українську націю до когорти європейських народів та поєднувати з ними свої цивілізаційні перспективи.

Відбиваючи зближення та взаємозв'язок різних сфер життєдіяльності, в інтернаціоналізації господарського життя аграрного сектора процес інтеграції стосується як сільського господарства, так і інших сторін життєдіяльності суспільства, включаючи освіту, науку, культуру тощо.

Економіка воєнного часу зовсім інша, ніж економіка мирного періоду. У зв'язку з цим, розпочалися обговорення, консультації з провідними експертами та прийняття рішень за нових умов. У цей період з'явилася невелика кількість публікацій, що досліджують аграрний сектор в умовах війни. Аналізуючи українську економіку, чітко простежується, що вона тісно пов'язана з економікою інших країн, особливо з країнами Європейського Союзу. Обсяг міжнародної торгівлі з кожним роком зростає (рис. 3.3.).

Рисунок 3.3. Динаміка торгівлі між Україною та ЄС

Джерело: складено автором на основі [58]

Україна – велика аграрна країна, яка експортує значний обсяг сільськогосподарської продукції не тільки з країнами ЄС, а й з усім світом. Аграрний сектор України є невід'ємною частиною світової економіки. З рисунку видно, що експорт української сільськогосподарської продукції у 2021 році становив 27 млрд. дол. США, а у 2022 році – 23,07 млрд. дол. США [30]. Найбільш затребуваною на зовнішніх ринках продукцією аграрного сектору є зернові, зернобобові та олійні культури. За даними Міністерства аграрної політики та продовольства України загалом у грудні 2022 року з України було експортовано: 4,9 млн. т зернових культур (частка кукурудзи – 63 %, пшениці – 34 %, ячменю – 3 %), що на 4 % більше, ніж у листопаді 2022 року. Експорт олійних культур у грудні минулого року становив 867,6 тис. т (частка насіння соняшнику – 34 %, сої – 29 % та ріпаку – 25 %), що на 34 % менше, ніж у листопаді торік. Україна у грудні 2022 року експортувала 468,4 тис. т рослинної олії (соняшникова олія – 94 %, соєва – 5 %), що на 9 % менше, ніж у листопаді та 505,7 тис. т макухи (соняшникова макуха – 90 %, соєва – 10 %) - це на 48 % більше, ніж у листопаді.

За даними Державної служби статистики України, у січні 2023р. експорт товарів становив 3131,5 млн. дол. США, або 52,1 % порівняно із січнем 2022 р., імпорт – 5042,1 млн. дол., або 81,4 %. Негативне сальдо склало 1910,6 млн. дол. (у січні 2022 р. також негативне – 186,4 млн. дол.).

Коефіцієнт покриття експортом імпорту становив 0,62 (у січні 2022 р. – 0,97). Зовнішньоторговельні операції проводились із партнерами зі 188 країн світу. Причиною значного зниження торговельної активності стала не лише сама окупація російськими військами, але й ситуація, що виникла згодом і мала наступні наслідки: знищення виробничих потужностей та інфраструктури, складнощі з організацією насінневої компанії, нестача кормів для тварин, закриття ферм, багато замінованих територій у Чернігівській, Луганській, Донецькій, Харківській, Херсонській, Запорізькій та Київській областях, порушення логістичних процесів через блокування шляхів експорту сільськогосподарської продукції (особливо портів), руйнування транспортної інфраструктури та порушення/десинхронізація внутрішніх та міжнародних логістичних ланцюгів. Крім того, зменшення обсягу внутрішнього ринку та зниження купівельної спроможності більшості українців також вплинуло на економіку. Зріс дефіцит споживання м'ясної та молочної продукції, який вже спостерігався до війни, а під час неї значно погіршився. Недостатність ресурсів, таких як паливо, корми, деякі добрива та засоби захисту рослин, проблеми з матеріально-технічним забезпеченням та зростання цін на засоби виробництва також ускладнили ситуацію. З'явилися проблеми у галузі зайнятості, такі як зросла внутрішня та зовнішня міграція, збільшилося безробіття, а також почастишали психологічні проблеми персоналу, які пов'язані з постійним стресом та хвилюванням. Крім того, відбувається розкрадання української сільськогосподарської техніки та продукції, включаючи зерно (понад 600 тис. тонн), олію, овочі та фрукти. За даними Київської школи економіки, аграрний сектор України зазнав прямих втрат у розмірі 4,3 млрд. дол. за три місяці війни, а непрямі збитки оцінюються в 23,3 млрд. дол. США. Ці проблеми призвели до зростання цін на сільськогосподарську продукцію, і за даними Мінагрополітики, наступного року може спостерігатися скорочення врожаю на 40 % через вторгнення Росії, що призвело до втрати Україною вже 25 % орних земель.

В аграрному секторі та в національному агропромисловому комплексі України наявні значні резерви щодо нарощування в експорті товарів, що збільшують додану вартість, яка добавляється у виробничо- господарському

ланцюгу на кожній стадії виробництва та переміщення продукції від виробника до споживача. Аргументами слугує низька питома вага готових для споживання товарів в структурі зовнішньої торгівлі (готові харчові продукти, деревина і вироби з деревини), а також від'ємні зовнішньоекономічні сальдо від продажу шкур необроблених та шкір вичинених, текстильних матеріалів та текстильних виробів.

Подолання від'ємного зовнішньоекономічного сальдо передбачає імпортозаміщення продукції, що в змозі ефективно виробляти національний аграрний сектор, а також здійснення заміщення мінеральних продуктів та продукцію хімічної промисловості на базі енергозбереження та надійного інноваційного забезпечення, в тому числі за рахунок роялті та інших послуг, пов'язаних з використанням інтелектуальної власності.

3.3. Інноваційно-інвестиційне забезпечення управління екологічним розвитком біоресурсів

Актуальність наукового опрацювання інноваційно-інвестиційного забезпечення управління екологічним розвитком біоресурсів аграрного сектора зумовлена необхідністю врахування динамічних змін його внутрішнього та зовнішнього середовища, а також існуючих взаємозв'язків та взаємодії всіх складових виробничо-господарської діяльності у сільському господарстві. Адже лише гармонійне поєднання екологічних та економічних чинників забезпечує висхідний рух галузі та формує перспективи для подальшого загального прогресу людської цивілізації. При цьому вістрям цього вектору виступає інноваційно-інвестиційний характер розвитку біоресурсів та природокористування як такий, що завдяки людському інтелекту слугує в якості пускового механізму безперервного розширеного відтворення в аграрному секторі.

Інноваційний процес включає використання інновацій в залежних від об'єктів форматах та віддзеркалює їх різну за ринковим змістом сутність, в основі якої знаходяться технічні, технологічні, організаційні, маркетингові та менеджерські результати наукових здобутків, що спрямовані на задоволення попиту споживачів та отримання конкурентних переваг на ринку.

Згідно статистичних даних, що показує кількість зайнятих працівників у суб'єктів господарювання за видами економічної діяльності, цифрові матеріали щодо чисельності працівників, зайнятих науковими дослідженнями та науково-технічною діяльністю у 2018-2022 рр., наведено в табл. 3.5.

Таблиця 3.5

Чисельність зайнятих науково-дослідницькою та науково-технічною діяльністю працівників у 2018-2022 роках, тис осіб

Працівники	Роки					2022 р. до 2018 р.	
	2018	2019	2020	2021	2022	%	+/-
Зайняті науковими дослідженнями та розробками							
Усього, з них	336,0	318,7	311,7	305,3	309,4	92,1	-26,6
у фізичних осіб-підприємців	103,8	115,3	116,6	113,4	120,8	116,4	17
Зайняті іншою професійною, науковою та технічною діяльністю							
Усього, з них	23,0	22,3	21,2	23,0	25,9	112,6	2,9
у фізичних осіб-підприємців	16,7	17,2	16,0	16,2	17,7	106,0	1

Джерело: розраховано автором за даними [58].

Аналіз наведених цифрових матеріалів показує, що у 2022 р. наукові дослідження та розробки проводили 309,4 тис осіб, з яких 120,8 тис осіб у фізичних осіб-підприємців. Протягом періоду дослідження загальна чисельність працівників-науковців скоротилася на 26,6 тис осіб, або на 7,9 відсотків. Понесені втрати не компенсувалися приростом науковців, які були зайняті у фізичних осіб-підприємців. Бо у 2022 р. по відношенню до 2018 р. приріст склав всього 17 тис осіб, а суттєвий (на 16,4 %) приріст такої категорії працівників пояснюється лише низьким значенням відповідного показника базового року.

Скорочення чисельності працівників, зайнятих науковими дослідженнями та розробками, в більшій мірі відбуваються в області фундаментальної науки, дослідження якої орієнтовані на одержування нових знань, що не мають безпосереднього прикладного призначення. Оскільки фундаментальна дослідницька робота має теоретико-методологічний характер та разом з відповідною експериментальною діяльністю присвячується дослідженням загальних закономірностей розвитку об'єктів матеріальної та нематеріальної природи (довкілля, людини, суспільства,

цивілізації тощо), то для орієнтованих на отримання прибутку осіб-підприємців, здійснення таких наукових розробок не викликають бізнесового інтересу. В умовах ринкової економіки, внаслідок відсутності можливостей безпосереднього використання знань фундаментальної науки, чисельність працівників наукових досліджень і розробок постійно скорочується.

Водночас, приріст зайнятих у фізичних осіб-підприємців засвідчує про інтерес останніх до одержування нових знань та створення техніко-технологічних нововведень, що безпосередньо впроваджуються в практичну виробничо-господарську діяльність. Те ж стосується науково-експериментальних розробок, коли підприємцями організовується систематична наукова діяльність зі створення та виробництва товарів новинок.

На відміну від негативного тренду чисельності працівників, зайнятих науковими дослідженнями та розробками в Україні, дещо інший перебіг процесів відбувається з працівниками, які зайняті іншою професійною науковою та технічною діяльністю, що передбачає надання комерційним клієнтам висококваліфікованих послуг з посередництва та консалтингу. Адже значна кількість сільських домогосподарств, фермерських господарств та аграрних підприємств малого та середнього бізнесу потребують у великих масштабах професійного обслуговування з боку спеціалістів, які займаються посередницькою діяльністю з організації купівлі та збуту товарів і послуг.

У 2022 р. по відношенню до 2018 р. працівників, які зайняті консалтингом з питань фінансово-економічної безпеки, інформатики, агрономії, економіки підприємств, зовнішньоекономічної діяльності, захисту навколишнього середовища, техніко-інженерного забезпечення, управління та маркетингу, а також здійсненням посередницьких послуг у сфері трансферу технологій, збільшилося на 2,9 тис. осіб, або на 12,6 відсотків. Тому ними для виконання вище вказаних консалтингових функцій, а також для інформування щодо аудіювання векселів і вантажних тарифів, збільшується чисельність відповідних працівників. Так, протягом періоду дослідження чисельність зайнятих у фізичних осіб-підприємців іншою професійною, науковою та технічною діяльністю збільшилася на 1 тис. осіб,

або на 6 відсотків.

Проте з ретроспективних позицій загальна чисельність зайнятих прикладною науково-дослідницькою та інформаційно-консалтинговою роботою у 2022 р. по відношенню до 2010 р. скоротилася.

Відтак, якісна сторона оцінки фахівців сільської місцевості відбиває характеристика населення за рівнем освіти як таких, які в змозі реалізувати сучасні наукові здобутки в прикладному плані. Відповідні цифрові щодо розподілу населення за місцем проживання наведені в табл. 3.6.

Таблиця 3.6.

Розподіл населення за рівнем освіти в Україні у 2022 р.

Показники	Все населення	у тому числі, яке проживає			
		у міських поселеннях:			у сільській місцевості
		великих містах	малих містах	всього	
Чисельність населення у віці 6 років і старші, тис Осіб	35879,1	13751,3	9838,0	23589,3	12289,8
Розподіл населення у віці 6 років і старші за рівнем освіти, %					
Повна вища	22,7 ¹	35,4	20,8	29,3	9,9
Базова вища	1,2	1,5	1,5	1,5	0,6
Неповна вища	18,2	17,6	21,4	19,2	16,2
Професійно-технічна	19,4	13,4	21,7	16,8	24,4
Повна середня загальна	18,3	16,0	16,1	16,0	22,7
Базова загальна середня	7,9	5,4	5,6	5,5	12,6
Початкова загальна Середня	6,6	5,3	6,8	6,0	7,8
Не мають початкової загальної та неписьменні	5,7	5,4	6,1	5,7	5,8
Разом	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

* серед 100 осіб у віці 25-44 роки 37 осіб мають повну вищу освіту.

Джерело: складено автором за даними [58].

Аналіз наведених цифрових матеріалів показує, що у 2022 р. в сільській місцевості питома вага населення з повною вищою освітою складає 9,9 % від загальної чисельності сільських жителів, або майже в 3 рази менше ніж в міських поселеннях та в 3,6 рази менше, ніж у великих містах. Таким чином, в сільській місцевості осіб, які мають освітньо-кваліфікаційний рівень спеціаліста або магістра, в 2,3 рази менше ніж в середньому по країні. Тоді як магістерський рівень вищої освіти передбачає наявність у осіб компетентностей, яких, згідно чинного законодавства України, цілком

достатньо для ефективного виконання завдань саме інноваційного характеру [18].

Нижчий у сільській місцевості по відношенню до міської місцевості рівень питомої ваги осіб, які мають базову вищу освіту. Так, якщо в сільській місцевості 0,6 % осіб від загальної чисельності сільського населення мають теоретичні знання та практичні уміння і навички, достатніх для успішного виконання професійних обов'язків по спеціальності, то в середньому в міській місцевості таких осіб 1,5 %, або в 2,5 рази більше. Те ж стосується неповної вищої освіти, де частка осіб (молодших спеціалістів), здатних розв'язувати типові спеціалізовані задачі в певній галузі професійної діяльності із застосуванням положень і методів відповідних наук в сільській місцевості на 1,2 в. п. менша, ніж в міській місцевості.

Пропорції розподілу населення у віці 6 років і старші за агрегованими рівнями освіти (вища, професійно-технічна, середня та без освіти) в сільській місцевості в цілому представлені на рис. 3.4.

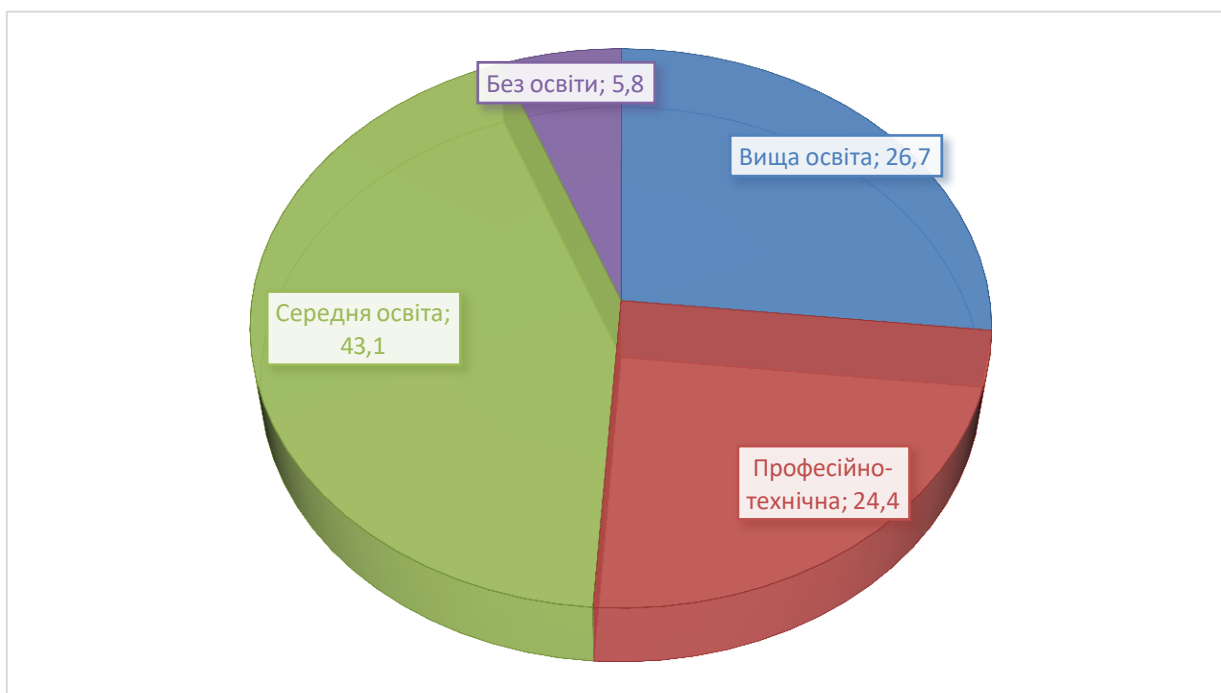

Рисунок 3.4. Розподіл населення у віці 6 років і старші за рівнем освіти в сільській місцевості у 2022 р., %

Вагомість переваги населення у віці 6 років і старші за рівнем вищої освіти в міській місцевості чітко проявляється на рис. 3.5.

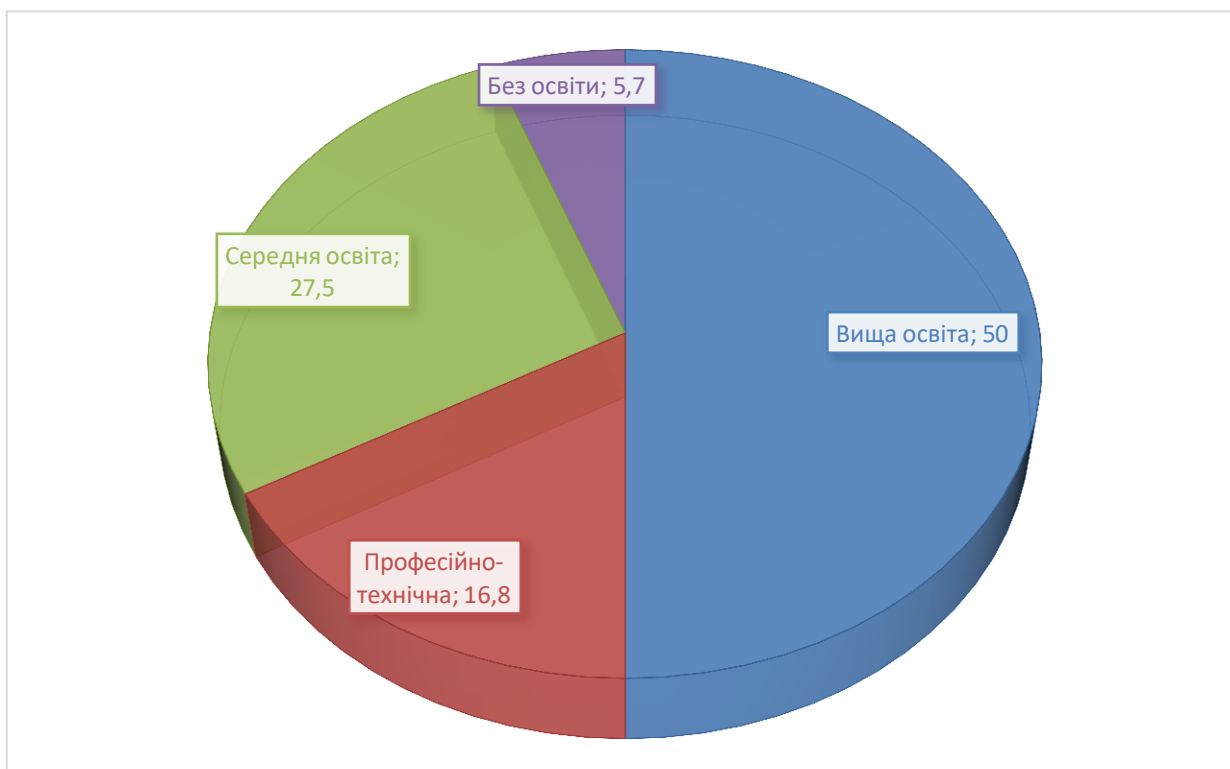

Рисунок 3.5. Розподіл населення у віці 6 років і старші за рівнем освіти в міській місцевості у 2022 р., %

В сільській місцевості є певна перевага по відношенню до міської за рівнем освіти з часткою населення, яка має професійно-технічну освіту, повну середню загальну освіту, базову загальну середню освіту та початкову загальну середню освіту. Частка осіб, які не мають початкової загальної освіти та неписьменні в сільській місцевості на 0,1 в. п. більша, ніж в міській місцевості. Отже, за дещо неоднозначної картини в розподілі населення за рівнем освіти, узагальнюючий висновок полягає в тому, що сільське населення суттєво поступається жителям міста в компетенціях, які дозволяють ефективно виконувати завдання інноваційного характеру.

Варто вказати на те, що на відміну від сільської місцевості, частка питомої ваги жителів міських поселень, які мають повну вищу освіту, в цілому, підвищується. Тим самим розрив між містом і селом в сфері вищої освіти збільшується на користь міських жителів. Вважаємо, що в умовах стрімкого впровадження в практику господарювання сучасних науково-технічних досягнень, глибинних структурних зрушень ринкового середовища, динамічних змін оточуючого довкілля, виникає об'єктивна необхідність використання аграрним сектором інноваційної моделі розвитку,

а тому подолання рівнів вищої освіти між селом та містом проводити за рахунок підвищення цього рівня саме в сільській місцевості.

Підтвердженням зробленого узагальнення щодо важливості надійного інноваційно-інвестиційне забезпечення управління розвитком біоресурсів та природокористування на наукових засадах в аграрному секторі слугує висока питома вага утворення відходів як в цій галузі, так і пов'язаній з нею економічних сферах. Про це засвідчують відповідні цифрові матеріали, що наведені в табл. 3.7.

Таблиця 3.7.

Утворення відходів I–IV класів небезпеки за видами економічної діяльності підприємств і в домогосподарствах України, тис т

Основні види економічної діяльності	Роки			2022 р. у % до 2020 р.
	2020	2021	2022	
Усього	295870,1	366054	352333,9	119,1
Сільське господарство, лісове та рибне господарство	8715,5	6188,2	5968,1	68,5
Добувна промисловість і розроблення кар'єрів	237461,4	313738,2	301448,9	126,9
Переробна промисловість	34093	32176,7	31523,2	92,5
Постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря	7511,5	6191,7	6322,7	84,2
Водопостачання; каналізація, поводження з відходами	457,4	408,7	397,4	86,9
Будівництво	300,2	493,8	378,8	126,2
Інші види економічної діяльності	984,6	998,7	751,3	76,3
Домогосподарства	6346,5	5858	5543,5	87,3

Джерело: складено та розраховано автором за даними [58].

Аналіз наведених цифрових матеріалів показує, що сільське, лісове та рибне господарство разом з переробною промисловістю займають другу сходинку в рейтингу утворювачів відходів I–IV класів небезпеки серед основних видів економічної діяльності і домогосподарствах України.

У 2022 р. від сільського господарства, лісового та рибного господарств разом з переробною промисловістю в довілля поступило 37491,3 тис. т відходів, що складає 10,6 % від всього їх обсягу в масштабах господарського комплексу.

Беззаперечно першість, серед забруднювачів довкілля постає добувна промисловість і розроблення кар'єрів, що дає 301448,9 тис т відходів, або 85,6 % їх загального національного обсягу. Питома вага утворення відходів інших видів економічної діяльності, домогосподарств, а також господарюючих суб'єктів, зайнятих постачанням електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря, водопостачанням; каналізацією, поводженням з відходами, будівництвом не перевищує 3,8 відсотка.

Варто вказати на те, що згідно статистичних даних [58] сільське, лісове та рибне господарство, разом з переробною промисловістю в абсолютній більшості утворюють мало небезпечні речовини, загальний обсяг яких складає 36965,3 тис тонн. Відходи I–III класів небезпеки, що формують такі категорії, як надзвичайно небезпечні речовини, високо небезпечні речовини, помірно небезпечні речовини утворюють учасники агропромислового виробництва в обсязі 526 тис тонн.

На відміну від сільського, лісового та рибного господарства, що протягом періоду дослідження суттєво скорочує утворення відходів I–IV класів небезпеки (на 32,5 %), переробна промисловість зменшила забруднення довкілля лише на 7,5 відсотків. Відтак, основним забруднювачем довкілля залишається супутня аграрному сектору галузь переробної промисловості, що займається консервним, олійним, цукровим, борошномельно-круп'яним, спиртово-бродильним, крохмале-патоковим, тютюновим, вино переробним, молочним, м'ясним, шкіряно-шерстяним, хутровим та іншими видами агропромислових виробництв. Проте всі галузі агропромислового комплексу щорічно знижують утворення відходів, що з позицій управління біоресурсами варто оцінювати позитивно.

В галузях промислової переробки сільськогосподарська продукція використовується в якості сировини. В свою чергу, в сільському господарстві відходи переробної промисловості можуть використовуватися у вигляді кормових добавок, добрив та інших допоміжних матеріалів, що підвищують результативність управління біоресурсами аграрного сектору. Наближення промислової переробки до сировинної бази на селі слугує фактором, що стимулює посилення інноваційно-інвестиційного забезпечення сільської

місцевості та поліпшує якість управління біоресурсами.

Підтримувати прогрес у скороченні утворення відходів покликані капітальні інвестиції, що спрямовані на охорону навколишнього природного середовища.

Так, частка капітальних інвестицій на збереження біорізноманіття і середовища існування становить лише 0,7 % (1182,1 млн грн) загального інвестування в охорону навколишнього природного середовища. До числа аутсайдерів за абсолютною і відносною величинами інвестиційних вкладень відносяться також такі напрями, як науково-дослідні роботи природоохоронного спрямування та інші напрями природоохоронної діяльності. Бо питома вага кожного з цих важливих напрямів в загальному інвестуванні знаходиться в межах 5,7 – 73,5 млн грн та не перевищує 1 відсотка всіх інвестицій. При цьому на науково-дослідні роботи природоохоронного спрямування капітальні інвестиції становлять мінімальне значення – всього 5,7 млн грн, або 0,1 % від вартості всіх інвестицій.

Якщо врахувати, що інноваційна модель ведення аграрного виробництва природоохоронного спрямування базується на науково-дослідних роботах, то такий стан інвестування науки варто оцінювати як недостатній та стримуючий. Бо за даним напрямом рівень капітального інвестування охорони навколишнього природного середовища нижчий ніж всі інші та складає лише 91,9 % від значення базового року. Тобто має місце регрес в інвестиційному забезпеченні науки, тоді як протягом періоду дослідження приріст капітальних інвестицій на охорону навколишнього природного середовища за всіма напрямами складає в Україні 26,6 відсотків.

Проведенні дослідження інноваційно-інвестиційного забезпечення управління екологічним розвитком біоресурсів та природокористування дають підстави для наступних узагальнюючих висновків.

За наявності вагомих науково-прикладних напрацювань в розрізі інноваційного, інвестиційного та екологічного розвитку природокористування цільної науково обґрунтованої системи інноваційно-інвестиційного забезпечення управління екологічним розвитком біоресурсів в аграрному секторі не існує.

Скорочення чисельності працівників, зайнятих науковими дослідженнями та розробками, в більшій мірі відбуваються в області фундаментальної науки, дослідження якої орієнтовані на одержування нових знань, що не мають безпосереднього прикладного призначення. Приріст зайнятих науковців у фізичних осіб-підприємців засвідчує про інтерес останніх до одержування нових знань та створення техніко-технологічних нововведень, що безпосередньо впроваджуються в практичну виробничо-господарську діяльність.

Чисельність працівників, які зайняті наданням комерційним клієнтам висококваліфікованих послуг з посередництва та консалтингу зростає, що спричинюється значною кількістю і в Україні сільських домогосподарств, фермерських господарств та аграрних підприємств малого та середнього бізнесу.

За питомою вагою осіб, які мають вищу освіту, (повну, базову, неповну) жителі сільської місцевості суттєво поступаються жителям міста. При цьому формується досить стійкий тренд щорічного зниження частки населення в сільській місцевості з повною вищою освітою, що негативно впливає на науково-інноваційне забезпечення управління біоресурсами в аграрному секторі.

В селі та місті мають місце різні спрямування частки питомої ваги жителів з повною вищою освітою: у сільських поселеннях вона зменшується, а у міських зростає. Внаслідок чого розрив між містом і селом в сфері вищої освіти збільшується на користь міських жителів. Зближення розвитку села і міста потребує підвищення рівня вищої освіти жителів сільської місцевості. Об'єктивною основою цього виступає необхідність впровадження в практику господарювання сучасних науково-технічних досягнень, наявність глибинних структурних зрушень ринкового середовища, динамічність змін оточуючого довкілля, перспективність використання аграрним сектором інноваційної моделі розвитку.

Капітальні інвестиції на охорону навколишнього природного середовища за такими напрямками, як збереження біорізноманіття і середовища існування, науково-дослідні роботи природоохоронного

спрямування та інші напрями природоохоронної діяльності належать до числа аутсайдерів за абсолютною і відносною величинами інвестиційних вкладень. Частка кожного з цих важливих напрямів в загальному інвестуванні природоохорони країни не перевищує 1 %, що суттєво обмежує можливості інноваційно-інвестиційного забезпечення управління екологічним розвитком біоресурсів та природокористування аграрного сектора економіки.

Капітальні інвестиції на науково-дослідні роботи природоохоронного спрямування є найменшими серед всіх інших напрямів – всього 5,7 млн грн, або 0,1 % від вартості всіх інвестицій. При тому, що в Україні відбувається загальний приріст капітальних інвестицій на охорону навколишнього природного середовища (на 26,6 %), обсяг інвестування науково-дослідних робіт природоохоронного характеру, навпаки, скорочується.

Інноваційна модернізація управління екологічним розвитком біоресурсів аграрного сектора потребує збільшення капітальних інвестицій на науково-дослідні роботи природоохоронного спрямування та на збереження біорізноманіття і середовища існування до рівня (1119,4 млн. грн. в цінах 2022 р.), що не нижчий середнього значення виділених капітальних інвестицій на охорону навколишнього природного середовища за всіма напрямками в національному господарському комплексі.

ВИСНОВКИ

Відповідно до поставленої мети й основних задач дослідження у роботі здійснено обґрунтування теоретичних та положень та розроблено методичні рекомендації щодо управління біоресурсами в аграрному секторі економіки.

1. Управління біоресурсами в аграрному секторі в якості економічної категорії відображає найзагальніші та найістотніші явища реальної економічної дійсності щодо цілеспрямованого ведення в сільському господарстві виробничо-господарської діяльності, множинність соціально-економічної та екологічної результативності якої в процесі використання довкілля забезпечує як відновлення та нарощування біоресурсів, так і збереження та удосконалення природних ресурсів за рахунок людського чинника.

2. Проведені дослідження світового досвіду управління біоресурсами і природокористуванням в аграрному секторі дозволяють зробити наступні узагальнюючі висновки. Перший, залежно від масштабів та протяжності й сили ієрархічної підпорядкованості в процесі управління розвитком біоресурсів та природокористуванням аграрного сектора виділяється 4 рівні: планетарний, економіко-блоковий, національний, регіональний, суб'єктно-господарюючий (індивідуальний). Другий, наукове пізнання названих об'єктів, за наявності різних масштабів, протяжності і сили ієрархічної підпорядкованості при здійсненні управління виробничо-господарською діяльністю, передбачає використання всезагальних філософських, загальнонаукових та спеціальних методів дослідження. Третій, має місце методологічна єдність наукового пізнання таких складних соціально-економічних явищ як управління розвитком біоресурсів та природокористуванням аграрного сектора та екологізація виробничо-господарської діяльності в планетарних, економіко-блокових, національних, регіональних та суб'єктно-господарюючих об'єктах, що належать до різних за масштабами та ієрархічною підпорядкованістю рівнів. Четвертий, управління розвитком біоресурсів та природокористуванням в аграрному секторі та екологізацію виробничо-господарською діяльності характеризує

діалектична відмінність з позицій управлінської предметності як, відповідно, суб'єкта і об'єкта управління, а також як загального і одиничного різнорівневого економіко-соціально-екологічного явища.

3. Різні підходи щодо оцінки результативності управління біоресурсами в аграрному секторі показують доцільність формування системи показників, складові якої кількісно та якісно характеризують економічну, соціальну, екологічну та інституціональну сфери. В свою чергу, кожна з них оцінюється показниками в кількісних вимірах на макроекономічному та мікроекономічному рівнях в абсолютних та відносних величинах.

4. Доведено, що приріст створеної в сільському господарстві додаткової вартості слугує мультиплікатором зростання валового внутрішнього продукту. Вироблена в аграрному секторі продукції сприяє створенню додаткової вартості в промисловості, торгівлі, транспорті, складському господарстві, організації харчування, фінансовій та страховій діяльності, операціях з нерухомим майном, науковій та технічній діяльності, охороні здоров'я, освіті й наданні інших видів послуг. Високопродуктивне управління розвитком біоресурсів в аграрному секторі об'єктивно викликає економічне зростання у країні і сприяє вирішенню проблем як економічного, так і соціально-демографічного та інституціонально-політичного плану.

5. На основі аналізу ресурсного потенціалу аграрного сектору економіки виявлено, що втрати його біологічних ресурсів протягом періоду дослідження мають системний характер та негативно впливають на економічну, екологічну та соціальну сфери життєдіяльності сільської громади. В рослинництві зростає інтенсивність використання землі, посилюється монокультурність галузі та порушується екологічно обґрунтована система сівозмін. В тваринництві скорочується поголів'я всіх основних видів тварин, що знижує біоенергетику та природну родючість ґрунтів, розриває біологічний кругообіг поживних речовин в сільському господарстві, послаблює його кредитоздатність, зменшує економічну стійкість аграрних господарюючих суб'єктів, посилює сезонність праці, скорочує зайнятість сільського населення та збіднює його інституції.

6. Встановлена неоднозначність оцінки економічної результативності

управління біоресурсами, що витікає з наявності в аграрному секторі протилежних трендів, з одного боку, має місце зростання обсягів виробництва окремих видів рослинницької продукції та підвищення продуктивності використання найбільш вагомих складових ресурсного потенціалу, а з іншого – відбувається скорочення виробництва основних видів продукції тваринництва, зростає в останні роки частка збиткових підприємств та збільшується вартість отриманих ними фінансових збитків, формується стійка тенденція зниження рентабельності від загальногосподарської та операційної діяльності. Скорочення споживання населенням основних продуктів харчування протягом року в розрахунку на одну особу вказує на зниження інтегральної оцінки соціально-економічної результативності аграрного сектору та слугує аргументом проведення послідовної державної регуляторної політики на користь пріоритетного розвитку сільського господарства, ствердження в ньому багатокладності, відродження сільської соціально-побутової сфери та застосування інших інституціональних інструментів з удосконалення управління біоресурсами.

7. Обґрунтовано доцільність забезпечення розвитку багатокладності в аграрному секторі як чинника підвищення соціально-економічної результативності управління біоресурсами аграрного сектору економіки. Підґрунтям багатокладності слугує існуючий на сьогодні розподіл праці між сільськогосподарськими підприємствами, фермерськими господарствами та господарствами населення при виробництві сільськогосподарської продукції й перспективність диверсифікації виробничо-господарської діяльності аграрного сектора. Сільська багатокладність гарантує кожному сільському мешканцю можливість вибору прийнятної для нього форми господарювання на землі згідно його земельних та грошово-майнових ресурсів, світогляду, інтелекту, мотивації, фізичних, професійних, освітньо-кваліфікаційних та інших індивідуальних особливостей.

8. Визначено, що капітальні інвестиції на збереження біорізноманіття і середовища існування та на науково-дослідні роботи природоохоронного спрямування є найменшими серед всіх інших напрямів, а їх спільна частка не перевищує 0,8 % від вартості всіх природоохоронних інвестицій. Обсяг

інвестування науково-дослідних робіт природоохоронного характеру скорочується (на 8,1 %) при загальному зростанні (на 26,6 %) капітальних інвестицій на охорону навколишнього природного середовища. Для приведення інноваційно-інвестиційного забезпечення управління екологічним розвитком біоресурсів аграрного сектора у відповідність до вимог сучасності, рекомендовано збільшення капітальних інвестицій на науково-дослідні роботи природоохоронного спрямування та на збереження біорізноманіття і середовища існування до рівня, що не нижчий середнього значення виділених капітальних інвестицій на охорону навколишнього середовища.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Kozak Y. International Microeconomics: Questions & Answers/ Edited by Y. Kozak, A. Gribincea // Moldova Inst. Of Intern. Econ. Relations. Chisinau: IRIM, 2017 (Tipogr. Print-Caro).166 p.
2. Zakharchenko O. V. Assessment of waste formation and prospects of implementing environmentally friendly waste less technologies in livestock industry // Науковий вісник Полісся, 2017. № 3 (11). Ч. 2. С. 82-88.
3. Андрейченко А.В. Науково-економічні основи розвитку безвідходного агропромислового виробництва: монографія. Одеса: Фенікс, 2018. 362 с.
4. Андрейченко А. В. Науково-економічні основи розвитку безвідходного агропромислового виробництва: монографія. Одеса: Фенікс, 2018. 362 с.
5. Баланюк І.Ф., Гой Н.В. Оперативний менеджмент у м'ясопереробних підприємствах. Івано-Франківськ: Вид-во Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2016. 220 с.
6. Банєва І.О. Пріоритетні напрями розвитку аграрних підприємств на основі ефективного використання їх ресурсного потенціалу. *Інвестиції: практика та досвід*. 2013. № 1. С. 77—83.
7. Банєва І.О. Роль та особливості застосування адаптивного моделювання в процесі управління ресурсами аграрних підприємств. *Економіст*. 2012. № 2. С. 41—43.
8. Борисова В.А. Еколого-економічні аспекти підприємницької діяльності. Суми: Видавництво «Довкілля». 2003. 210 с.
9. Веклич О. Сучасний стан та ефективність економічного механізму екологічного регулювання. *Економіка України*. 2008. № 10. С. 62.
10. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. Ірпінь: ВТФ «Перун», 2004. 1428 с.
11. Вишневська О.М. Екологічні пріоритети у розвитку економіки країни. *Інноваційна економіка*. №2. Хмельницький, 2014. С. 52-55.

12. Власов В.І. Глобалізація і глобалістика: історія, теорія, практика, персоналії: монографія / ННЦ «ІАЕ» ДНСГБ НААН, наук. ред. акад. НАН України Білорус О.Г. і член-кор. НААН Вергунов В.А. К.: ННЦ «ІАЕ», 2012. 794 с.
13. Гальчинський А.С. Україна на перехресті геополітичних інтересів. К.: Знання України, 2002. 180 с.
14. Гаркуша О.М. Особливості управління розвитком виноробних підприємств на основі процесного підходу. *Науковий вісник*. 2014. № 2. С. 31-43.
15. Геєць В.М. Суспільство, держава, економіка: феноменологія взаємодії та розвитку: монографія // НАН України, Ін-т екон. та прогнозув. НАН України. К., 2009. 864 с.
16. Державна служба статистики України: [електронний ресурс]. URL: www.ukrstat.gov.ua/
17. Дробчак С. Г. Біоресурси великих країн. *Біоресурси і природокористування*. 2010. № 2. С. 6-7.
18. Закон України «Про вищу освіту» // Відомості Верховної Ради (ВВР, 2014, № 37-38, ст. 2004: електронний ресурс. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>
19. Запша Г.М. Розвиток відносин власності в аграрному секторі України: монографія. Миколаїв: ФОП Швець В.Д., 2014. 337 с.
20. Захарченко В.І., Стремядін В.М. Проектування інтеграційних бізнес-структур у сучасному промисловому виробництві України: монографія / за ред. В.І. Захарченка. Одеса: Наука і техніка, 2016. 152 с.
21. Захарченко О.В. Стан та тенденції розвитку управління біоресурсами в аграрному секторі. Одеса, 2019. 42 с.
22. Захарченко О.В. Управління земельними ресурсами як чинник аграрного розвитку. *Збірник наукових праць Харківського національного аграрного університету «Вісник ХНАУ». Серія «Економічні науки»*. 2012. №10, ХНАУ. С. 25-28.

23. Зміцнення та ефективне функціонування ресурсного потенціалу сільськогосподарських підприємств: монографія / В.С. Шебанін, О.В. Шебаніна І.І. Червен, М.І. Кареба. Миколаїв: МДАУ, 2010. 189 с.
24. Кабінет Міністрів України. Розпорядження від 13 вересня 2017 р. №664-р. Київ: Про схвалення Концепції розвитку фермерських господарств та сільськогосподарської кооперації на 2018-2020 роки: [електронний ресурс]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/664-2017-%D1%80>
25. Калетнік Г.М. Розвиток ринку біопалив в Україні: монографія. К.: Аграрна наука, 2008. 464 с.
26. Калина Т.Є., Константинова О.В. Фінансове забезпечення розвитку природоохоронних територій. *Актуальні проблеми інноваційної економіки*. 2017. № 4. С. 32-39.
27. Ключник А.В. Формування та розвиток економічного потенціалу сільських територій України: монографія. Миколаїв: Дизайн та поліграфія, 2011. 468 с.
28. Кормишкін Ю. А. Бізнес-інфраструктура аграрного підприємництва: монографія. Миколаїв: МНАУ, 2018. 328 с.
29. Котикова О.І. Стійкий розвиток як концептуальна основа сільськогосподарського землекористування в Україні. Миколаїв: Видавець Ганна Гінкул, 2009. 330 с.
30. Красноруцький О.О., Ніценко В.С., Захарченко О.В. Оптимізація формування та використання економічного потенціалу в сільськогосподарських підприємствах: монографія. Харків: ТОВ «Лерадрук», 2013. 211 с.
31. Криленко В.І. Економічна безпека аграрного сектору: проблеми регулювання та забезпечення: монографія. Миколаїв: Видавець В.І. Шамрай, 2014. 468 с.
32. Кропивко М.Ф., Ковальова О.В. Сутність кластера як новітньої мережевої організації спільної діяльності в агропромисловому виробництві. *Економіка АПК*. 2018. № 6. С. 18-28.

33. Ксьонжик І.В. Інфраструктурне забезпечення соціально-економічного розвитку сільських територій: теорія, методологія, практика. Херсон: Айлант, 2014. 460 с.
34. Кустріч Л.О. Стратегічне управління ресурсним потенціалом аграрних підприємств: теорія, методологія, практика: монографія. Умань: Видавець «Сочінський М.М.», 2018. 416 с.
35. Куценко А. В. Організаційно-економічний механізм управління ефективністю діяльності підприємства споживчої кооперації України: монографія. Полтава: РВВ ПУСКУ, 2008. 205 с.
36. Кучер М.І., Шевченко В.І. Виробництво зерна та пшениці в Канаді. *Економіка АПК*. 2002. №12. С. 128—131.
37. Лупенко О.Ю. Сучасна місія аграрної економічної науки. *Економіка АПК*. №1. 2012. С. 3-29.
38. Лютий І. О. Біоресурси в світі. *Біоресурси і природокористування*. 2009. №9. С.3.
39. Малиновський А.С. Системне відродження сільських територій в регіоні радіаційного забруднення: монографія. К.: ННЦ ІАЕ, 2007. 604 с.
40. Матвієнко В. М., Ковтун О. Ю. Продовольча та сільськогосподарська організація ООН: Українська дипломатична енциклопедія: у 2-х т. / ред. кол. Л. В. Губерський (голова) [та ін.]. К.: Знання України, 2004. Т.2 . 812с
41. Меліхова Т.О. Економічна безпека підприємства: формування, контроль, ефективність: монографія. Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2018. 632 с.
42. Мельник Л.Ю. Формування економіки знань в аграрній сфері: теорія, методологія, діагностика: монографія. Умань: Видавець «Сочінський М.М.», 2017. 354 с.
43. Міжнародний агробізнес. Кредитно-модульний курс: навч. посіб. 3-тє вид. перероб. та доп./ О.В. Захарченко, І.Ю. Сіваченко [та ін.]. Київ: Центр учбової літератури, 2012. 284 с.
44. Нестеренко С.А. Конкурентоспроможність сільськогосподарських підприємств: управлінський аспект: монографія. Київ, 2012. 483 с.

45. Новак І.М. Стратегічні засади ефективного інвестування аграрного сектора економіки України: монографія. Умань: Видавець «Сочінський М.М.», 2017. 396 с.
46. Олексюк О. І. Технологія оцінки результативності діяльності підприємства // Збірник наукових праць ЧДТУ. Серія : Економічні науки. Черкаси : ЧДТУ, 2009. Вип. 22. Т. 2. С. 169–173.
47. Орленко О.В. Формування та розвиток круп'яної індустрії України: проблеми теорії і практики: монографія. Херсон: ФОП Грінь Д.С., 2015. 418 с.
48. Павлов О.І. Сільські території України: функціонально-управлінська модель: монографія. Одеса: Астропринт, 2009. 344 с.
49. Погріщук Г.Б. Інноваційно-орієнтований розвиток сільськогосподарського виробництва на засадах екології: монографія. Тернопіль: Крок, 2016. 428 с.
50. Прокопа І.В., Беркута Т.В. Господарства населення в сучасному аграрному виробництві і сільському розвитку / НАН України; ДУ «Інститут економіки та прогнозування. К., 2011. 240 с.
51. Романова Л.В. Становлення підприємництва в сільському господарстві: монографія. К.: ІАЕ, 1997. 272 с.
52. Россоха В.В., Шарапа О.М. Управління збутовою діяльністю аграрних підприємств у трансакційному вимірі. *Економіка АПК*. 2017. №4. С. 67-77.
53. Самофатова В.А. Сталий розвиток агропродовольчої сфери регіону: теорія, методологія, управління: монографія. Одеса: Астропринт, 2018. 312 с.
54. Сахацький М.П., Казанджи А.В. Теоретико-методичні засади оцінки результативності управління виробничо-господарською діяльністю підприємства. *Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики*. 2017. №1. С. 135-141.
55. Седікова І.О. Роль інформаційної складової в системі зберігання та переробки зерна: монографія. Одеса: видавець Букаєв Вадим Вікторович, 2013. 192 с.

56. Седікова І.О. Роль інформаційної складової в системі зберігання та переробки зерна: монографія. Одеса: видавець Букаєв Вадим Вікторович, 2013. 197 с.
57. Селезнєва О.О. Розвиток управління маркетинговою діяльністю будівельних підприємств в Україні: монографія. Одеса: ОДАБА, 2017. 356 с.
58. Сільське господарство України. Статистичний збірник, 2022 р. Державна служба статистики України. Київ, 2023. 235 с. URL: https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2023/zb/09/S_gos_22.pdf
59. Скорук О. П., Солодка Л.Л. Організація використання біоресурсів в світі. *Збірник наукових праць Вінницького національного аграрного університету. Серія: Економічні науки.* №1 (48) 2011. С. 236-239.
60. Соціоекономічний розвиток сільського господарства і села: сучасний вимір / О.М.Бородіна, І.В.Прокопа, В.В.Юрчишин [та ін.]; за ред. чл.-кор. НАН України О.М. Бородіної // НАН України, Ін-т екон. та прогнозув. НАН України. К., 2012. 320 с.
61. Судомир С.М., Бернатович О. П.. Управління біоресурсами в аграрному секторі економіки. «Сталий розвиток аграрної сфери: інженерно-економічне забезпечення», матеріали VII Міжнародної науково-практичної конференції. Запоріжжя: ФО-П Однорог Т.В., 2023. С. 149-151.
62. Гудзинський О.Д., Судомир С.М., Гуренко Т.О. Управління формуванням конкурентоспроможного потенціалу підприємств (теоретико-методологічний аспект): монографія. К.: ІПК ДСЗУ, 2010. 212 с.
63. Татаревська М.С. Рівень життя сільського населення: оцінювання та напрями поліпшення: монографія. Одеса, 2007. 298 с.
64. Указ Президента України №722/2019. Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року: [електронний ресурс]. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/7222019-29825>.
65. Управління проектами в підприємницьких структурах: навчальний посібник, 2-ге видання, вип. та пер-не / В.Р. Кучеренко, А.В. Андрейченко, О.В. Захарченко [та ін.]. Одеса: Видавництво ТОВ «Лерадрук», 2013. 229 с.
66. Управління проектами: навч. посібник / за ред. О.В. Ульянченка та П.Ф. Цигікала. Харків: ХНАУ ім. В.В. Докучаєва, 2010. 522 с.

67. Ушкаренко Ю.В. Особливості формування економічного потенціалу підприємств у сучасних умовах. *Вісник аграрної науки Причорномор'я*. Миколаїв, 2017. Вип. 1 (93). С. 38-46.

68. Червен І.І., Кареба М.І. До сутності, значимості і привабливості інвестицій у забезпеченні ефективного розвитку аграрних підприємств // *Вісник аграрної науки Причорномор'я*. Миколаїв, 2011. Вип. 2 (59). С. 3-8.

69. Шобанін В.С. Системне оновлення і розвиток матеріально-ресурсного потенціалу сільського господарства (організаційно-економічні аспекти). *Миколаївський держ. аграрний ун-т, Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»*. К. : ННЦ «ІАЕ», 2005. 276 с.

70. Шобаніна О.В., Домаскіна М.А. Оптимізація виробничих ресурсів рослинництва фермерських господарств. *Економіст*. 2012. №2. С. 19-20.

71. Якубів В.М. Збалансований розвиток аграрних підприємств у сільському зростанні: монографія. Івано-Франківськ: Видавництво Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2011. 320 с.